

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

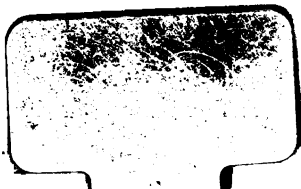
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

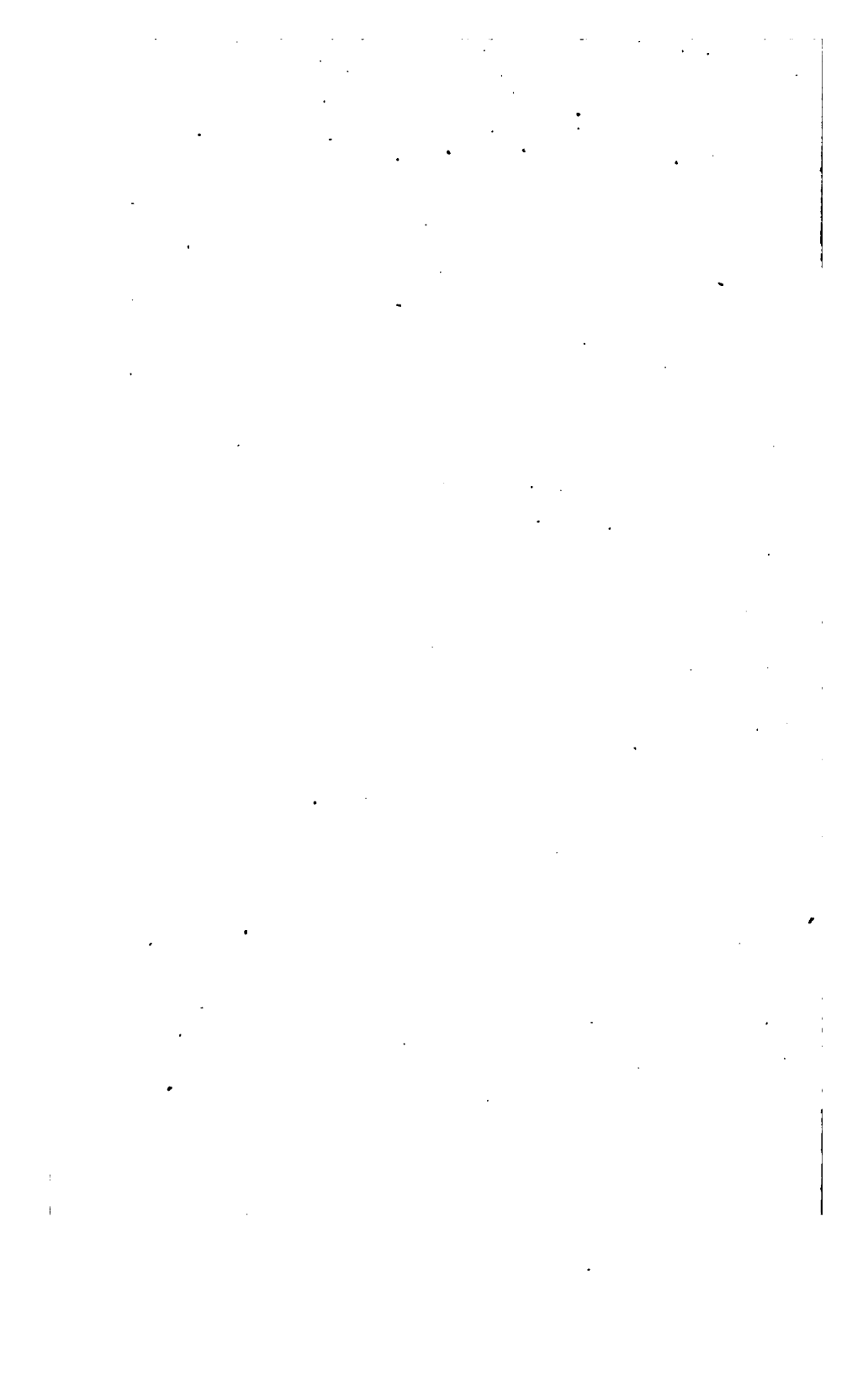

600007001E

32.

348.

VITA
D. AUR. AUGUSTINI

EPISCOPI HIPPONENSIS

AUCTORE INCERTO.

EX

ANTIQUO CODICE NUNC PRIMUM

EDIDIT

ANDR. GUIL. CRAMER

IURIS DOCTOR ET ARTIUM LIBERALIUM

MAGISTER.

K I L I A E.
IN LIBRARIA UNIVERSITATIS.
MDCCCXXXII.

TYPIS C. F. MOHR.

348.

VIRO

SUMME VENERABILI

D. Jac. Cph. Rud. Eckermannno

**REGI A CONSILIIS IN CAUSIS ECCLESIAE
ORDINIS DANEBROGICI EQUITI AURATO ET ARGENTATO
INQUE UNIVERSITATE CHRISTIANA ALBERTINA
THROLOGO PRINCIPI ET RIUSDEM IAM SENIORI**

MERITIS MERITISSIMO

INTER

SOLEMNIA MUNERIS QUINQUAGENNALIA

D. XX. APRIL. MDCCCXXXII

CELEBRATA

E I U S D E M

PER PLUS MINUS NOVEN LUSTRA

COLLEGA AMICUS CLIENS PERPETUUS

IN

VENERATIONIS ET PIETATIS SUAE DOCUMENTUM

LEVE HOC MUNUSCULUM

EIUSDEM LUDI LITTERARII

SUBSENIOR

L. V. D. D. D.

Ausus eram iuvenis plectrum tentare poetae,

Canitiem senii deserit ille furor.

Frustravit pariter cupidum facundia Tulli,

Nec fuit eloquii copia facta mihi.

Hei, quid agam dum lustra decem TIBI muneris acti

Instant, et mutum pectus habere negant?

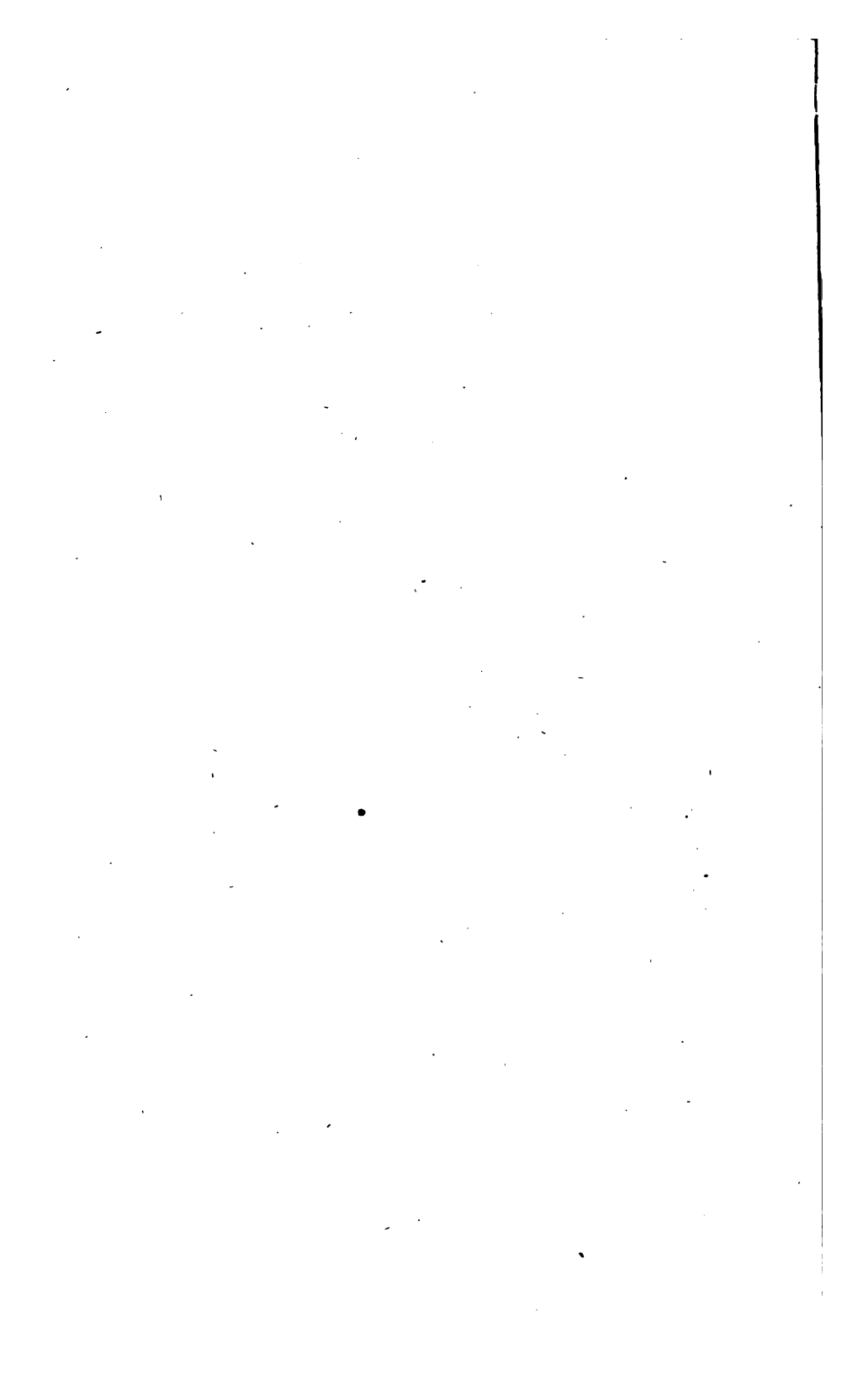
Ne nihil eloquerer, placuit TIBI mittere verba

Barbara, sed sancto verba dicata viro.

Quae, si grata TIBI pietatis munera, frustra

Non videar festum concelebrasse diem.

LECTURIS.

Quam paucis abhinc mensibus pestilentia illa, quae Cholerae nomine, omnem propemodum orbem terrarum pervasit, in propinquam Daniae ducatibus civitatem flebilem impetum fecisset, nobisque iam atrociter immineret, plerique, ut fieri solet in publicis calamitatibus, animum despondere coeperunt, et a laetarum rerum cogitatione ad unam domesticae salutis curam omnem mentem convertere. Sed ubi illa contagio in vicinia paullatim residere coepit, et a finibus nostris, divina magis providentia atque clementia, quam hominum cautione ac provisione, averruncari visa fuit, tum quoque, ut est animus humanus ad sui commutationem pronus, ad se redire plerosque videres, solita curare, atque adeo de futuris laetitiis rursus cogitare. Nec mirum, simile quid nobis quoque Academiae Kiliensis patribus accidere. Instabat enim dies ille, quo celebraturus erat in ea transacti muneris professorii lustra dena Ecker-mannus noster, Theologorum ordinis sui princeps,

et sui non tantum ordinis, verum totius ludi nostri Senior dignissimus, nec fama tantum doctrinae clarissimus, sed meritis in patriam communem, atque cum primis in scholam nostram litterariam, si quis unquam, meritissimus. Quare, quid potuit collegis eius antiquius esse, quam conferre iam inter se capita et consilia agere, ac fora obire, ne dies ille, tam multis multorum necessariorum, amicorum, discipulorum votis expetitus, sine supplicatione et communis gaudii publica aliqua testificatione, tacitus praeterlaberetur. Cuius humanitatis sensu, etsi probe mihi met conscius essem, neminem futurum, qui me vinceret communionis sinceritate, tamen erat, nescio quid, quod animum angeret, intraque pectus cogitationem aleret, non me mihi satis fore facturum, si in turba congratulantium latere vellem, et oblato voto memet recipere, nullo relicto venerationis meae et liberalis gratificandi voluntatis publico documento. Quae cura, sive aliunde, sive inde orta esset, quod me post illam proxime in nostra litterarum Universitate seniore esse videbam, et, si benignis fatis uterer, non multis abhinc annis futurum, ut ipse quoque mei muneris quinquagennalia obiturus essem, lactabilia mihi, non

nego, si acciderint, futura, non quod vitae extractionem per se vehementer exoptem, quod merito leve existimari debet in senibus, si cogitent sese propter ipsum senium ad vitae voluptates indies stupidiores fieri ac sine sensu, nec propter expectatos tum fortasse salutantium strepitus, quos neque amavi, neque amem unquam, sed, ut verum dicam, quia sic satis bene in orbe hoc mihi esse sentio, et vitam me vivere ultra votum tranquillam, divisam inter conversationem cum libris auctorum, maximam partem dudum defunctorum, et viventium necessariorum atque paucorum amicorum amplexus et amores. Neque enim tanta unquam fui, sive *Φαρμακία*, sive erudita simulatione, ut prae me feram

genua incerare Deorum

quo citius coelitum gaudiis perfruar. Accedebat cogitationibus istis haec quoque, mox quadraginta septem annos praeterlapsum iri, quibus insimul viximus, in eadem doctrinarum officina, non, ut vulgo fieri solét in diuturnis societatibus, inter vicissitudines offensionum et reconciliationum, sed perpetua in rebus communibus consortione animorum et absque ulla unquam, quod memini, offensa, ad quam sive ambitio, sive partium stu-

dium solet impingere, eadem in litteris promovendis pro utriusque qualitate alacritate, eodem in communem iam ex officiorum consideratione patriam amore. Obversabatur denique, parentem meum, restaurandae Academiae consilio huc arcessitum, inter mensae colloquia non uno exemplo nos docuisse, quam fuerit sibi aleae plena necessitas, ad docendi munus aliunde evocandi viros, nominis fama et unius alteriusve libelli editione satis quidem celebres, quos tamen de facie non noverat, et quibuscum sibi conversatio nulla, unquam fuisset, e qua melius iudicetur de ingenio hominis, quam ex totis scriptionum plaustris, e quibus quidem metiri possis eruditionem, non autem utrum apti sint ad docendum de cathedra, an secus, sintne laboriosi ac memores officiorum; an desides atque ignavi, ad rixas inter consortes conciti, an facile placabiles atque tranquillitatis studiosi, sine quibus rebus vix possint consistere et Universitatum disciplina et litterarum flores. Memineram, quum ita dissereret, solitum eum fuisse se ipsum ridere, cum repeteret mente, se illo metu tum quoque excruciatum fuisse, quando ipsius suasu huc invitarentur Geyserus atque Eckermannus, neque ea se trepi-

datione solutum fuisse, priusquam in eorum familiaritatem venisset. Tum vero in ingenium animosque eorum se sine negotio penetrasse, facileque quantos in illis thesauros ad emendandam rem nostram academicam nactus fuisset animadvertisse, solebatque ea occasione in sinum nostrum suas gratulationes effundere. Quae mecum versans, simulque reputans, me ex undecim liberis unum parenti superstitem esse, qui illius gaudii quasi ex asse heres essem: erubescendum tibi foret, mecum dicebam, nisi oblata tam grata facultate, faceres, ut publico documento constaret et paterni olim gaudii, et tui ipsius bonae voluntatis atque amoris qualiscunque testificatio. Inde de munusculo litterario cogitare coepi, cuius argumentum neque amico veterano aut molestum, aut indignum videri posset, aut meae personae adeo adversum, ut non tam meam, quam alienam rem male egisse viderer, denique quod nec multum olei desideraret atque operae, instante nimirum solemnitate illa, cui, tanquam auctarium aliquod, destinare nonnihil volebam. Quae dum circumspicio, commode memoriam subit, in forulis mihi latere vetustum aliquem Codicem, qui inter alia D. Augustini, Hipponensis olim Episcopi et

inter Latinos Ecclesiae Patres facile principis vitam contineret, incerto auctore scriptam, nec tamen, ut videbatur, adhuc in lucem protractam. Visum igitur est, me non inepte facturum, neque alieno ab occasione consilio, si illam, tam diuturnis claustris retentam, tineisque iam et blattis destinatam, de ignobili servitute liberarem, ac quasi de manu dimitterem. Et hactenus quidem de occasione edendi huius libelli causaque, nunc de illo ipso paucis dicendum est.

Vitae D. Augustini duas ex antiquitate superstites hodiernum extare narrationes, inter omnes, qui non prorsus historiae, quam vocant, ecclesiasticae rudes sunt atque ignari, sic satis constat. Quarum quidem antiquissima, ipsum illum Divum auctorem habet, raro inter Veteres exemplo, quorum plerique de se tacere quam loqui maluerunt, tanta autem nominis fama, ut in immensa scriptionum huius viri multitudine vix ulla inveniatur, quam diligentius maiorum nostrorum memoria homines lectitarint, quaeve post inventam artem typographicam officinas librarías frequentius exercuerit. Qua de re qui volet certior esse, non habebit peritiorém ducem Schoemannno, in *Bibliotheca historica Patrum*

Latinorum, P. II. Quod opus, germanicae eruditionis, accuratioris atque diligentiae verissimum luculentissimumque exemplar, utinam non imperfectum reliquisset juvenis hic doctissimus, ad hanc litterariae rei partem quasi natura factus ac progenitus, sed fatorum iniquitate in ipso aetatis flore extinctus! Sed de Augustine volebam dicere. Is igitur, nescio an Antonini Imp. exemplo monitus, de se quidem ipso opus conscripsit, nec tamen quemadmodum ille, ad se ipsum, sed, ut erat ingenium eius ad allegoricam ac mysticam meditando rationem proptum, et abdita potius et abrupta, quam aperta planaue, ex Afrorum more, quaerens, ad ipsam quasi divinitatem directum, ideoque Confessionum vocabulo inscriptum. Tredecim eius operis libri etiamnum leguntur, ut tamen non nisi novem priores ad vitae eius periculum pertineant, reliquis oppletis metaphysicis et theologicis ac sophisticis pleraque disputationibus, in primis in eo occupatis, ut pro ingenii sui qualitate et fiducia, quam Moyses reliquit de mundi creatione narrationem, ut nunc quidem plerique volunt poeticam magis, quam historicam, suis luminibus distingueret atque illustraret. In reliquis autem libris, non quidem sine rhetorica arte elaboratis,

attamen propter affectatam animi submissionem, quam humilitatem christianam malunt dicere, qui se solos pios esse putant, cum potius abiectionis, et, quod apud Lactantium est, pusillitas dici mereatur, tum propter nimiam non solum interpersersionem, sed et perversam crebro, interdum adeo paene ridiculam translationem locorum e sacra scriptura, saepenumero admodum molestis: ipse quidem Augustinus vitae suae rationem persecutus est, sed non nisi ad annum aetatis suae paulo supra tricesimum, aerae nostrae quadringentesimum, quo, abdicata religione paterna, conversus ad maternam, h. e. Christianam, missa quoque Rhetoris professione, ex Italia in Africam, patriam suam, rediit solisque Ecclesiae negotiis se immersit. Sed bonum factum! Quam enim ille telam texere cooperat, nec tamen deducere aut voluit, aut propter alias occupationes potuit, eam, mortuo illo Divo, Possidius, eiusdem per quadraginta annos primum discipulus, deinde domesticus ac familiaris, postremo ad episcopatum urbis Calamae, haud procul ab Hippone sitae, promotus, in oppugnandis haereticis strenuus socius, plane detexuit. Is igitur Possidius, quem aliqui Posidonium, decepti mala

librorum nonnullorum scriptura, appellare maluerunt, praetermissis ac vix verbo tactis, quae ipse de se narraverat Augustinus, ab eo inde tempore, quo calamum deposuerat magister, vitae eius gesta singulari libello prosecutus est, impari quidem studio atque minore arte, at quoque minore loquacitate, parcius quoque interspersis quæstiunculis ad religionem pertinentibus, ac meditationibus obscuris et lamentationibus de perversa hominum natura, quibus lectorem Augustinus in Confessionum libris fatigat et enecat. Idem tamen non immerito reprehensus est propter coecum in praeceptorem amorem, ut qui nihil non in eo laudandum invenerit, usque eo, ut nec superstitiosis ac fere anilibus fabulis pepercerit, quo in Augustino perfectam imaginem sancti hominis lectoribus repraesentaret, quod ipsum effecit, ut idem ille postea ab ecclesia Romana inter Divos relatus fuerit. Extat ille Possidii libellus etiam nunc, non solum Editionibus operum Augustini insertus, sed quoque aliquoties singulatim typis expressus, inter quas Edd. inprimis illa laudari solet, quae Romae a. 1731. prodiit, commentario, ut fertur, magnae molis ab Italo theologo Io. Salina, instructa, cui tamen indipiscendae frustra operam con-

sumsi. Est enim, quod et de reliquis dici potest, nisi alia re, raritate tamen sua, certe in his oris, satis commendabilis.

Atque ex his quidem satis pronum est, qui de industria vitam D. Augustini enarrarit integram, antiquum scriptorem usque ad nostram memoriam neminem inventum fuisse, sed partitis inter se provinciis id pro una parte ab ipso divo Augustino praestitum fuisse, ab altera a Possidio, ab utroque autem dissimili de regundis finibus consilio, dissimilique orationis formula, illo rhetorem se gerente et cothurno passim incedente, hoc humili fere ac pedestri sermone adstricto. Itaque commode incidisse mihi visus sum in illum scriptorem, quem iam in lucem publicam produxi, et primus quidem, ni me omnia fallant, qui, quod illi divisis partibus et diversis scriptis tradiderunt, in unum corpus coegerit, unoque et aequali stilo ad posteros transmisit. De quo, quod dicendum habeo, pauca autem sunt, paucis expediri potest.

Sedecim praeter propter anni effluerunt, quum valetudinis causa in provinciis transrhennanis inter fontium salubrium voluptates et veterum aliquot noverumque amicorum quotidianas con-

fabulationes menses nonnullos vitam sic satis beatam viverem. In recenti memoria tum erant Gallicae libertatis assertorum et per Germaniam nostram propagatorum devastationes plus quam licentiosae, monasteriorum minus quam religiosae eversiones, bibliothecarum circum publicarum privatarumque nefandae ac plane vandalicae direptiones et dispersiones. Qui tum inter nos sciti ac docti sermones, quae tum de vetustis codicibus memoriae, quibus abundasse illas regiones paucis abhinc annis aliqui inter nos oculati testes narrabant, quorum vaeh! magnam partem in muliebres munditias et aquas Colonienses consumptam querebantur, aliam ad peregrinas terras migrasse, aliam claustris passim contineri hominum ineptorum, qui huiusmodi cimeliis neque uti possent, neque iustum iisdem pretium statuere. Quod si quis dives esset, commemorabant, tum verò demum vere divitem eum fieri posse, comparando sibi non adeo magno aere bibliothecam multorum numorum. Hinc multae inter nos divitiarum laudes, multa hinc inde suspiria, multae lamentationes de iniqua sorte Germanorum eruditorum, in quibus vix unus alterve reperiatur, quem albae gallinae filium, Croesique nepotem sa-

lutare possis. Inter quae colloquia ego quidem caput sinistra manu perfricare, aures mihi pervellere et mox per vicinas urbes vicosque errare, bibliopolas ac bibliopegas circumire, ad antiquarios, sic enim solent se appellare, qui antiquorum librorum mercatura sibi vitae subsidia quaerunt, et ad tabernarios et nugivendos invisere, si quid inde aucupari possem, quod rei quidem meae foret, nec tamen angustiis fortunarum nimis grave. Cuius consilii necdum me poenituit. Factum enim est, ut ex his Ulixis erroribus satis amplam singulorum foliorum in membranis, diversis admodum saeculis, scriptorum, copiam, partim quidem scissorum, et capite aut cauda minutorum, nec tamen prorsus inutilium, praeterea nonnullos quoque codices integros, ad lares ducerem, alendae senectuti idoneos, quae, ad consortiones hominum paulatim obtusior, magisque indies domiseda facta, in volvendis libris vel a professione sua alienissimis, animi remissiones quaerere solet. Igitur, quo tempore Idstenii unum aut alterum diem trahebamus, forte fortuna in manus incidit spissus Codex forma quarta, in membranis, saeculo, ut videbatur, decimo tertio exeunte scriptus, in quo, titulo monstrante, inerant vitae triumvirorum

Augustini, Norberti et Bernardi, Abbatis illius Claraevallensis, et monachorum Cisterciensium gloriae. Is liber quorsum olim pertinuerit, ostendunt fronti inscripta haec verba: Liber Ecclesiae Sctae Mariae in Romersdorff, anno Domini 1600. Qui, mei iuris factus, postquam domum retuleram, diu neglectus iacuit, iaceretque fortasse diutius, nisi commoda nata fuisset et felix haec veteri amico et collegae gratulandi occasio, quam nolebam tacitus praeterire. Et prodit nunc quidem ea Codicis particula, quae de Augustino perscripta est. Cuius vitae quisnam auctor sit, et quo tempore composita sit, equidem scio iuxta cum ignarissimis. Neque etiam multum scire interest. Nam etsi auctor ille propterea laudandus videatur, quod integram Augustini vitam, ab eius inde nativitate usque ad obitum, una serie iustoque ordine tradidit, nullo tamen id ipsi negotio, nulloque, neque ingenio, neque arte ulla constitit. Omnia propemodum ex Divi Confessionum libris, resectis modo his, quae solis declamationibus piisque suspiriis occupantur, non suis, sed Augustini verbis, paucis immutatis reddidit, reliqua vero integra ex Possidio descripsit. In qua re tam imprudentem se gessit, ut, etsi

illos fundi sui auctores nusquam laudaverit, saepe tamen numero ex eorum persona ita locutus sit, quasi rebus, quas narrat, ipse vivens praesensque interfuisset. Quae, quanquam bene intelligebam, videbamque parum laudis ex hac talis scriptoris promulgatione ad me redundaturum, non tamen potui a me impetrare, quin eum e tenebris tot saeculorum in lucem protraherem. Non, quasi existimarem cuiusquemodi libellis ista Iuvenalis mei verba,

*stulta est clementia, cum tot ubique
Vatibus occurras, periturae parcere chartae,*

defensionem scripta esse, sed quod putarem, non esse ex omni antiquitate scriptionem, et vix adeo verbum, quod non mereatur per manus in manus tradi. Est enim vel in ipsa illa aerugine vetustatis, nescio quid, quod animum commoveat, et recordatione aliorum quos legeras scriptorum, voluptate tacita tete perfundat. Commemini, quum ultimum ad me viseret magnus noster Niebuhrius, nosque ambulantes una in Museo meo de rebus litterariis sermonem consereremus, conquestum me fuisse de nescio quo libello, quem forte tum legeram, in quo parcius laudatus fuerat Cel. Angelus Maius, eiusque ingentia in litteras merita, quod

inter ea, quae primus in lucem protraxit, plurima essent, quae caeteris dignitate ac gravitate longe cederent, quaedam adeo inter recens detecta, numeranda magis, quam ponderanda, contendebamque, vel in his esse, quae, nisi ipsius auctoris merito, lectoris tamen prudentis doctrina atque ingenio, in utilitatem litterarum converti possent. Ad quae ille: „recte tu quidem, mi Cramere, et ex animi mei sententia. Nam si vel ipse haberem nonnihil, propter quod in istius Angeli persona quaedam aliter esse cuperem, hanc tamen illius in investigandis et eruendis antiquis metallifodinis sagacitatem, miratus semper sum, pertinaxque illud illius studium quam maxime reor laudandum atque extollendum, et cum gratiarum actione, quidquid sit quod eruerit, accipiendum. Quare ego quoque nolim laudare eorum cupiditatem, qui sola inde auraria aut argentaria metalla exturbanda praecipiant, quasi ignorantes et cuprum et plumbum utilitate sua non carere.” Haec quidem ille amicus, admonens simul, dudum ab illo librorum heluone magno Leibnitio, eiusmodi cavillatoribus ac nauseatoribus prudenter responsum fuisse, nulum se unquam legisse librum tam malum, quin locupletior ab eius lectione semper recesserit.

Habes causam et occasionem libelli edendi, cuius verba, prout inveni, fideliter reddidi, quo magis, qui vellent, eum cum fontibus, e quibus hausit, Augustino et Possidio, comparare possint, ad quorum lectionem vulgatam, sive firmandam, sive adeo emendandam, nonnunquam facere potest. Quare nec mutavi quidquam tacite, nisi manifestissima aberrantis calami vitia; pauca addidi, eaque, uncinis inclusa, palam ostendi. Quum vero Codicis scriptura continua sit, id mihi sumsi, ut in lectoris commodum integrum corpus in duas Sectiones dividerem, Sectiones rursus in Capita, quibus praescripsi unde Noster sua descripsit. Et in prima quidem Sectione Augustinum secutus est, in altera autem Possidium. In quibus conferendis neque libuit minutissimas quasque diversas librorum lectiones annotare, quod in scriptoribus his collapsae Latinitatis neque necessarium videtur, atque adeo plerumque molestum esse debet, neque, si quae nonnihil momenti haberent, eas supercilioso silentio penitus praeterire. In Augustino autem conferendo, praesto mihi fuerunt praecipuae Edd. Operum eiusdem, Frobeniana, ex emendatione Erasmi prima, quae Basil. a. 1528 prodiit, et Antwerpiensis a. 1700. quae tamen, locum

mentita, non Antwerpiae, sed re ipsa Amstelodami perfecta fuit cura Io. Clerici, conficto nomine, Io. Phereponi. In contendendo Possidio, qui et ipse insertus est Augustini Opp. usui praeterea fuerunt Acta Sanctorum, ex illa edit. quae Venetiis medio saeculo superiore in lucem data fuit, quorum Tomo VI. ad diem XXVIII. Augusti interiectus est Possidius cum aliquot adnotationibus sane non magni momenti, in quibus tamen Salinae vitulo aratum est, cuius ego in his oris compos fieri non potui. Erat praeterea ad manus Possidii Cod. Ms. membranaceus forulorum meorum, venerandae antiquitatis ac plus minus mille annorum aetatis.

Denique constat Possidium quidem, praeter vitam Augustini, Indiculum quoque scriptorum eiusdem reliquisse, si Indiculus dicendus est, qui plures paginas implet. Adhaesit is tum libro Ms. Auctoris mei incerti, tum quoque Codici illi Possidii vetustissimo. Eum, vix aliis necessarium, nisi qui doceri velint, quae singula Ecclesiae Patris scripta genuina, quae contra spuria sint ac supposita, de consilio omisimus, ne caeteris lectoribus, si quos hic libellus inventurus sit, nauseam crearem, pretiumque libri illi-

beraliter praeter modum augeremus. Quod si quis est, qui eum legere desideret, accurate descriptum, docteque illustratum habere potest, in primis apud Acta illa Sanctorum, quorum paulo ante mentionem fecimus. Et haec quidem erant, quae te, Lector, monere volebamus. Vale.

EMENDANDA.

Vbicunque Posidius est, malim Possidius, quod plurimum Mss. est, etsi sint libri ac lapides, qui tum in hoc, tum in Possidonii nomine variant — *p. 9. lin. 2.* fortasse leg. *tonuisset*, quod proprium in ea re verbum est. — *p. 86. not. 146.* perperam offendi. Est enim ebraica loquendi ratio, sumta e *Psalmo CXL. 4.*

Incipit Vita S. Augustini

Episcopi et Confessoris.

SECTIO I.

Cap. I.

Administrante rem publicam Theodosio gloriosissimo ac victoriosissimo Imperatore, patre Arcadii atque Honorii Imperatorum, qui ob egregiam animi strenuitatem a Gratiano Imperator creatus, maximas illas Scythicas gentes, hoc est, Alanos, Hunnos et Gothos magnis multisque proeliis vicit,¹ quique quadragesimus secundus a Iulio, primo Caesare, imperium Romanum tenuit, natus est AUGUSTINUS,² magnus haereticorum debellator et praeclarus Ecclesiae doctor futurus. Natus est in Thagastensi oppido Africanæ provinciae, patre Patricio, matre vero Monica,³ qui fuere de numero Curialium, satis florentes abundantia tem-

¹ Easdem gentes etiam Orosius nominat *Histor. VII. 34.* ibi: „Alanos, Hunnos et Gothos, incunctanter adgressus, magnis multisque proeliis vicit.” Add. Zosimus *Hist. IV, 34.*

² Et quidem, ut probabile est, Id. Novembr. a. 354 atque adeo nisi uno anno ante mortem Theodosii maioris.

³ Benedictinorum Ed. Operum Augustini, utor autem ea quae Antwerp. a. 1700 prodiit, praetulit Monnicae scripturam. Nobis visum est servare, quod est in Ms. nostro et anterioribus Edd.

porali,⁴ satis pollentes dignitate saeculari. Quorum cura atque sollertia infans diligentissime fovebatur, pie nutriebatur, quia ab eis tenerrime diligebatur, unice amplectebatur.⁵

Cap. II.

(Augustin. 1, 9 et 11. Confess.)

Deinde, postquam nodos linguae inapertos-que sonos potuit formare, in scholas datus est, ut disceret litteras, et si segnis in discendo esset,

⁴ Atqui ipse Augustin. *Confess. II*, 3. patrem suum municipem admodum tenuem vocat, et alibi, *Contra Academ. II*, 2. se ipsum pauperem, ad peregrina studia pergentem, narrat, et domo et sumptu a Romaniano exceptum. Conciliari tamen haec possunt. Fuerit sane parens eius mediocri fortuna, sed comparatione facta cum municipibus maiorum Africae urbium, quarum ingens tum numerus fuit, hodie vix ruinae ostenduntur. Argumento est, quod Augustini pater in ordine Decurionum fuit, in quem recipi non poterant, nisi qui dignissimi meritis et facultatibus erant, quemadmodum praecipitur constitutione Honorii in *L. 46. C. de Decurionib.* Eo enim loco ponenda est, non quod vulgo fit, ut sit numero *L. 45.* Neque Honorius tantum hoc, sed iam ante Constantinus, *L. 13. C. Th. Cod.* statuerat, ne in Curiam legerentur, nisi qui substantiam muneribus aptam possiderent. Unde apud Libanium nonnullae extant Epistolae, in quibus ob inopiae rationem a Curiae muneribus liberatio petitur. Praeterea quasi recepto iure sit, ut paupertatem ubique loquantur, non Monachi tantum, sed vel Episcopi, Anglorum etiam, quorum tanti sunt reditus, ut sufficere possint omni apud nos trium ducatum clero. Thagaste vero, sive Tagaste, utroque enim modo scribitur, non nisi vile fuit Numidiae mediterraneae oppidulum. Id an idem sit, quod liberum Thagastense oppidum apud Plinium *H. N. V*, 4. vocatur, etsi Cellarius in *Geogr. Africae* existimet, dubitari tamen posse videtur.

⁵ Non dixerim, formane activa, amplecto, placuerit Auctori, cuius rei testimonium est apud Diomedem et Priscianum, an deponente passivae usus fuerit. Certum enim est, vix esse deponens aliquod, cui, significatione passiva adhibito, non possit inveniri exemplum in scriptoribus ruentis quotidie in peius Latinitatis.

vapulabat. Laudabatur enim hoc a maioribus. Puer autem coepit in auxilium et refugium suum Dominum invocare, et rogabat eum parvus, non parvo affectu, ne in schola vapularet. Et cum eum non exaudiebat, quod non erat ad insipientiam sibi,⁶ ridebantur a maioribus hominibus atque ab ipsis parentibus, qui ei accidere mali nihil volebant, plagae suae. Audierat adhuc puer de vita aeterna promissa nobis per humilitatem Domini Dei nostri, descendantis ad superbiam nostram, et signabatur iam signis crucis eius, et condiebatur eius sale⁷ iam inde ab utero matris suae, multum in superna sperantis pietate. Quodam ergo die, cum, pressus stomacho, repente aestuaret paene moriturus, magno motu animi, magna fide baptismum Christi flagitavit a matre sua, et a matre omnium fidelium Ecclesia Catholica. Attonita mater illius, quoniam sempiternam salutem eius carius parturiebat corde casto in fide Dei, iam procurare ibat, ut sacramentis salutaribus initiaretur et ablueretur, nisi statim recreatus esset. Dilata est itaque mundatio eius, id maxime patre ipsius agente, quo minus in Christum crederet, sicut ille nondum crediderat. Qui tamen non evicit in eo ius maternae pietatis.

⁶ Explicationem pete e Psalmo XXV, 3.

⁷ Intendit digitum ad ritus in baptismo Catechumenorum isto tempore usitatos, quorsum praeter manuum impositionem, et crucis signum cum exorcismo, immissio quoque salis in os pertinebat, cuius praeterea August. quoque commemorat c. 26. *de catechizandis rudib.*

Cap. III.

(Augustin. ib. I, 13)

In ipsa pueritia latinas adamaverat litteras, non quas primi magistri, sed quas docent qui Grammatici vocantur. Nam illas primas, ubi legere, scribere et numerare discitur, non minus onerosas poenalesque habebat, quam omnes graecas. Memoria autem vigebat, ingenio callebat, facundia excellenter clarebat, unde et adolescens factus municipio suo aliquamdiu artem docuit grammaticam.

Cap. IV.

(Augustin. ib. III, 4.)

Anno vero sextodecimo aetatis suae, reducto eo a Madauris, in qua vicina urbe iam coeperat litteraturae atque oratoriae percipiendae gratia peregrinari, longinquioris apud Karthaginem peregrinationis sumptus illi praeparabantur a patre, in oppido Thagastensi commanente. Veniens ergo Karthaginem, imbecilla tunc aetate, discebat libros eloquentiae, et usitato iam discendi ordine, pervenerat in librum quendam Ciceronis, cuius linguam fere omnes mirantur, pectus⁸ non ita. Sed liber ille ipsius exhortationem continet ad philosophiam et vocatur Hortensius. Quem cum legisset, mutavit affectum suum et vota ac desideria sua fecit alia. Viluit illi repente omnis

⁸ In Ms. deerat vox *pectus*, spatio vacuo relicto.

vana spes, et immortalitatem sapientiae concupiscebat aestu cordis incredibili, et surgere iam coeperat, ut ad Deum rediret. Non enim ad acuendam linguam, quod videbatur emere maternis mercedibus,⁹ cum ageret annum aetatis undevigesimum, iam defuncto patre catholico ante biennium: non ergo ad acuendam linguam referebat illum librum, neque ei locutionem, sed quod loquebatur persuaserat. Hoc autem solo delectabatur in illa exhortatione, quod non illam aut illam sectam, sed ipsam, quaecunque esset, sapientiam ut diligeret et quaereret et assequeretur, teneret et amplexaretur, fortiter excitabatur sermone illo. Et accendebatur et ardebat. Et hoc solum eum in tanta flagrantia refrigerabat,¹⁰ quod nomen Christi non erat ibi, quoniam hoc sanctum nomen in ipso adhuc lacte matris tenerum cor eius pie biberat et alte retinebat, et quicquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litterarium et expolitum et veridicum, non in se ipso totum rapiebat.

⁹ Ms. *mercibus*.

¹⁰ Ita de coniectura, metaphora ductus, rescripsi, paulo plus mihi licere existimans in huiusmodi scriptoribus, quam in antiquioribus. Quod enim in Ms. et *Confess. III*, 4. unde haec sumta sunt, in ed. Erasmi, extat *refringebat*, aut quod Benedictini prae-tulerunt, *refrangebat*, aequè absurdum videbatur. Placeret *refrigebat*, quod aliquos Mss. habere traditur, modo verbum refrigeo auctoritate non careret. Legitur tamen apud Vegetium de *Mulomedic. III*, 4. *refriguit*, pro *refrixit*, sed malo exemplo, et facili depravatione.

Cap. V.

(Augustin. ib. III, 5, 6.)

Itaque instituit animum intendere in Scripturas sacras, ut videret, quales essent. Et ecce vidit rem non compertam superbis, neque nudatam pueris, sed incessu humilem, successu excelsum et velatam mysteriis, et non erat talis, ut intrare in eam posset, aut inclinare cervicem ad eius gressus. Incidit autem in homines superbe delirantes, carnales nimis et loquaces, in quorum ore laquei diaboli et viscum, confectum commixtione syllabarum nominis Dei Patris, sed et domini Jesu Christi et paracleti, consolatoris nostri, Spiritus Sancti. Haec enim omnia non recedebant de ore eorum, sed sono tenus et strepitu linguae, caeterum cor inane veri. Et dicebant Veritas! et multum dicebant Augustino et nusquam erat in iis; sed falsa loquebantur, non de eo tantum, qui vere veritas est, sed etiam de istis elementis huius mundi, creaturis Veritatis.

Cap. VI.

(Augustin. ib. III, 10, 11.)

Itaque sensim atque paulatim adolescens perductus est ad eas nugas, ut crederet ficum plorare, cum decerpitur, et matrem eius arborem, lacrimis lacteis. Credidit quoque seductus ab eisdem Manichaeis, magis esse misericordiam praestandam fructibus terrae, quam hominibus, prop-

ter quos nascerentur. Si enim esuriens peteret, qui Manichaeus non esset, quasi capitali supplicio damnanda buccella videbatur, si ei daretur. Videbat hoc mater eius et amare plorabat, amplius quam fient (matres) corporea funera. Exaudivit autem eam Deus nec desepxit lacrimas eius, cum profluentes figarent terram sub oculis eius, in omni loco orationis eius. Vidit enim in visione stantem se in quadam regula lignea et advenientem ad se iuvenem splendidam, hilarem atque arridentem sibi, cum illa esset moerens et moerore confecta. Qui, cum causas ab ea quaesisset moestitiae suae cotidianarumque lacrimarum, docendi, ut assolet, non discendi gratia, atque illa respondisset perditionem filii se plangere, iussisse illum, quo segura esset, atque admonuisse, ut attenderet et videret, ubi esset illa, ibi esse et filium. Quod illa ubi attendit, vidit eum iuxta se in eadem regula stantem. Novem autem ferme anni secuti sunt, id est, ab undevicesimo usque ad duodetrigesimum, quibus in illo limo profundi ac tenebris falsitatis, cum saepe surgere conaretur et gravius allideret, volutatus est; cum tamen mater eius, vidua casta, pia et sobria, iam quidem spe alacrior, sed fletu et gemitu non segnior, non desineret, horis omnibus orationum suarum, ad Dominum plangere. Et intrabant in conspectu eius preces illius, et tamen dimittebat Augustinum adhuc volvi et involvi illa caligine.

Cap. VII.

(Augustin. ib. III, 12.)

Et dedit alterum interim responsum per sacerdotem quendam Episcopum, nutritum in ecclesia et exercitatum in libris divinis. Quem cum illa femina religiosa rogasset, ut cum filio suo loqui dignaretur, et refelleret errores eius, et dedoceret eum mala et doceret bona, faciebat enim si quos forte idoneos invenisset, noluit ille, et sane prudenter. Respondit enim eum adhuc esse indocibilem,¹¹ eo quod inflatus esset novitate haeresis illius, et nonnullis quaestiunculis iam multos exagitasset, sicut mater indicaverat ei. *Sed, inquit, sine illum ibi, et tantum pro illo roga Dominum, ipse quandoque legendo reperiet quis ille sit error, et quanta sit impietas.* Simul quoque narravit, se quoque parvulum, a seducta matre sua, datum Manichaeis et omnes paene non legisse tantum, verum etiam scriptitasse libros eorum, sibi quoque apparuisse, nullo contra disputante et convincente, quam esset illa secta fugienda, itaque fugisse. Quae cum ille dixisset, et illa acquiescere nollet, sed instaret magis deprecando et ubertim flendo, ut Augustinum videret et secum dissereret, taedio affectus Episcopus ait: *Vade a me, ita vivas! fieri enim non potest, ut filius istarum lacrimarum pereat. Quod illa*

¹¹ Apud ipsum August. *Confess. III, 12.* est *indocilem*, magis latine. Nihil tamen movere volui, cum vel *indocibilitas* apud Apuleium habeatur.

se ita accepisse, inter colloquia cum eodem filio suo saepe memorabat, ac si de coelo sonuisset.

Cap. VIII.

(Augustin. ib. IV, 13, 14.)

In illis annis Augustinus manens Karthagine, artem docebat rhetoricam. Tunc etiam libros scripsit tres de pulcro et apto ad Icherium,¹² Romanae urbis oratorem, quem quidem non noverat facie, sed amaverat hominem ex doctrinae fama, quae illi clara erat, et quaedam verba eius audierat, quae placuerant ei. Sed magis quia placebant aliis et eum efferebant laudibus, stupentes, quod ex homine Syro, docto prius Graecae facundiae, postea etiam in Latina doctor mirabilis extitisset, et esset scientissimus rerum ad studium sapientiae pertinentium, illi placebat. Erat autem XXVI annorum, quando illa scripsit volumina.

Cap. IX.

(Augustin. ib. IV, 16.)

Porro annos natus ferme XX, cum in manus eius venissent Aristotelica quaedam, quae

---

¹² Ita quoque est in antiquis Confession. Edd. sed Benedict. Hierium maluerunt. Sane Hierius extat in Inscript. L. 9. C. de Numerar. actuariis et chartular. quae est anni 426. In ea Praef. Vrbi dicitur, sed Praef. Praet. Cuiacius corrigit, et recte, itaque Accursium quoque habuisse e Glossa patet. Et est ita in L. 4. C. de his qui ad Eccles. confug., etsi ea pessime inscribatur Imperio.

appellant Decem Categorías, et ipse tanquam in quiddam magnum ac divinum suspensus inhiaret, legit eas solus et intellexit. Quas cum contulisset cum eis, qui dicebant se eas vix magistris eruditissimis, non loquentibus tantum, sed multa in pulvere depingentibus, intellexisse, nihil ei aliud modo dicere potuerunt, quam solus, apud se ipsum legens, cognoverat. Quin immo omnes libros artium, quas liberales vocant, quicquid de arte loquendi et disserendi, quicquid de dimensionibus figurarum, quicquid de musicis et de numeris, sine magna difficultate, nullo hominum tradente, per se ipsum legit et intellexit.

Cap. X.

(Augustin. ib. V, 3.)

Iam Augustino annum undetricesimum agente, venerat Karthaginem quidam Manichaeorum Episcopus, Faustus nomine, magnus laqueus diaboli, et multi implicabantur in eo per illecebram suavis eloquentiae.¹³ Quam tametsi Augustinus laudabat, discernebat tamen a veritate rerum, quarum discernendarum¹⁴ avidus erat, nec quali vasculo orationis, sed quid scientiae sibi comedendum apponeret nominatus apud eos ille Faustus, intuebatur. Fama enim de illo praelocuta ei fuerat, quod esset honestarum omnium doctri-

¹³ Confess. d. l. *suaviloquentiae*.

¹⁴ Confess. d. l. *discendarum*, quod praefarendum.

narum peritissimus, et apprime disciplinis liberalibus eruditus. Et quoniam multa philosophorum Augustinus legerat, memoriaeque mandata retinebat, ex eis quaedam comparabat illis Manichaeorum longis fabulis, et ei probabiliora ista videbantur, quae dixerunt illi, qui tantum potuerunt valere, *ut possent aestimare saeculum, quamquam eius Dominum minime invenerint.*^{1 5}

Cap. XI.

(Augustin. ib. V, .6.)

Per annos autem ferme ipsos novem, quibus Manichaeos animo vagabundus audivit, nimis extento desiderio venturum expectabat hunc Faustum. Caeteri enim eorum, in quos forte incurrisset, qui quaestionibus ab eo obiectis deficiebant, illum ei promittebant, cuius adventu collatoque colloquio facillime, quaecunque quaereret, expedita agnosceret. Ergo ubi venit, expertus est hominem gratum et iocundum verbis, et ea ipsa, quae illi solent dicere, multo suavius garrientem. Tum, quia aviditas eius illum tantopere expectaverat hominem, delectabatur quidem motu affectuque disputantis, et verbis congruentibus atque ad vestiendas sententias facile occurrentibus; delectabatur, inquam, et cum multis, vel etiam prae multis, laudabat et efferebat, sed moleste habebat, quod in coetu audientium non sineretur ingerere

^{1 5} Lib. Sapient. XIII, 9.

illi et partiri cum illo curas quaestionum suarum, conferendo familiariter et accipiendo et reddendo sermonem. Quod ubi potuit, et praesentibus quibusdam familiaribus suis, protulit quaedam, quae eum movebant. Expertus est hominem expertem liberalium disciplinarum, nisi Grammaticae, atque ipsius usitato modo, et quia legerat aliquas Tullianas orationes et paucissimos Senecae libros, et nonnullum poetarum, et suae sectae quaedam volumina, latine conscripta.

Cap. XII.

(Augustin. ib. V, 7.)

At posteaquam ille imperitus earum artium, quibus eum excellere putaverat Augustinus, satis apparuit, desperare coepit, posse eum illa, quae se movebant, aperire atque dissolvere; libri quippe eorum pleni sunt longissimis fabulis, de coelo et sideribus, de sole et luna, quos alibi legerat Augustinus. Quorum quaedam ubi considerata atque discutienda cum Fausto modeste protulit, sane ille nec ausus est subire ipsam sarcinam. Noverat enim se ista non nosse, nec eum puduit profiteri. Itaque omnis conatus Augustini, quo proficere Manichaeorum secta statuerat, illo homine cognito, prorsus intercidit, non ut ab iis omnino separaretur, sed quasi melius quicquam non inveniens, eo, quo iam irruerat, contentus esse interim decreverat, nisi aliquid forte, quod magis eligendum esset, eluceret.

Cap. XIII.

(Augustin. ib. V, 8.)

Statuit igitur Romam pergere, et potius ibi docere, quod docebat Karthagine. Quem proficiscentem mater eius atrociter planxit, et usque ad mare secuta est. Sed fefellit eam violenter illum tenentem, ut aut revocaret, aut secum pergeret, et finxit se amicum nolle deserere, propter quem venerat, donec vento facto navigaret. Recusanti autem illi sine eo redire, vix persuasit, ut in loco proximo navi, ubi erat et memoria¹⁶

¹⁶ Pertinet huc locus Procopii *de bello Vandal. I, 21*: Κυπριανόν, ἄγιον ἄνδρα, μάλιστα πάντων οἱ Καρχηδόνιοι σέβονται· καὶ αὐτῷ νεῶν τινα λόγου πολλοῦ ἄξιον πρὸ τῆς πόλεως ἰδρυσάμενοι, παρὰ τὴν τῆς θαλάσσης ἡύονα τὰ τε ἄλλα ἐξοσιῶνται, καὶ ἄγουσιν ἐνιαύσιον ἐορτὴν, ἣν δὴ Κυφριανὰ (leg. Κυπριανὰ) καλοῦσι. Memoria igitur h. l. templum est cum sepulcro S. Cypriani. Seriori enim aevo, quidquid ad defuncti memoriam celebrandam erectum est, sive ea structura sepulcrum sit, sive Cenotaphium, sive adeo sacellum aut templum aliquod, ipso Memoriae nomine venit. Hinc ap. Gruter. *Inscr. DCCCXXVII, 8.* legitur: SERVILIUS TROILUS SE VIVO COMPARAVIT MEMORIAM SIBI ET SUIS. Apud Scriptores Ecclesiasticos imprimis frequens est de sepulcris ac monumentis Martyrum, Sanctorum ac Beatorum. Itaque haut semel apud ipsum Augustinum habemus, e. g. *Confess. VI, 2.* ubi de matre: *Cum ad memorias Sanctorum, sicut in Africa solebat, pultes, et panem, et merum attulisset.* Ipse quoque causam nominis, *Tr. de cura pro mortuis gerenda, cap. IV,* ita exponit: *Non ob aliud vel Memoriae vel Monumenta dicuntur ea, quae insignita (i. e. inscriptione addita) sepulcra mortuorum: nisi, quia eos, qui viventium oculis morte subtrahuntur, ne oblivione etiam cordibus subtrahantur, in memoria revocant, et admonendo faciunt cogitari.* Nam et memoriae nomen id apertissime ostendit, et monumentum, eo, quod moneat mentem, id est admoneat, nuncupatur. Propter quod et Graeci *μνημεῖον* vocant, quod nos Memoriam seu Monumentum appellamus, quoniam lingua eorum memoria ipsa, -qua meminimus, *μνημη* dicitur. Eandem derivationem et apud Servium habemus, ad *Aen. III, 485.* et *XVII, 512.* nempe eodem modo, quo

B. Cypriani, maneret ea nocte. In qua nocte clanculo profectus est, nesciente matre. Flante enim vento et vela implente, litus subtraxit aspectibus navigantium, ubi mane mulier nimis afficiebatur dolore, querelis et gemitu. Amabat nempe praesentiam filii more matrum, sed multis multo amplius, et nesciebat, quid divina pietas illi gaudiorum factura esset de absentia eius. Nesciebat, ideo flebat et eiulabat. Conversa ergo rursus ad deprecandum Dominum pro ipso, abiit ad solita, et Augustinus Romam.

Cap. XIV.

(Augustin. ib. V, 9.)

Et ecce excipitur ibi flagello aegritudinis corporalis, ingravescensque febribus iam ibat et peribat, nondum enim baptismatis unda renatus erat. Quo vulnere si feriretur cor matris eius, nunquam sanaretur. Non enim satis potest edici, quid erga eum habebat animi, et quantum maiori sollicitudine illum parturiebat spiritu, quam carne pepererat. An ergo Deus misericordiarum sperneret cor contritum et humiliatum viduae castae ac sobriae, frequentantis eleemosynas, obsequentis atque servientis Sanctis eius, nullum diem prae-

---

ICti veteres testamentum esse dixerunt testationem mentis, alusione contenti, quam vera originatione. Nunc autem nemo nescit, illud *mentum*, non esse nisi productionem vocis, et *monumentum* ac *memoriam* ab antiquo verbo *meno* esse. Dixit Vossius in Etym. post alii.

termittentis oblationem ad altare Dei,¹⁷ bis in die, mane et vespere, ad ecclesiam sine ulla intermissione venientis, vanas fabulas et aniles loquacitates declinantis? minime!

Cap. XV.

(Augustin. ib. V, 10.)

Recreavit ergo Augustinum ab illa aegritudine et salvum fecit filium ancillae suae, tunc interim corpore, ut esset, cui salutem meliorem

¹⁷ Qui nitidissimam Confessionum Aug. editionem Colon. 1646, 12, cum notis suis procuravit Henr. Wagnereck, intelligi putat aut Oblationes, quae ad Agapen adferri solebant, aut ipsum Missae sacrificium. Illud verius videtur. Quidquid enim in ecclesiis ex more antiquo adferrebat, ut, aut ad sustentationem pauperum atque infirmorum adhiberetur, aut ad sacrificiorum usum, appellatione Oblationum ad Altare venit. Sed prior significatio antiquior videtur. Inde apud ipsum Augustinum *Serm. 215 de tempore* legimus: *Oblationes, quae in altario consecrantur, offerte. Erubescere debet homo idoneus, (h. e. locuples) si de aliena oblatione communicaverit.* Sed nemo accuratius rem exponit, Iustino Mart. *Apol. II.* ex edit. Colon. a. 1686. p. 99. Οἱ εὐποροῦντες, inquit, καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ, ὃ βούλεται δίδωσι· καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ἀποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὁρφανοὺς τε καὶ χήρας, καὶ τοῖς διὰ νόσον ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν λειπομένοις, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς οὖσι, καὶ τοῖς παραπιδήμοις οὖσι ξένοις. Succedente vero tempore restrictum fere est hoc vocabulum ad donationes rerum in Eucharistia necessariarum, puta panis vinarie, donec, remotis a vini communicatione laicis, soli panis sacrae haerere coepit, illique adeo substantiae ex aqua ac farina confectae, quae panis loco introducta est, postquam, obsoleto antiquorum oblationum a populo factarum more, ipsius ecclesiae sumtibus subministrabantur ad Eucharistiam necessaria. Scilicet cum opibus Ecclesiae, crevit et parsimonia. Inde igitur est, ut vel in vulgi ore etiamnum sit verbum Oblaten, etsi origine peregrinum: quod fortasse est, ut neque omnes SS. Theologiae Candidati iam sciant. Nimirum multa olim nos pueri in schola discebamus, quae nunc vix viris nota sunt: multa nunc docentur sciuntque imberbes, quae nos barbati tuto ignoramus.

atque certiozem daret. Ingebatur etiam tunc Romae falsis illis atque fallentibus sanctis, non tantum auditoribus, quorum in numero erat etiam is, in cuius domo aegrotaverat et convaluerat, sed eis etiam quos Electos vocant. Iam tandem, desperans in ea falsa doctrina se posse proficere, ea ipsa, quibus si nihil melius reperiret contentus esse decreverat, iam remissius atque negligentius retinebat. Etenim suborta est ei cogitatio, prudentiores illos caeteris fuisse philosophos, quos Academicos appellant, eo, quod de omnibus dubitandum esse censuerant; nec aliquid veri ab homine deprehendi posse decreverant.¹⁸

Cap. XIV.

(Augustin. ib. V, 11.)

Porro Augustinus ea quae Manichaei in Scripturis sacris reprehenderant, defendi posse non existimabat, sed aliquando sane cupiebat, cum aliquo librorum illorum doctissimo conferre singula, et experiri, quid inde sentirent. Iam enim Helpidii cuiusdam, adversus eosdem Manichaeos coram loquentis et disserentis, sermones etiam apud Karthaginem, movere ipsum coeperant, cum talia de Scripturis proferret, quibus resisti non facile posset, et imbecilla sibi responsio videbatur istorum. Sedulo ergo agere coeperat, propter quod venerat, ut scilicet doceret Romae artem rhetoricam.

---

¹⁸ Aliter edoctus postea, contra Academicos tres libros scripsit, qui etiam nunc extant.

Cap. XVII.

(Augustin. ib. V. 23.)

Venit itaque Mediolanum ad Ambrosium Episcopum,¹⁹ in optimis notum orbi terrae, pium cultorem Christi, cuius tunc eloquia strenue administrabant adipem frumenti spiritualis et laetitia olei, et sobriam vini ebrietatem populo Dei. Suscepit eum paterne homo ille Dei, et peregrinationem eius satis episcopaliter dilexit. Quem Augustinus amare coepit, primo quidem, non tanquam doctorem veri, quod in ecclesia catholica prorsus desperabat, sed tanquam hominem benignum in se. Studiosae autem audiebat disputantem in templo,²⁰ non intentione qua debuit, sed quasi explorans facundiam, utrum conveniret famae suae, an maior minorve profunderet, quam praedicabatur. Et verbis eius suspendebatur intentus, rerum autem incuriosus et contemptor astabat, et delectabatur suavitate sermonis, quam eruditioris, minus tamen hilariscentis atque mulcentis, quam Fausti erat, quod attinet ad dicendi modum. Caeterum rerum ipsarum nulla comparatio. Nam ille per Manichaeas fallacias aberrabat, iste autem saluberrime docebat salutem.

¹⁹ Haec fere nimis per saltum ab Epitomatore narrantur, omissa causa, quare August. Romam deseruerit, et occasione sese Mediolanum conferendi. Istam autem ipse, *Confess. V*, 12 et 13 in fraudibus auditorum ponit, intercipientium mercedem institutionis; hanc in mandato Mediolanensium, Symmacho tum Pr. Urb. dato, ut sibi de Rhetore provideret.

²⁰ in populo, ap. August. d. l.

Sed longe est a peccatoribus salus, qualis tunc erat Augustinus, et tamen propinquabat sensim et nesciebat.

Cap. XVIII.

(Augustin. ib. V. 24 et 25.)

Itaque, plerisque librorum illorum expositis locis a memorato antistite Ambrosio, iam reprehendebat desperationem suam, illam dumtaxat, qua crediderat, legem et prophetas detestantibus atque irridentibus resisti omnino non posse. Tum vero fortiter intendit animum, si quo modo posset certis aliquibus documentis Manichaeos convincere falsitatis. Quodsi posset spiritualem substantiam cogitare, statim machinamenta illa omnia solverentur et abiicerentur ex animo eius. Sed non poterat. Veruntamen de ipso mundi huius corpore, omnique natura, quam sensus carnis attingeret, multo probabiliora plerosque sensisse philosophos, magis magisque considerans atque comparans iudicabat. Itaque Academicorum more, sicut existimant, dubitans de omnibus, atque inter omnia fluctuans, Manichaeos quidem relinquendos esse decrevit, sed statuit tamdiu esse Catechumenus in ecclesia, sibi a parentibus commendata, donec aliquid certi eluceret, quo cursum dirigeret.

Cap. XIX.

(Augustin. ib. VI, 1.)

Iam venerat ad eum mater ipsius, pietate fortis, terra marique eum sequens et in periculis

ómnibus de eo *secura*, invenitque eum periclitantem graviter, desperatione indagandae veritatis. Et cum indicasset illi, non se quidem iam esse Manichaeum, sed neque catholicum Christianum, exilivit laetitia, cum audisset iam ex parte factum, quod cotidie plangebat ut fieret, veritatem filium nondum adeptum, sed falsitati iam ereptum. Immo vero, quia certa erat et, quod restabat, Salvatorem daturum, qui totum promiserat, placidissime et pectore pleno fiduciae respondit filio, credere se in Christo, quod priusquam de hac vita emigraret, se visuram esse eum fidelem catholicum. Igitur ad Dominum preces et lacrimas densiores indesinenter fundebat, ut acceleraret adiutorium et illuminaret tenebras Augustini, studiosius ad ecclesiam currere, in Ambrosii ora suspendi, et ad fontem salientis aquae in vitam aeternam. Diligebat enim illum virum sicut Angelum Domini, eo quod per ipsum cognoverat, filium a Manichaeorum secta recessisse, et sperabat, eo operam dante, illum ad viam vitae accessurum fore.

Cap. XX.

(Augustin. ib. VI, 3.)

Porro Augustinus omni die dominico verbum veritatis in populo recte tractantem audiebat Ambrosium, et magis magisque confirmabatur, omnes versutarum calumniarum nodos, quos illi deceptores adversus divinos libros innectebant, posse dissolvi.

Cap. XXI.

(Augustin. ib. VI, 7, 9 et 10.)

Erant autem cum eo amici et familiares sui, Alipius et Nebridius. Quorum Alipius ex eodem quo ipse erat ortus municipio, parentibus primatibus ²¹ municipalibus, Augustino minor natu. Nam et studuerat apud eum, cum in Thagastensi docere coepisset oppido, et postea Karthagine. Multum autem alter alterum diligebat: Augustinus Alipium, propter magnae virtutis indolem, quam in eo videbat, Alipius Augustinum, quia bonus et doctus sibi complacebat. Hunc Romae invenerat, et adhaesit ei fortissimo caritatis vinculo, secumque Mediolanum profectus est. Hic Alipius postmodum factus est verbi divini dispensator magnificus, multarumque in ecclesia causarum examinador verissimus. At Nebridius, qui relicta patria, vicina Karthagini, atque ipsa Karthagine, ubi frequentissimus erat, relicto paterno rure optimo, relicta domo et non secuta ²² matre

²¹ Primates urbium et civitatum, qui toties in Constitutionibus Principum posteriorum occurrunt, non curiales tantum, sed inter curiales intelligendi sunt primores, unde et principales nonnunquam vocant, et Ammianus alicubi, vertices civitatis. De quibus vid. in primis Jac. Gothofredus in *Paratitlo Cod. Th. de Decurionib.* Caeterum huius Alipii nomen, celebre praesertim circa haec tempora, cum i in Mss. exaratum est, tum nostro, tum illis Augustini, itaque etiam factum est in Constit. Theodosii aliqua, a Peyrono V. Cl. nuper detecta, illustrata a Wenckio, in editis a se Cod. Th. libb. V. p. 18. Quem virum, Hauboldi ingenio et doctrina successorem egregium, utinam fata non tam cito literato orbi invidissent! In aliis scriptoribus, ubi id nominis occurrit, Ammiano, Symmacho, Libanio, semper fere Alypius scribitur.

²² secutura, est ap. August. quod paulo melius.

nullam ob aliam causam Mediolanum venerat, nisi ut cum Augustino viveret in flagrantissimo studio veritatis atque sapientiae. Pariter suspirabat, pariter fluctuabat, beatæ vitæ inquisitor ardens et quaestionum difficillimarum scrutator acerrimus. Erant itaque ora trium horum egentium, inopiam suam sibimet invicem anhelantium, et adeo expectantium, ut daret eis escam in tempore opportuno. Contulerant autem se ad solam inquisitionem veritatis.

Cap. XXII.

(Augustin. ib. VII, 6 et 9.)

Iam Augustinus Mathematicorum fallaces divinationes et impia deliramenta reiecerat, iam quosdam Platoniorum librorum ex graeca lingua in latinam versos legerat, ubi per divinam dispensationem invenit scriptum, non quidem his verbis, sed hoc omnino multis et multiplicibus suaderi rationibus, quod *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum; Hoc erat in principio apud Deum; Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil, quod factum est. In eo, vita, et vita erat lux hominum: et lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehenderunt. Et quoniam hominis anima, quamvis testimonium perhibeat de lumine, non est tamen ipsa lumen, sed Verbum dei. Deus enim verum lumen est, quod, illuminat omnem hominem venientem in hunc*

*mundum. Et quia in hoc mundo erat et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit; quia vero in sua propria venit et sui eum non receperunt; quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, credentibus in nomine eius,*²³ non ibi legit. Item ibi legit quia Deus verbum, non ex carne, non ex sanguine, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natus est. Sed quia verbum caro factum est et habitavit in nobis, non ibi legit. Indagavit quippe in illis litteris varie dictum et multis modis, quod sit filius in forma patris, non rapinam arbitratus esse aequalis Deo, quia naturaliter id ipsum est; sed quia semet ipsum exinavit formam servi accipiens, et in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo, humiliavit se, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod Deus eum exaltavit a mortuis et donavit ei nomen, quod super omne nomen; ut in nomine Iesu omne genu flectatur coelestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur, quia dominus Iesus in gloria est Dei Patris, non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora et super omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus filius Dei, coaeternus ei, et quia de plenitudine eius accipiunt animae, ut beatæ sint, et quia par-

---

²³ Desumta haec ex Evang. Ioannis cap. I. nemo nescit, et fortasse etiam quo scil. obscuriora sunt, eo magis placuisse Platoniciis eius temporis, vel adhuc paganis dicendum, est.

tipatione manentis in se sapientiae renovantur ut sapientes sint, est ibi. Quod autem *secundum tempus pro impiis mortuus est, et filio suo unico non pepercit Deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum*, non est ibi.

Cap. XXIII.

(Augustin. ib. VII, 20 et 21.)

Lectis ergo Augustinus Platoniorum illorum libris, posteaquam inde admonitus quaerere incorpoream veritatem, invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspexit, avidissime arripuit venerabilem stilum Spiritus Sancti, et prae caeteris Apostolum Paulum, et perierunt quaestiones illae, in quibus ei aliquando visus est adversari sibi, et non congruere testimoniis legis et prophetarum textus sermonis eius.

Cap. XXIV.

(Augustin. ib. VIII, 1 et 2.)

Immisit et Deus in mentem illius, visumque est bonum in conspectu eius, pergere ad Simplicianum, Christi Iesu servum fidelissimum, in quo elucebat gratia divina. Audierat enim, quod a iuventute sua Deo devotissime deserviret. Iam vero tunc senuerat, et longa aetate in tam bono studio sectandae viae Dei, multa edoctus, multa expertus sibi videbatur. Et vere sic erat. Per-

rexit ergo ad tantum virum, patrem ²⁴ in accipienda tunc gratia episcopi Ambrosii, et quem vere ut patrem diligebat. Narravit ei circuitus erroris sui. Vbi autem commemoravit legisse se quosdam libros Platoniorum, quos Victorinus ²⁵

²⁴ *patrem*, deerat in Ms. ut vocem necessariam ex Augustino supplevi. Simplicianus vero hic, etsi presbyter tantum, nihilominus Ambrosii Episcopi Pater dicitur, non tantum quia annis hunc longe superabat, sed in primis quod a Damaso Papa missus erat Mediolanum, ut Ambrosium, vix e Catechumeno Episcopum electum, doctrina sua et consilio instrueret. Praeterea quoque dici potest, hoc tempore, ex politia Ecclesiae, Presbyteros adhuc et Episcopos coniuncto sacerdotii honore fuisse et inter se aequales, cum una eorundem esset ordinatio, de quo vide sis Salmas, opere de *Primatu Papae* p. 198 sq. Sed postea Patris nomen fere Episcopis haesit, unde factum, ut, postquam ipsa Ecclesia, quae fuerat ante ἀριστοκρατία, degeneraverat in μοναρχίαν, Pontifex Max. Pater Patrum et πατήρ πατέρων appellaretur, unde et sunt qui existiment Papae nomen, ex siglis PA. PA. (h. c. Pater Patrum) confiatum esse, etsi re ipsa a Graeco πάπας sit, quo nomine, inverso nonnihil sono, nunc quoque salutantur sacerdotes oppressorum libertatis Polonicae. Fluxisse autem videtur hic cleros, ut pleraque alia, ex formula reipublicae qualis tum erat, et stilo, quem vocant, Curiae. Dudum enim inoleverat, ut qui primores essent et principes, Patres Civitatum dicerentur et Reipublicae, de quo disputat Maussacus ad Harpocrat. voce ἀστυνομος, et post Jac. Cuiac. ad L. 3. C. Inst. de his qui spon. publ. man. sub. Jac. Gothofr. ad L. 1. C. Th. de locat. fund. iuris emphyt. Ipsi adeo Imperatores eos, qui Patriciatu cluerent, et Praefecti erant, sive Praetorio, sive Vrbi, Parentum nomine salutabant, unde toties in rescriptis Imp. hae siglae occurrunt: P. K. N. h. c. parens karissime nobis, cuius rei exempla satis ampla collegit Brisson. de *Form* c. 62. Inde quoque passim error ex mala interpretatione. Evolvi nuper Concilior. Collect. ex edit. Mansi. T. VIII. p. 1262. ut edictum Glycerii Imp. legerem, in cuius fine ita est: *Vale Himileo parens clarissime*, pro quo indubitanter legendum: *carissime*.

²⁵ Is idem ille Victorinus est, cuius etiamdum quaedam extant scripta grammatica, rhetorica, philosophica et adeo theologica, de quibus egit Fabricius in utraque *Bibl. Lat.* Quod autem de statua ipsi in foro posita est, addi potest aliis aliorum exemplis, quae protulit Figrelus, luculento libello, de *Statuis illustr. Rom. cap. XIII.* Sic Frontoni, magistro suo, statuum in Senatu petiit M. Antoninus, ap. Capitolin. in *M. Anton.* c. 2. et Traianus

quondam rhetor urbis Romae, qui Christianus defunctus fuerat, in latinam linguam transtulisset, gratulatus est ei, quod non in aliorum philosophorum scripta incidisset, plena fallaciarum et deceptionum secundum elementa huius mundi; in istis autem omnibus modis insinuari Deum et eius verbum. Deinde ut illum exhortaretur ad humilitatem Christi, sapientibus absconditam et revelatam parvulis, Victorinum ipsum recordatus est, quem, Romae cum esset, familiarissime noverat. De quo narravit Augustino, quemadmodum idem doctissimus senex et omnium liberalium doctrinarum peritissimus, quique tam multa philosophorum legerat, diiudicaverat et dilucidaverat, doctor tot nobilium Senatorum, qui etiam, ob insigne praeclari magisterii, statuum in Romano foro meruerat et acceperat: usque ad illam aetatem venerator idolorum, sacrorumque sacrilegorum particeps, quibus tunc tota fere Romana nobilitas inflata spirabat, non erubuerit esse puer Christi, sero renatus fonte baptismi salutaris. Legebat, sicut ait Simplicianus, ipse Victorinus sacram Scripturam omnesque christianas litteras

---

Celso Rhetori, et in Lapidibus non semel Decuriones eruditissimae municipii. Atquin et nostro tempore non prorsus exolevit haec Imaginum ponendarum consuetudo, ut tamen id vix fiat, si quando fit, auctoribus Principibus aut Urbium Magistratibus, sed ab ipsis eruditissimis, emendicatio fere ab ipsis eruditissimis aere collatitio. Nimirum nunc propagandae memoriae causa ferme sufficiunt et tituli, et thecae et cruces, quae omnia vix teruncium valent, et in honore esse putantur honores Doctorum Philosophiae et Iuris et Medicinae ab Academicis passim adsignati his, qui nec docuerunt unquam aliquem, nec docere possunt. Sed bene est, et fruimur nomine saeculi illuminati.

investigabat studiosissime et perscrutabatur, et dicebat Simpliciano non palam, sed secretius et familiarius: *Noveris me iam esse Christianum.* Et respondebat ille: *Nec credam nec deputabo te inter Christianos, nisi in ecclesia Christi te videro.* Ille autem irridebat eum dicens: *Ergo parietes faciunt Christianos?* Et hoc saepe dicebat, iam se esse Christianum, et Simplicianus illud saepe respondebat, et saepe ab illo parietum irrisio repetebatur. Amicos enim suos verebatur offendere, superbos daemonicolas, quorum, ex culmine Babylonicae dignitatis, graviter ruituras in se inimicitias arbitrabatur. Tandem cum Simpliciano intrat ad ecclesiam, mirante Roma, gaudente ecclesia, superbis videntibus et irascentibus. Pronunciavit ille puram fidem veracem, praeclara fiducia, et volebant eum omnes rapere ad cor²⁶ suum, et cupiebant amando et gaudendo.

Cap. XXV.

(Augustin. ib. VIII, 5.)

Vbi haec Simplicianus, homo Dei, Augustino intimavit, exarsit adolescens ad imitandum; ad hoc enim et ille narraverat. Postquam vero et illud addidit, quod, cum Imperatoris Iuliani temporibus, lege data, prohibiti sint Christiani docere litteraturam et oratoriam, scholam deserere maluit, quam verbum Dei: vehementius exarsit ad imitandum. Frequentia-

²⁶ Ms. ut cor, ap. Aug. in cor, et mox rapiebant pro cupiebant ibid. legitur.

bat ergo ecclesiam catholicam, quantum vacabat ab
 eis negotiis, sub quorum pondere degebat. Quadam
 autem die, qua erat absens Nebridius, ecce domum
 venit ad Augustinum et Alipium Pontianus ²⁷
 quidam, civis Afer, praeclare in palatio militans.
 Consederunt ut colloquerentur. Et forte super men-
 sam lusoriam, ²⁸ quae ante illos erat, attendit
 Codicem; tulit, aperuit, invenit Apostolum Pau-
 lum inopinate. Putaverat enim aliquid de libris,
 quorum professio Augustinum conterebat. Tum
 vero arridens, illumque intuens gratulatorie, mi-
 raturus est, quod eas et solas prae oculis eius lit-
 teras repente comperisset. Christianus quippe et
 fidelis erat, et saepe Iesu Christo prosternebatur
 in ecclesia crebris et diuturnis orationibus. Cui
 cum Augustinus indicasset, illis se scripturis cu-
 ram maximam impendere, ortus est sermo, ipso
 Pontiano narrante, de Antonio monacho Aegyptio,
 cuius nomen excellenter clarebat apud servos Dei,
 illos autem usque in illam horam latebat. Retulit
 quoque, quomodo duo palatini, quos dicant Agentes
 in rebus, ²⁹ invenerint codicem, in quo scripta

²⁷ Ita noster Ms. Frobeniana et antiquiores Edd. dederunt, Potitianus, Benedictini denique Pontitianus. Quidquid hoc sit, quando ille dicitur *militasse in Palatio*, hoc vult, enim fuisse in Officio aut Comitibus Sacrarum Largitionum, aut Comitibus Rerum Privatarum, quibus qui apparebant in primis dicebantur in palatio militare, unde et Palatini utriusque militiae appellabantur. Vid. Gothofr. *Paratitl. ad C. Th. tit. de Decurionib.*

²⁸ Mensae lusoriae alibi haud memini mentionem fieri. Sed mensa interdum pro tabula est, atque inde pronum, tabulam lusoriam indicari, de qua mire erudita extat disputatio Salmasii ad *Vopisc. in Proculo, cap. XII.*

²⁹ Nomen Agentium in rebus propemodum generale est omnium, qui maioribus magistratibus ministrabant, unde utramque.

erat vita Antonii,³⁰ subitoque repleti amore sancto, relictis militia seculari, relictis pompis huius mundi, relictis coniugibus et omnibus quae habebant, contulerint se ad famulatum Dei, pariter adhaerentes famulis eius. Terminato sermone et causa qua venerat, Pontianus abiit in palatium.

Cap. XXVI.

(Augustin. ib. VIII, 8 et 12.)

At Augustinus tam vultu, quam mente turbatus, invadit Alipium et exclamat: Quid patimur? Quid est hoc, quod audisti? Surgunt indocti et coelum rapiunt, et nos cum doctrinis nostris, ecce ubi volutamur in carne et sanguine? An quia praecesserunt, pudet sequi? et non pudet nunc³¹ saltem sequi? Alipius vero tacebat et attonitus Augustinum inspiciebat; neque enim solita sonabat. Plus loquebantur animum eius,³² frons, genae, oculi, color, modus vocis, quam verba quae promebat. Abscedente ergo Augustino in hortum proximum hospitii eius,

---

paginam faciunt in utroque Cod. et Theodosiano et Iustiniano. Hic autem eosdem esse, qui ante in Palatio militasse perhibiti sunt, inde apparet, quod Augustinus eos illorum contubernales nominat.

³⁰ S. Athanasium videtur digito monstrare, in cuius Opp. vita huius Antonii, principis Monachorum, extat. Neque enim aetatis ratio patitur, ut D. Hieronymum intelligamus, qui caeteroquin de eodem Antonio egit in, *de viris illustrib.* c. 88.

³¹ Ap. August. *nec saltem. Leg. et num pudet.*

³² Sic August. in Ms. minus bene, *animus*. Mox in eod. Ms. est, *tuta domo*, pro *tota*, quod praetuli ex Aug.

quo utebantur, sicut tota domo: huc enim abstulerat eum tumultus pectoris, ubi nemo impediret ardentem litem, quam secum aggressus erat: Alipius secutus est, pedem post pedem. Secessit Augustinus ab eo remotius, ne lacrimis suis onerosa esset praesentia eius. Deinde sub quadam fici arbore stravit se et dimissit habenas lacrimis, et proruperunt flumina oculorum eius, acceptabile sacrificium Deo. Et non quidem his verbis sed in hac sententia ³⁵ multa dixit: *et tu Domine usque quo? Vsque quo Domine irasceris in finem? Ne memor fueris iniquitatum nostrarum antiquarum?* Dicebat haec et flebat amarissima contritione cordis. Et ecce auditv vocem

---

³⁵ Observent linguae studiosi, post Antoninorum tempora, quibus omnis in sermone componendo accuratio cessare coepit, hoc quoque increvisse, ut praepositio *in*, prorsus promiscue cum quarto et sexto casu construeretur, ideoque in his scriptoribus contra Mss. libros frustra saepe emendari sermonem, ut magis latinus fiat. Monuerunt iam alii multi. Vid. quos laudat Arntzen. ad *Caton Dist.* 1, 19: et Smallenburg ad *Schult. not. in D. T. I*, p. 3. ut alios mittam, contentus aliqua exempla addidisse, ab aliis nondum prolata, ex mea potissimum arte. Sic in *L. 45. de V. S.* est: *in stratum contineri*. Sic Veronae in *Gaio Instit. III*, § 6, *in libertatem tuebatur* et mox § 57. *in his quae in hereditatem civium Rom. libertorum observantur*, ubi tamen utroque loco in contextu repositum est, *libertate* et *hereditate*. Ita quoque in *Fragm. Vatio.* § 229. legitur: *liberis suis in potestatem habentibus*, et rursus § 74. *quosdam esse in diversam opinionem ait*, ubi inconsulta ratione Maius sextum casum scribere iubet, ignarus eorum, quae apud Gellium N. A. 1. 7. in hanc rationem disputantur. Et quoniam Gelli mentio incidit, moneo, cum apud eum III, 18. editi quidem habeant: *in curiam venit*, in Regio Hafniensi esse, *in curia*. Atqui, ais, et in optimis aureae et argenteae aetatis scriptoribus huius commutationis et solocismi, ut volunt, exempla non desunt. Fateor, atque adeo de aliquibus concedo, quorum a regula deviantium ratio reddi possit, quod a Gellio d. l. 1, 7 et XVII, 2. factum teneamus: in caeteris relicto dubio, auctori sint imputanda, an librariis a communi dicendi lege recedentibus.

de vicina domo, cum cantu dicentis et crebro repetentis, quasi pueri vel puellae: *tolle lege, tolle lege!* Statimque mutato vultu intentissimus cogitare coepit, utrumnam solerent pueri in aliquo genere ludi cantitare tale aliquid, nec occurrebat omnino audisse se uspiam. Repressoque impetu lacrimarum surrexit, nihil aliud interpretans divinitus sibi iuberi, nisi ut aperiret Codicem et legeret, quod primum capitulum invenisset. Audierat de Antonio, quod ex evangelica lectione, cui forte supervenerat, admonitus fuerat, tanquam sibi diceretur, quod legebatur: *Vade, vende omnia, quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelo, et veni sequere me,*^{3 4} talique oraculo confestim ad Dominum fuisse conversum. Itaque concitus rediit ad eum locum, ubi sedebat Alipius: ibi enim posuerat codicem Apostoli, cum inde surrexerat. Arripuit et legit in silentio capitulum, quo primum coniecti sunt oculi eius: *Non in commensationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudiciis, non in contentione et aemulatione; sed induite Dominum Iesum Christum, et carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis.*^{3 5} Nec ultra voluit legere, nec opus erat. Statim quippe cum fine huiusmodi sententiae, quasi luce serenitatis infusa cordi suo, omnis dubitationis tenebrae diffugerunt. Tum interiecto signo

^{3 4} Ex Evang. Matthaei, XIX, 21.

^{3 5} Ex Ep. ad Rom. XIII, 13 et 14.

codicem clausit et, tranquillo iam vultu, indicavit Alipio. At ille petit videre, quid legisset. Ostendit, et attendit etiam ultra quam legerat Augustinus, ignorans quid sequeretur. Sequebatur vero: *Infirmum autem in fide recipite*. Quod Alipius ad se referens amico aperuit, et tali admonitione firmatus est. Ac bono proposito, suis moribus congruentissimo, sine ulla turbulenta cunctatione coniunctus est. Inde ad matrem Augustini ingrediuntur; indicant, gaudet; narrant quemadmodum gestum sit; exultat, triumphat, benedicens Dominum, qui luctum suum converterat in gaudium; cuius gratuita bonitate videbat conversum filium suum, ut non uxorem quaereret, nec aliquam spem seculi huius, stantem in ea regula fidei, in quam illum ante tot annos superna clementia sibi revelaverat.

Cap. XXVII.

(Augustin. ib. IX, 4.)

Iam ergo Augustinus legebat Psalmos David, cantica fidelia et sonos pietatis, excludentes turgidum spiritum, rudis Catechumenus cum Alipio factus, matre adhaerente eis, muliebri habitu, virili fide, anili securitate, materna caritate, christiana pietate. Legebat et inflammabatur ex eis, et accendebatur eos recitare, si posset, toto orbi terrarum. Vehementi quoque et acri dolore indignabatur Manichaeis, et rursus miserabatur eos, quod illa sacramenta, illa medicamenta nescirent.

et insani essent adversus antidotum, quo sani esse potuissent.

Cap. XXVIII. *)

Eo tempore contra Academicos, vel de Academicis tres scripsit libros, ut argumenta eorum, quae multis ingerunt veri inveniendi desperationem, et prohibent cuicumque rei assentari, cum eis omnia videantur obscura et incerta, quantis posset rationibus amoveret; quod miserante atque adiuvante Domino factum est. Inter praefatos libros de Academicis, edidit librum de beata vita, in quo probat, non esse beatam vitam, nisi perfectam cognitionem Dei. Ex occasione quippe ortus est diei natalis eius, et tridui disputatione completus. Postmodum inter illos, qui de Academicis scripti sunt, duos etiam libros de Ordine scripsit, in quibus quaestio magna versatur, utrum omnia bona et mala divinae prudentiae ordo contineat. Inter haec quoque duo edidit volumina secundum studium suum et amorem ratione indagandae veritatis, de his rebus quas maxime scire cupiebat, se interrogans sibi quae respondens, tanquam duo essent, ratio et ipse, cum solus esset. Vnde et hoc opus Soliloquia nominavit. Post libros Soliloquiorum, iam de

---

*) Quae hoc capite continentur, non ut reliqua de libris Confessionum sumpta sunt, sed strictim collecta de Augustini *Retractionum lib. I*, nec tamen temere. Scire enim intererat, quid sanctus Pater, cum adhuc Catechumenus esset, scripsisset, quidve cum perfectus doctor esse crederetur.

agro Mediolanum reversus scripsit librum de Immortalitate Animae, quod sibi quasi com-mitorium esse voluerat propter Soliloquia terminanda, quae imperfecta remanserant. Per idem tempus, quo Mediolani fuerat, baptismum percepturus, Disciplinarum libros scribere conatus est, per corporalia cupiens ad incorporalia quibusdam quasi passibus certis vel pervenire, vel ducere. Sed eorum librum unum de Grammatica absolvit et de Musica sex volumina, quae iam baptizatus et ex Italia reversus in Africa scripsit. Inchoaverat quippe tantummodo istam apud Mediolanum disciplinam. De aliis vero quinque disciplinis illis similiter libros inchoaverat, id est, de dialectica, de rhetorica, de geometria, de arithmetica, de philosophia.³⁶ Hos edidit libros Augustinus adhuc Catechumenus. Caeterum, quos ediderit iam baptizatus seu Presbyter factus, sive Episcopus ordinatus, in fine huius Operis simul cum his indicare curabimus. Nunc ad historiam redeamus.

Cap. XXVIII.

(Augustin. ib. IX, 4.)

Dicamus autem divini flagelli in Augustino salubrem asperitatem, et misericordiae eius mirabilem celeritatem. Dolore dentium vehementer

---

³⁶. Habemus hic vestigium antiquae illius methodi partiendi artes liberales in trivium et quadrivium. Quae autem ex his libris hodie circumferuntur, sublestae fidei sunt.

tunc excruciabatur. Cumque tantum ingravesceret ut nec loqui valeret, ascendit in cor eius admonere omnes qui aderant, ut pro se Domini deprecarentur largitionem omnimodae salutis. Et scripsit hoc in cera,³⁷ et dedit eis ut legerent. Mox ergo, ut genua supplici affectu solo fixerunt, fugit dolor ille. Expavit nimium Augustinus, nihil enim tale ab ineunte aetate fuerat expertus. Et insinuati sunt ei in profundo nutus divini, gaudensque in fide laudavit nomen Dei. Sed ea fides securum illum esse non sinebat de praeteritis peccatis, quae per baptismum illi remissa nondum fuerant.

Cap. XXIX.

(Augustin. ib. IX, 5.)

Denuntiavit³⁸ itaque Mediolanensibus, ut scholasticis suis venditorem verborum alium providerent, propterea quod ipse Deo servire delegisset et illi professioni prae difficultate suspirandi ac dolore pectoris non sufficeret. Insinua-

³⁷ H. e. in tabulis ceratis. Atque ita iam in LL. XII fuit: *haec uti in his tabulis cerisae scripta sunt*, testante Vlpiano in *Fragm. XX, 9*. Inde singularis illa vox, quam habeo in glossis Mss. *ceratius*, quo heres intelligitur, quae an alibi extet non dico, nec vacat inquirere. Libet autem hoc loco quaerere, quid apud D. Hieronymum *Epist. 3. ad Chrysog.* ed. Frob. neque enim omnium Edd. idem ordo, sibi velint haec verba: *Epistolam ... non parva litura, sed imis, ut dicunt, ceris eraseris*. Scio quid apud Suetonium sit ima cera testamenti, sed quid sibi velit in hoc proverbio: *imis ceris eradere*, et an alibi illud occurrat, id est, quod nescio, et velim scire. Erat autem cum suspicarer, legendum esse, *imitus*, h. e. funditus, sed subsisto, si forte meliora docear.

³⁸ Ap. Augustin. *Renunciavit*, minus bene.

vit autem per litteras sancto antistiti Ambrosio pristinos errores suos praesensque votum suum, ut moneret, quid potissimum de sacris libris teneret, quo percipiendae tantae gratiae paratior aptiorque fieret. At ille iussit Isaiam prophetam, pro eo quod prae ceteris Evangelii Vocationisque gentium sit praenuntiator apertior. Sed Augustinus, primam huius lectionem non intelligens, totumque talem arbitrans, distulit, repetendum exercitatori in dominico eloquio.

Cap. XXX.

(Augustin. ib. IX, 6.)

Iam ubi tempus advenit, quo in Christo renasceret, relicto rure Mediolanum remeavit. Ad Ambrosium venit, baptismum petivit. Qui ultra quam credi potest exultans in Domino laudesque excelsas Deo libans, sacri fontis unda abluit eum cum Alipio, domitore corporis fortissimo, qui, usque ad Italicum solum glaciale, ausus est nudo pede incedere. Erat autem Augustinus triginta annorum, quo in Christo regeneratus, in fide Christi confirmatus. Beatus Ambrosius in hac eius conversione sanctam Trinitatem laetabunda voce collaudavit, ipsumque Augustinum ad declarandam fidem suam in laudem Dei invitavit. Sic ergo ³⁹

³⁹ Quae sequuntur aliquantivis pretii sunt. Neque enim apud quemquam, quod scio, quae in adoptione D. Augustini, ut Tertullianus loquitur, inque eius sacramento fidei, quod Baptisma vocamus, observata hic leguntur, tanta verborum ubertate, tamque accurate diligenterque descripta reperies, quam id a nostro hic praestitum

collaudans et benedicens ait : *Te Dominum laudamus, te Dominum confitemur*, et Augustinus

fuit. Facit etiam, nisi fidem nostro deroges, ad comprobendam antiquitatem nobilissimi illius hymni, qui a primis eius verbis *Te Deum* appellari solet. Cuius, qui adhuc diligentissime et singulatim inquisiverunt, Eustachius a S. Ubaldo, Tentzelius, ex eo Buschius, nuperrime autem Vir Ven. Rambachius, (in: *Anthologie christl. Gesänge T. I. p. 87 sqq.*) vestigia antiquissima nos persequi non posse existimarunt, nisi ad medium fere saeculi sexti, quo vixerunt BB. Caesarius et Benedictus, quorum in *Regulis* eiusdem mentio fit, sed fit, tanquam iam in Ecclesia consueti. Retulerant autem plerique ad ipsum Ambrosium quasi auctorem, unde et Ambrosiani nomen vulgo trahit, alii vero, qui proxime verum sibi apprehendisse videbantur, ad Ambrosium et Augustinum, qui ambo, nec tamen praemeditato, in ipsa sacra D. Augustini tinctione et receptione in foedus gratiae, quibus vocabulis, loco baptismatis, uti solent, qui elegantius se loqui volunt, eum hymnum ediderint. Sed huius fabulae auctorem quum Dacium quendam, saeculi sexti Episcopum perhiberent, qui id in Chronico suo perscripserit, conciderunt, cumque illis rumusculus ille imperitorum hominum, ex quo Muratorius et Mabillonius invictis argumentis docuerunt, istud Chronicon minime ad Dacium illum, sed ad Landulphum quendam, saeculi undecimi scriptorem, pertinere. Cuius verba adscripsi, ut cum Nostro comparari possint, est enim in paucorum manibus, a Muratorio editus in vastis illis Scriptor. rer. Italic. T. IV, ubi Lib. I. c. 9. ita habent: *Tandem nutu divino, non post multos dies, sicut multis videntibus et sibi consentientibus, palam observaverant, sic in fontibus qui B. Ioannis adscribuntur, deo opitulante, a B. Ambrosio, cunctis fidelibus huius urbis adstantibus, in nomine sanctae et individuae Trinitatis baptizatus et confirmatus est. In quibus fontibus, prout Spiritus S. dabat loqui illis, Te Deum laudamus, decantantes, cunctis qui aderant audientibus simulque mirantibus, in posteris ediderunt, quod ab universa Ecclesia Catholica usque hodie tenetur et religiose decantatur.* Hactenus ille barbari sermonis egregius magister, et, quod ex toto eius opere apparet, vilis rumigerulus. Adscripsi verba Landulphi, ut, comparatione facta cum Nostro, pareret, unde sua desumeret, quamque ille, quae repperat, suis commentis obfuscaverit, suisque, si Dis placet, luminibus interstinxerit. Nihil enim Noster de communi opera Ambrosii et Augustini in pangendo hoc carmine, si carmen dici potest, quod soluta oratione scriptum est, nihil de inspiratione, quam aiunt, divina, e qua tanquam ex fundo alieno, non e suo, proruperit. Quae omnia adiectitiae qualitatibus commenta Landulpho debentur, ad gloriam sive dei conficta, sive hymni istius, sive adeo Mediolani, cuius historiam et annales opere suo contexuit, E Nostro autem nihil conficitur, nisi hoc, hymnum illum *Te Deum*, can-

sequens adiecit: *Te aeternum patrem omnis terra veneratur*, sicque totum hymnum illum in

tatum fuisse in ipso baptismali ritu D. Augustini, atque cantatum fuisse non per Symphoniam, ut dicebant, universo populo canente, sed per Ἀντιφωναὶς et Responsoria, idque ita, ut Ambrosius fuerit Phonascus et Ὑποβόλεως, Augustinus autem Succentor, cuius moris ipse Ambrosius auctor in ecclesia Occidentali fuit, referente vel Augustino *Confess.* IX, 7. et Paulino in *Vita D. Ambrosii*. Quibus in rebus, si fides Nostro biographo habenda est, neque video quid obstat, constet quoque oportet, istum cantum, non sexto demum, sed vel quarto exunte saeculo, notum fuisse. Neque adeo valde intercesserim, si quis defendere malit ipsum D. Ambrosium illius hymni auctorem fuisse, quod a plerisque iam in dubium vocatur. Facit enim pro eo inveterata Ecclesiae traditio et fama constans, et quae contra afferuntur, in primis a Tentzelio, *Exercitt. Select.* I, p. 407 sq. non videntur adeo ponderosa esse, ut propterea vadimonium deseras. Esto enim Ambrosium ipsum testari, se hymnos scripsisse metricae rationi alligatos, an inde recte colligas eundem nulum scripsisse, qui esset solutae orationis? Addunt, consuesse Ambrosium hymnis suis Glorificationem, quam appellant, S. Trinitatis, tanquam clausulam subdere. Esto. Numne vero licuit declinare et eam Doxologiam alio loco inserere, ut factum est his verbis: *Te per orbem terrarum sancta confitetur ecclesia Patrem immensae maiestatis, Venerandum tuum verum et unicum Filium, Sanctum quoque paracletum Spiritum?* Denique aiunt, esse in eo hymno quaedam, quae abhorreant a meliori Ambrosii latinitate, quaeque spirent sequioris aetatis auctorem, qualia sunt illa: *tibi Cherubim et Seraphim incessabili voce proclamant*, et illa: *martyrum candidatus exercitus*. Equidem non nego haec et similia eiusmodi esse, ut si apud Ciceronem legeres, illico cohorreres. Sed si quis recto iudicio trutinaverit orationis genus Ambrosii, etsi non negaverit eum ἀπλῶς, proque temporis sui ratione, sic satis latine scripsisse, idem tamen concedat oportet, eundem inaequali admodum stilo usum fuisse; neque soloecismis atque barbarismis carere, imprimis tum, quum de rebus ad theologiam et cultum Christianorum pertinentibus disserit. Quod idem et de aliis eius temporis scriptoribus, qui ab elegantia sermonis passim solent laudari, Sulpicio puta, Cypriano, Hieronymo et ipso Augustino dicendum est, uno excepto Lactantio, qui tamen et ipse quandoque dormitasse censi debet. Neque id aut mirum, aut valde reprehendendum est. Qui enim fieri poterat aliter, quam ut novis rebus peregrinisque doctrinis nova quoque lingua confingeretur, a qua, et qui melius loqui poterant, ne abstinere quidem debebant, quippe quibus quotidiana cum plebe erat sermocinatio, cui etiam, magis quam doctis, scribebant. Nempe in illos non quadrat, quod de se solebat dicere Cuiacius: *Doctis scribo, indoctis lego.*

gloriam sanctae et indiyiduae Trinitatis ediderunt, Ambrosio primum versum dicente, et Augustino sequentem canente; porro autem ultimum versum idem terminavit Augustinus: *In te Domine speravi; non confundar in aeternum.* Adiunxerat et secum puerum nomine Adeodatum, quem adhuc gentilis genuerat. Annorum erat ferme quindecim et ingenio praeveniebat multos graves ac doctos viros. Nutriebatur hic a patre in disciplina Dei. Est liber Augustini, qui inscribitur de Magistro. Ipse ibi secum loquitur, huius sensa omnia, quae ibi inseruntur ex persona colloquentis patris,⁴⁰ omnes qui legunt mirantur, omnes qui audiunt obstupescunt. Cumque esset in annis sedecim, multa eius alia mirabilia expertus est pater ipsius. Vnde, sicut ille testatur, horrore erat ei illud ingenium. Baptizatus et ipse cito ablatus est de medio mortalium, in ipso florentis adolescentiae primordio, post transitum scilicet aviae suae, de qua in proximo narrabimus.

Cap. XXXI.

(Augustin. ib. IX, 8—11.)

Consociavit quoque sibi Augustinus Evodium iuvenem ex municipio Thagastensi. Qui, cum Agens in rebus militaret, prior eo ad Dominum conversus et baptizatus est, relictaque militia secu-

⁴⁰ Leg. *patri*, i. e. cum patre, consentiente Augustino; qui ita: *quae ibi inseruntur ex persona collocutoris mei.*

lari cohabitabat illi. Quaerentes autem, quisnam locus utilius eos haberet, pariter remeabant in Africam. Cumque apud ostia Tiberina essent, mater Augustini defuncta est. Sed silentio praetereundum non est, quanta haec mulier fuerit pietatis, quanta in suos devotionis, quanta in alienos benignitatis, et sic transmigrationem eius summatim perstringere. Inter discordes quilibet animas atque dissidentes, ita se praebebat pacificam, ut, cum ab utraque multa audiret deinvicem amarissima, qualia solet eructare praecipua discordia, nihil tamen alteri de altera prodideret, nisi quod ad eas reconciliandas valeret. Virum etiam suum in extrema vita eius lucrata est Deo. Erat serva servorum Dei. Quisquis eorum noverat eam, multum in ea Domini laudabat et honorabat et diligebat, quia sentiebat in corde eius praesentiam illius, sanctae conversationis fructibus. Fuerat unius viri uxor, mutuum vicem parentibus reddiderat, domum suam pie tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat, nutrebat filios, totiens eos parturiens, quotiens in fidei tramite deviare cernebat, postremo omnium, qui cum Augustino erant, percepta gratia baptismi, ita curam gessit, quasi omnes genuisset, ita servivit, quasi ab omnibus genita fuisset. Imminente autem die, quo ex hac vita erat exitura, providerat divina providentia, ut ipsa et filius eius soli starent, incumbentes ad quandam fenestram, unde hortus intra domum, in qua habitabant, prospectabatur, illic apud ostia

Tiberina, ubi, remoti a turbis, post longi itineris laborem, instaurabant se navigationi. Colloquebantur ergo soli valde dulciter, et *praeterita obliviscentes, in ea quae ante sunt extenti*.⁴¹ quaerebant inter se, qualis futura esset vita aeterna Sanctorum, *quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*.⁴² Dicebant alia multa his similia, et inter verba vilescebat illis mundus iste, cum omnibus delectationibus suis. Tunc Monica Augustino ait: *Fili, quantum ad me attinet, nulla re iam delector in hac vita. Quid hic faciam adhuc, et cur hic sim nescio, iam consumpta spe huius saeculi. Vnum erat, propter quod in hac vita aliquantulum immorari cupiebam, ut te Christianum catholicum viderem, priusquam morerer. Cumulatius hoc Deus mihi praestitit, ut te, etiam contempta felicitate terrena, servum eius videam. Post haec intra quinque dies decubuit febribus, et cum aegrotaret, quadam die defectum animi passa est et subtracta a praesentibus. At ubi reddita est sensui, interrogata est ab Augustino simul et Evodio, vehementi dolore paene deficientibus, ubi vellet humari*.⁴³ Et illa, *ponite, inquit, hoc corpus, ubi nihil eius cura vos conturbet. Tantum illud vos rogo, ut ad Altare Domini memineritis mei, ubicunque fueritis*.

⁴¹ Ep. ad Phil. III, 13.

⁴² Ep. I. ad Cor. II, 9.

⁴³ Haec nonnihil aliter, quam apud August. narrantur, qui huius quaestionis non meminit, quae nec filium valde decebat.

Cumque hanc sententiam, verbis quibus poterat, explicasset, conticuit, et ingravescente morbo exercebatur. Huius virtutem foeminae⁷ quam plures et laudabant et stupebant. Nam una dierum, absente Augustino, quaerentibus, utrum formidaret tam longe a sua civitate corpus relinquere, nihil, inquit, longe est a⁴⁴ Deo, neque timendum, ne ille non agnoscat in fine saeculi, unde me resuscitet. Ergo die nono aegritudinis suae, quinquagesimo et sexto anno aetatis suae, tricesimo et tertio aetatis Augustini, anima illa religiosa et pia corpore soluta est.

Cap. XXXII.

(Augustin. ib. IX, 12 et 13.)

Premebat oculos eius Augustinus et confluebat in praecordia eius moestitudo ingens, et transfluebat in lacrymas; violenti animi imperio resorbent oculi eius fontem suum usque ad siccitatem, et in tali luctamine valde male tunc illi erat. Tum vero ubi efflavit extremum spiritum, puer Adeodatus exclamavit in planctum, atque, ab omnibus coercitus, tacuit. Dein Psalterium apernit Evodius et cantare coepit Psalmum, cui respondebat omnis domus: *Misericordiam et iudicium cantabo tibi domine.*⁴⁵ Audito autem quid ageretur, convenerunt illuc multi fideles ac religiosas

⁴⁴ Apud August. praepositio abest. Vtrumque bonum.

⁴⁵ Psalm. C, 1.

foeminae. Et de more illis, quorum officium erat, funus curantibus, Augustinus, in parte ubi decenter fieri poterat, cum discipulis suis, quod erat tempori congruum, disputabat, eoque fomento veritatis mitigabat cruciatum suum, illis ignorantibus et intente audientibus, et sine sensu doloris eum esse arbitrantibus. At ipse constringebat fluxum,⁴⁶ cedebatque ad paululum, et rursus impetu suo ferebatur, non usque ad eruptionem lacrymarum, nec usque ad vultus mutationem, sed ipse sciebat quid corde premeret, ait ipse in libris Confessionum, anticipans mordacem dentem obloquentium. Et nunc, inquit, Domine, confiteor tibi ploratum meum⁴⁷ in his litteris: legat qui velit, et interpretetur ut volet, et si peccatum invenerit, flevisse me matrem exigua parte horae, matrem oculis meis interim mortuam, quae me multos annos fleverat, ut oculis tuis viverem: non irrideat, sed potius, si est grandi caritate, pro peccatis meis fleat ipse ad te patrem omnium fratrum Christi tui. Ecce autem corpus elatum est, et honeste sepultum. Augustino vero ex consuetudine simul vivendi dulcissima et carissima, repente dirupta, vulnus recens inerat. Gratulabatur tamen testimonio eius, quod, in ipsa ultima aegritudine obsequiis filii interblandiens, appellabat eum pium, et commemorabat grandi dilectionis affectu, nunquam se audisse ex ore

⁴⁶ *moeroris*, addit August.

⁴⁷ Verba, *ploratum meum* non sunt in *Confess. IX*, 12. nescio, an bene.

eius iaculatum in se dictum aut contumeliosum sermonem. Vnde et orabat pro ea assidue, orabat pia cordis intentione, orabat lacrimosa et humili supplicatione. Domine inquit, Deus cordis mei, laus mea et vita mea, pro peccatis matris meae deprecor te. Exaudi me per medicinam vulnerum tuorum, quae ⁴⁸ pependit in ligno, et sedens ad dextram tuam, te interpellat pro nobis. Scio misericorditer operatam et ex corde dimisisse debita debitoribus suis. Dimitte illi et tu debita sua, si qua etiam contraxit per tot annos post aquam salutis. Dimitte Domine, dimitte obsecro; *ne intres cum ea in iudicium, superexultet misericordia iudicium*, ⁴⁹ quoniam eloquia tua vera sunt, et promisisti misericordiam misericordibus. Sit, quaeso Domine, in pace cum viro, ante quem nulli et post quem nulli nupta est, cui servivit, fructum tibi afferens cum tolerantia, ut etiam ipsum lucraretur tibi. Inspira, Domine Deus meus, inspira servis tuis, fratribus meis, filiis tuis, dominis meis, quibus etiam corde et voce et litteris servio, ut quotquot haec legerrint, meminerint ad altare tuum Monicae famulae tuae, cum Patricio, quondam eius coniuge, per quorum carnem introduxisti me in hanc vitam, quemadmodum? nescio. Hactenus de tanta foemina dixerimus, ut et filii eius modestiam ac humilitatem nescientibus insinuaremus.

⁴⁸ Non habet illud *quae*, ad quod referatur, nisi verbum *medicina*. Quae metaphora, etsi dura et absurda, constanter defenditur Mss. Augustini.

⁴⁹ E Psalm. CXLII, 2 et Ep. Iac. II, 13.

SECTIO II.

Cap. I.

(Posid. c. 3, 4 et 5. in Act. SS. c. 1.)

Nunc ad superiora redeamus.⁵⁰ Igitur post haec Augustinus cum suis in Africam et propriam domum reversus triennioque inter suos commanens, cum sibi adhaerentibus Deo vivebat, ieiuniis et orationibus vacabat, bonis operibus intendebat, in lege Domini die ac nocte meditabatur, praesentes et absentes sermonibus ac libris instituebat. Eodem tempore in ecclesia Hippo-nensi Valerius sanctus episcopatum gerebat.

⁵⁰ Abhinc desinit Enarrator vestigia premere Augustini. Nam qui post librum IX. Confessionum eiusdem Ecclesiae patris insequuntur libri IV. nihil ad vitam eius pertinent, sed meras easque interdum valde subleatas continent disputationes theologicas ac metaphysicas, in primis in septem diebus mundi creationis occupatas. Quare abhinc presso fere pede inhaesit Enarrator Posidio, et minus inde detruncavit quam fecerat quod ad Confessionum libros. In quo recensendo praecipue secutus sum exemplar, quod extat in *Actis Sanctor.* mensis Augusti, illustratis a Pinio, Cupero et Stiltingo, T. VI. *Venet.* 1753. in quo nimirum in usum quoque conversae sunt notae, quas in Posidium conscripsit Io. Salinas, qui Posidium cum Commentario *Romae* 1731, 8 edidit, cuiusque libri nulla mihi fuit copia. Praeterea nec negligenda mihi fuisse videbatur Frobeniana illa splendida Augustini Opp. editio, cui, ut caeteris fere eorundem Opp. edd. insertus est Posidius, idque propter adpictas ibi in margine adnotatiunculas nonnullas Desid. Erasmi, qui eam edit. procuravit, quas, qui postea ediderunt Posidium, clanculum suppresserunt. Spirant autem ingenium hominis ad dicacitatem et cavillationes pronum, monachisque sui temporis in primis molestum.

Qui cum flagitante ecclesiastica necessitate, et de providendo ac ordinando civitati presbytero plebem Dei alloqueretur et exhortaretur, iam scientes catholici sancti Augustini propositum et doctrinam, iniecta manu, quoniam et idem in populo forte astabat, eum tenuerunt et episcopo ordinandum obtulerunt, ubertim eo flente ac omnimodis renitente. Factus itaque Presbyter, monasterium mox intra ecclesiam instituit et cum servis Dei vivere coepit secundum modum et regulam sub sanctis Apostolis constitutam, maxime, ut nemo quicquam proprium in illa societate haberet: *sed erant illis omnia communia, et distribuebatur unicuique prout opus erat*, quod iam ipse prior fecerat, cum de transmarinis ad sua remeasset. Sanctus vero Valerius, ordinator eius, ut erat vir pius et timens Domini, exultabat et Deo gratias agebat, qui preces, quas illi frequentissime fudit, exaudierat, ut sibi divinitus homo concederetur talis, qui posset verbo Dei et doctrina salubri ecclesiam Domini aedificare. Cui rei quia ipse homo, natura Graecus, sed latina lingua non satis eruditus, minus se utilem praevidebat, eidem presbytero potestatem dedit, se coram in ecclesia evangelium praedicandi ac tractandi, contra usum quidem et consuetudinem Africanarum ecclesiarum.⁵¹ Vnde et nonnulli episcopi ei detrahe-

⁵¹ Cave credas hoc innui, prorsus alienum fuisse a more ecclesiarum Africae, ut a Presbyteris ad populum de rebus divinis diceretur, id enim falsum: sed hoc vult, non consuesse eos id facere cominus et praesente Episcopo. Quare ait factum ut ei detraherent, h. e. ut carperent sive Valerium, sive Augustinum.

bant. Sed ille vir venerabilis, utilitati ecclesiae consulens, obtrectantium linguas non curabat, dummodo factitaretur a presbytero, quod a se episcopo impleri minime cernebat. Accensa ergo et ardens levata supra candelabrum lucerna, omnibus qui in domo erant lucebat. Postea volante circumquaque huiusmodi fama,⁵² bono praecedente exemplo, accepta ab episcopis potestate, nonnulli presbyteri coram episcopis tractare populis coeperunt.

Cap. II.

(Posid. c. 6 et 7. Act. SS. c. 1.)

Porro in illa tunc Hipponensi urbe Manichaeorum pestilentia quam plurimos et infecerat et penetraverat, seducente et decipiente eiusdem haeresis quodam presbytero, nomine Fortunato, qui plurimum temporis apud Hipponem vixerat, seduxeratque tam multos, ut propter eos ibi eum delectaret habitare. Interea Hipponenses cives, tam Catholici, quam Donatistae, adeunt Augustinum presbyterum, rogantes, ut cum haeretico de Lege sancta tractaret. Quod minime renuit, *potens exhortari doctrina et contradicentes redarguere*. Sed utrum hoc etiam ille fieri vellet, sciscitatus est. At illi confestim ad illum Fortunatum id detulerunt, petentes, exhortantes et flagitantes, quod id minime recusaret. Sane quoniam idem

⁵² Apud ipsum Posidium est, *currente et volente huiusmodi fama*, pro quo iam e Nostro *volante* licebit emendare.

Fortunatus iam apud Karthaginem sanctum Augustinum adhuc in eodem secum errore constitutum noverat, cum eodem congredi pavitabat. Verum tamen suorum maxime instantia coactus ac verecundatus, promisit in cominus ⁵³ se esse venturum, certamenque disputandi subiturum. Vnde, conducto die et loco, convenerunt in unum, concurrentibus quamplurimis studiosis, turbisque curiosis. Et apertis Notarii ⁵⁴ tabulis disputatio est coepta, et primo et secundo finita est die. In qua ille Manichaeus praeceptor, ut Gestorum continet fides, nec catholicam assertionem potuit evacuare, nec Manichaeorum sectam subnixam veritate potuit comprobare: sed responsione deficiens ultima, se collaturum cum suis maioribus ea, quae refellere non potuit, persecutus est, et si sibi forte de his satis minime fecissent, suae animae consulturum. Atque ita ab omnibus, apud quos magnus et doctus videbatur, nihil valuisse in sectae suae assertionem, iudicatus est. Qua ille confusione affectus, et sequenti tempore de Hipponensi profectus, ad eam amplius non remeavit, ac sic per memoratum Dei hominem omnium cordibus, vel qui aderant,

⁵³ Vulgo, libet enim brevitatis causa hac voce ipsum Posidium, toties editum, designare, illud in omittitur, sed cum et Salinas in suis Mss. deprehenderit, nolui delendo barbariem orationis occultare.

⁵⁴ Horum, ad celeriter excipienda verba loquentium comparatorum Notariorum frequentissimus etiam in Ecclesiis usus fuit hoc tempore. Inter Clericos erant et ipsi, sed minoris fere dignitatis, et inprimis Episcopis inservientes. Nonnihil de iis dixit H. Valesius ad *Sozom. p. m. 71.* sed de industria Schmidius, binis *Diss. de Notariis Eccles. tum Orientis, tum Occidentis, Helmsl. 1715.*

vel qui absentes illa, quae gesta sunt, cognoverant, error ille ablati, catholica est intimata ac retenta sincera religio. Et docebat et praedicabat ille privatim ac publice in domo et in ecclesia Salutis verbum cum fiducia adversus Africanas haereses, maximeque contra Donatistas, Manichaeos et Paganos,⁵⁵ libris confectis et repentinis sermonibus, ineffabiliter admirantibus Christianis et collaudantibus,⁵⁶ et hoc ipsum, ubi poterant, non tacentibus et diffamantibus. Atque Dei dono levare in Africa ecclesia catholica exorsa est (caput), apud quam multo tempore, illis convalescentibus haereticis, praecipueque rebaptizante Donati parte, maiore multitudo⁵⁷ Afrorum seducta, et pressa et oppressa iacebat. Et hos eius libros atque tractatus mirabili Dei gratia procedentes et profuentes, instructos rationis copia atque sacrarum Scripturarum, ipsi quoque haeretici, concurrentes cum catholicis, ingenti ardore audiebant, et quisquis, ut voluit et potuit, Notarios adhibentes,⁵⁸ ea quae dicebantur excepta describentes. Et inde iam per totum Africae corpus praeclara doctrina

⁵⁵ Ita Ms. et recte. In Frobeniana est *Pelagianos*, qui tum nondum exorti erant, etsi paulo post Orthodoxis contraversiam moverent. Iam tamen et Benedictini emendarunt.

⁵⁶ Vulg. *collaetantibus*. Quod sequitur *diffamandi* vocabulum, ex usu temporis in meliorem quoque partem versum est. *Episcopus Cyprius*, *Epiphanius*, in doctrina catholicae fidei laudabiliter *diffamatus*, ipse Augustinus dixit in *Ep. ad Quodvultdeum*. Inde et in Gl. Gr. Lat. *διαφημίζω* explicatur, *diffamo*, *devulgo*, *pervulgo*.

⁵⁷ Vulg. *maiorem multitudinem*. Illud tamen Salinas quoque in suis habuit.

⁵⁸ Vulg. *adhibens*, sed et pluralis defendi potest, ex notione multitudinis quae inest voci *quisquis*.

odorque suavissimus Christi diffusa et manifestata est, congaudente quoque, id comperto, ecclesia Dei transmarina. Quoniam, sicut dum patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra, ita cum glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra.

Cap. III.

(Posid. c. 8, 9 et 10. Acta SS. c. 2.)

Ille vero beatus senex Valerius caeteris ex hoc amplius exultans, et Deo gratias agens de-concesso sibi speciali beneficio, metuere coepit, ut est humanus animus, ne ab alia ecclesia sacerdote privata, ad episcopatum quaereretur et sibi auferretur. Nam et id provenisset, nisi, hoc idem episcopus cognito, ad locum secretum eum transire curasset, atque occultatum a quaerentibus minime inveniri fecisset. Vnde amplius formidans idem venerabilis senex, et sciens se corpore et aetate infirmissimum, egit secretis litteris apud Primatem episcoporum Karthaginensium, allegans imbecillitatem corporis sui aetatisque gravitatem, et obsecrans ut Hipponensi ecclesiae ordinaretur episcopus, qui suae cathedrae, non tam succederet, sed Consacerdos ⁵⁹ accederet. Quaequae optavit et rogavit satagens, rescripto impetravit. Et postea petito ad visitandum, et adveniente ad ecclesiam Hipponensem Megalio, Calamensi epis-

⁵⁹ Ms. *sed et sacerdos*, illud melius.

copo, Valerius antistes episcopis, qui forte tunc aderant, et clericis omnibus Hipponiensibus, et universae plebi, inopinatis cunctis, suam insinuat voluntatem, omnibusque audientibus, congratulantibus, atque id fieri perficique ingenti desiderio clamantibus, episcopatum suscipere contra morem ecclesiae, suo vivente episcopo, Presbyter recusabat. Dumque illi fieri solere ab omnibus suaderetur, atque id ignaro transmarinis et Africanis ecclesiae exemplis probaretur,⁶⁰ compulsus atque coactus succubuit, et maioris loci ordinationem suscepit. Quod in se postea fieri non debuisset, ut vivo suo episcopo ordinaretur, et pixit et scripsit propter Concilii universalis vetitum, quod iam ordinatus edidicit, nec, quod sibi factum esse doluit, aliis fieri voluit. Vnde etiam satagit, ut Conciliis constitueretur episcoporum: ab ordinatibus debere ordinandis vel ordinatis omnium instituta⁶¹ sacerdotum in notitiam esse deferenda. Atque ita factum est, ut episcopus multo instantius ac ferventius, maiore auctoritate, non adhuc in una tantum regione, sed ubicunque rogatus venisset, verbum salutis aeternae alacriter ac graviter, pullulante ecclesia atque fide⁶² Domini, praedicaret, paratus semper

⁶⁰ Ms. male, *provocaretur*.

⁶¹ Vulg. *statuta*. Miror autem non vidisse Edd. claudicare orationem, delendumque esse verbum *debere*. Praeterea nec illud vel *ordinatis* ex mente et sententia Augustini est.

⁶² In Ms. vox *ecclesia* desideratur, quam ex Vulg. substravi. Frobeniana mox habet *praedicabat*, invito Prisciano, et *cum Deo* pro *in Deum*.

poscentibus reddere rationem de fide et spe, quae in Deum est. Et eius dicta atque excepta maxime Donatistae, in eadem Hipponensi vel vicina manentes civitate, ad suos deferebant episcopos. Quae cum audissent et contra forte aliquid dicerent, aut a suis refellebantur, aut eadem responsa ad sanctum Augustinum deferebantur, eaque comperta,⁶³ patienter et leniter, et, ut scriptum est, cum timore et tremore salutem hominum operabatur, ostendens quam nihil refellere illi voluerint ac valuerint, quamque verum manifestumque sit, quod ecclesiae Dei fides tenet ac docet.⁶⁴ Et haec diebus ac noctibus ab eodem iugiter agebantur. Nam et epistolas privatas ad quosque eiusdem erroris episcopos, eminentes scilicet, et laicos dedit,⁶⁵ ratione reddita admonens atque exhortans, ut vel ab illa se pravitate corrigerent, vel certe ad disputationem venirent. At illi, causa diffidentiae, ne quidem unquam rescribere voluerunt, sed irati furiosa loquebantur, atque seductorem et deceptorum animarum Augustinum esse privatim et publice clamabant, et ut lupum esse occidendum in defensionem gregis sui dicebant et tractabant, omniaque peccata a Deo esse indubitanter credendum posse dimitti his, qui hoc facere potuissent, nec Deum timentes nec homines reverentes. Et ut eorum causa diffidentiae cunctis

⁶³ Ita et Froben. sed, *isque compertis*, Salinas.

⁶⁴ Ms. *didicit*, non aequè bene.

⁶⁵ Sic quoque quatuor Codd. Salinae, quare manere iussi, etsi Vulg. paulo melius, *episcopos et eminentes scil. laicos*.

innotesceret elaboravit, et, publicis gestis conventi, non sunt ausi conferre. Habebant etiam iidem Donatistae per suas paene omnes ecclesias inauditum hominum genus, perversum ac violentum, velut sub professione continentium ambulantes, qui Circumcelliones ⁶⁶ dicebantur, et erant in ingenti numero et turbis, per omnes fere Africanas regiones constituti. Qui, malis imbuti doctoribus, audacia, superbia et temeritate illicita non suis, non alienis aliquando parcebant, contra ius fasque intercedentes ⁶⁷ in causis hominibus, et nisi obedissent, damnis gravissimis et caedibus afficiebantur; armati diversis telis, bacchantes per agros villasque, usque ad effusionem sanguinis accedere non metuentes. Sed verbum Dei dum sedulo praedicaretur, et cum his, qui oderant pacem, pacis ratio haberetur, illi loquentem debellabant gratis. Et quoniam adversus eorum dogma veritas innotesceret, qui volebant et poterant, sese inde vel eripiebant, vel subducebant et paci atque sanitati ⁶⁸ ecclesiae cum suis quibus poterant cohaerebant. Vnde illi, sui erroris minui congregationes videntes, atque augmentis ecclesiae invidentes, accensi excandesce-

⁶⁶ Nomen factionis saevissimae inter ipsos Donatianos, de quibus fusius ipse Augustin. *de haeresib.* c. 69. et fortasse ex eo Isidor *Orig.* VIII, 4. Adversus eos, infames quoque ob quaesitam sibi ipsi caedem et voluntariam mortem, extat Constitutio Honorii L. 52. C. Th. *de haeret.* quae ipsa horum temporum est.

⁶⁷ Vulg. *interdicentes*.

⁶⁸ Sic dedi ex abrupta Ms. voce *sanc.* Vulg. *unitati*.

bant ira gravissima et intolerabiles persecutiones unitati ecclesiae compacti ⁶⁹ faciebant, ipsisque catholicis sacerdotibus et ministris aggressiones diurnas atque nocturnas direptionesque rerum omnium inferebant. Nam et multos Dei servos caedibus debilitaverunt, aliquibus etiam calcem cum aceto in oculos miserunt, atque alios occiderunt. Vnde etiam suis iidem Donatistae re-baptizatores in odium veniebant.

Cap. IV.

(Posid. c. 11. 12. Act. SS. c. 2.)

Porro, qui sub sancto Augustino in monasterio, quod ipse fecerat, Deo deserviebant, doctrina divina adeo proficiebant, ut Hipponensi ecclesiae idem beatus nonnullos ex ipsis clericos ordinaret, et diversis ecclesiis quam plures eorum venerabiles doctosque viros rogatus daret. Qui etiam, ecclesiis Dei propagatis, et monasteria instituerunt, et studio crescente aedificationis verbi divini, caeteris ecclesiis, promotos fratres ad honorem sacerdotii, praestiterunt. Hoc, ut scriptum est, peccator videns irascebatur, dentibus suis fremebat ⁷⁰ et tabescebat. Servi autem Christi Jesu,

⁶⁹ Sic Vulg. nam in Ms. perperam est, *cum paetis*. Antiquior aliquis dixisset, *compacto*, i. e. consulto consilio. Sic Livius *Hist. V*, 11. *compacto eam rem et communi fraude actam*. Sed illud huic tempori convenit, et memini me et apud Augustin. legisse. Compacti, est coniuncti.

⁷⁰ Vulg. *frendebat*, quod et frequentius est in dentium commemoratione.

cum his qui oderant pacem, erant pacifici, et cum loquerentur, debellabantur gratis ab eis. Aliquotiens vias armati iidem Circumcelliones famulo Dei Augustino ⁷¹ obsederunt, dum forte iret rogatus ad visitandas, instruendas et exhortandas catholicas plebes, sicut frequentissime faciebat. Evenit autem per Dei providentiam, sed ductoris hominis errore, ut per aliam viam cum suis comitibus sacerdos, quo tendebat, venisset, et per hunc quem postea cognovit errorem, manus impias evasisset. In quibus omnibus Deo liberatori gratias immensas egit. Interea silendum non est, quod ad laudem Dei per huius tam egregii in ecclesia viri studium domusque Dei zelum, adversus rebaptizatores Donatistas gestum atque perfectum est. Cum forte unus ex his, ⁷² quos de suo monasterio et clero episcopus ecclesiae propagaverat, visitaret, et quae didicerat pro pace ecclesiae, contra illam haeresin praedicaret, factum est, ut in medio itinere eorum insidias incurris-

⁷¹ Vulg. *contra famulum Dei Augustinum*. Invat ipsum audire, rem in *Enchirid.* c. 17. T. IV. Opp. sic narrantem: *Accidit, ut in quodam bivio falleremur, et non iremus per eum locum, ubi, opperienti transitum nostrum, Donatistarum manus armata subsederat: atque ita factum est, ut eo, quo tendebamus, per devia incircuitum veniremus, cognitisque insidiis illorum, nos gratularemur errasse. Accidit ea res a Chr. 404. quae autem sequuntur ad annum proximum pertinent.*

⁷² Is ipse Posidius est, qui modeste nomen suum celavit. Sed prodidit eius magister et promotor Augustinus, rem eandem diligentius adeo referens, *contra Crescon. lib. III, c. 46*. Accidit ea persecutio Posidii et lis inde orta coram tribunali a. Chr. 405. quo tempore gravissima inter Crispinum, Episcopum Calamensium, Donatistam, et Posidium, eorundem quoque Episcopum, sed catholicum, flagrabat invidia.

set, et pervasus cum omnibus illi comitantibus, sublati animalibus et rebus, iniuriis et caede gravissima ab eis afflictus fuisset. Qua de re, ne pacis amplius profectus impediretur, Defensor ecclesiae ⁷³ inter leges non siluit. Et praeceptum est Crispinum, qui, idem Donatista in Calamensi civitate et regione episcopus fuit, ad multam teneri aurariam, publicis legibus ⁷⁴ contra haereticos constitutam. Qui, resultans ⁷⁵ legibus, praesentatus, cum apud Proconsulem se negaret

⁷³ Defensorum Ecclesiae frequens est mentio tum in utroque Codice, tum in Conciliis Patrumque scriptis. Et initio quidem ex ipsis clericis pro voluntate eorum sumebantur, donec extorquente id clero Africae, privilegio Honorii, in L. 38. C. Th. de Episc. Eccles. et Cler. constitutum est, ut ex Advocatis, ab ipsis tamen sacerdotibus, legerentur. Hi Iustiniano in Nov. 74. ἐκκλησιας ἐκδίκου dicuntur, et contractis vocabulis, ἐκκλησιένδικοι, Nov. 56, c. 1. et Edict XIII, c. 10. neque enim assentior Jac. Gothofr. qui ad L. 39. C. Th. de Episc. nescio quod discrimen inter defensores et ἐκδίκους statuit. Munus eorum descriptum est in Eccles. Afric. can. 75.

⁷⁴ Quaesam illae, ad quas Augustin. quoque saepiuscule provocat? Jac. quidem Gothofredus, ad Cod. Th. T. VI. P. 1. p. 191. existimat intelligendas L. 52, 34, 55 et 56. C. Th. de haeret. item L. 4. C. Th. ne sacr. bapt. iter. sed dubitanter; et merito. Etsi enim eae leges ab Honorio cuae in Donatistas sint inque eos varie animadvertant, senioris tamen temporis sunt, nec possunt ad hanc anni 404. historiolum trahi. Intelligere igitur licet L. 21. C. Th. de haeret. quae anni 392 est et Theodosii M. Quae, etsi de haereticis generatim multa X. librarum auri, unde Nostro multa auraria dicitur, adficiendis sanciret, ipsi vero Donatistae proprie inter haereticos non censerentur, tamen a Catholicis Africae in eos tracta est in hac lite, quod et ipse fatetur Augustin. contra Crescon. lib. III. c. 47. Rem totam dilucidissime nuper exposuit, et omnem omnino Donatistarum historiam eleganti sermone complexus est, Steph. Ant. Morcelli Volum. III. Africae Christianae, quae Briziae 1817, 4. prodit, doctissimus idemque disertissimus hodie Itolorum.

⁷⁵ H. e. subtrahens se legibus. Sic, resultandi nexibus curiae licentia in L. 54. C. Iust. de Decurion. et, ad examen cognitoris resultans, in L. 181 C. Th. eod. legitur.

haereticum, ecclesiae Defensor catholicus episcopo restitit illi, et convicit eum esse, quod se fuisse negaverat; si enim ab eodem dissimularetur, forte catholicus episcopus ignorantibus haereticus crederetur, ipso negante quod erat, et ex hac desidia infirmis scandalum nasceretur.⁷⁶ Et, memorabili Augustino antistite omnimodis instante, ad controversiam ambo illi Calamenses episcopi venerunt, et de ipsa diversa communione tertio conflictu secum egerunt, magna populorum Christianorum multitudine causae exitum et apud Karthaginem et per totam Africam exspectante. Itaque ille Crispinus communi⁷⁷ sententia pro-

⁷⁶ Haec parum bene consuta sunt e Posidio. Hoc autem vult, cum non esset Defensoris, utpote scholastici et advocati, Crispinum haereseos arguere, ne, mentiendo se catholicum esse, elaberetur manibus eorum, qui se solos orthodoxos iactabant, Posidius, infensissimus Donatistarum, non tam inimicus, quam hostis, in partes Defensoris successit, ex eoque triumphum egit.

⁷⁷ Apud Posid. expressius est, *proconsulari et libellari sententia*, quod velim iuris studiosi advertant. Libellaris dicitur, quod ex libello recitata est, quem singulari nomine *periculum* tum dicebant; de quo verbo, quanquam olim dubitatum fuit, idque variis coniecturis tentatum, post dilucidationes Cuiacii, Gothofredi et Salmasii nunc nemo dubitat. Quod vocabulum cum memoria repeto, in mentem venit Lydi locus desperatus, quem, eo substituto, putem recte sanari posse. Verba Lydi *de Magistratib. Lib. III. c. 11.* haec sunt de primiceriorum sententiis: ἀναγινώσκοντας πρῶτον τὰς ψήφους, καὶ ὑποτάττοντας τῷ λεγομένῳ σχεδάρῳ, τῷ παρ' Ἰταλοῖς καλούμενον βέκινον, ἀντὶ τοῦ ἀντιβολῆν. Advertit Cl. Ed. depravatam esse vocem βέκινον, nec tamen ausus est corrigere. Quid igitur si περίκουλον scripsit Lydus? Dubitavi quoque, annon eadem significatione *periculi* vox apud Plinium *Epist. VI, 2.* sit posita, his verbis: *Tanta negligentia, tanta desidia, tanta denique irreverentia studiorum periculorumque est, ut studia ad partes litigantes pertineant, pericula ad iudices. Videant eruditi.*

nunciatus est haereticus. Vnde, ⁷⁸ cum ingratus ad piissimum principem Honorium provocasset, ab Imperatore relationi debitum responsum est solutum, et consequenter praeceptum, nullo prorsus loco haereticos Donatistas esse debere, et eos ad vim legum omnium, contra haereticos latarum, ubique teneri debere. Ex quo et iudex et officium, ⁷⁹ et idem Crispinus, quod minime fuerat catholicus, praecepti sunt denas auri libras fisco inferre. Sed protinus opera data est per catholicos episcopos, praecipue per sanctae memoriae Augustinum, ut illa omnium condemnatio commemorati principis dimitteretur indulgentia; quod et domino adiuvante factum est.

⁷⁸ Illud Vnde, non habet, quod continuet. Apud Posid. autem praecesserat, se intercessisse pro Crispino, ut ei auraria multa remitteretur, idque impetrasse a Proconsule, quae res apprime facit ad diiudicandum Posidii et Crispini ingenium.

⁷⁹ Ita et Salinae Codd. cum ante perperam, *iudex propter officium*, legeretur. Officium autem officiales, ex huius aevi sermone, designat, omnesque magistratuum ministros, in primis vero h. l. Adsessores Proconsulis. In hos una cum illo Imperator animadvertit, quod et in similibus factum est saepissime. Ad rem autem nostram aperte facit, quod est in *L. 4. C. Th. ne S. Bapt. iteretur*, quae est Honorii et a. Chr. 405, in Rebaptizantes. Ibi inter alia: *Moderatores Provinciarum, si in contemptum sanctionis consensum putaverint commodandum, sciant se XX. librar auri multandos, Officia etiam sua simili condemnatione subiuganda caet.* Causa autem multae illius fuit damnati remissio post sententiam latam, quam retractare non licebat, sec. *L. 14.*, et *45 § 1 et 55 Dig. de re iudic.* nisi forte arbitrio magis magistratus, quam iubente certa aliqua lege multa imposita fuisset, in quam rem est, *L. ult. § ult. Dig. de Offic. Praes.*

Cap. V.

(Posid. c. 13. Act. SS. c. 2.)

Hac de re catholica multum crevit ecclesia, et his omnibus pro pace ecclesiae gestis Augustino Dominus et hic palmam dedit et apud se iustitiae coronam servavit, sicque magis ac magis, iuvante Christo, de die in diem augebatur pacis unitas, multiplicabatur ecclesiae Dei fraternitas. Et id maxime factum est post collationem, quae ab universis episcopis catholicis apud Karthaginem cum eisdem Donatistarum episcopis postmodum facta est,⁸⁰ id iubente gloriosissimo et religiosissimo

⁸⁰ Haec ad gesta a. Chr. 411. referenda sunt, quo, ad sedanda inter Catholicos et Donatistas perpetua iurgia, ab Honorio missus fuit Fl. Marcellinus, ut causam omnem cognosceret. Is Tribunus et Notarius, quem honoris coniuncti titulum hic omisit Epitomator, fuit, sed multo maioris dignitatis hi Notarii, quam illi Ecclesiae erant, aut magistratum. Quippe in Consistorio Imp. militabant, acta ibi excipiebant, varii inter se ordinis erant, atque ipsorum Principum secretis adhibebantur, unde hic, a latere Honorii fuisse dicitur Marcellinus, et cum mandatis mittebantur in provincias, ipsis earum rectoribus superiores, ac timendi. Vid. Vales. ad *Amm. Marc. XIV*, 9, 3. et Thorschmid in *hist. Comitum Consist. c. X.* ac nunc quoque Lydus de *magistr. III*, 9 et 10, suo more nova multa narrans, sed confuse atque obscure. Vbi Karthaginem venit Marcellinus, congregavit Episcopos, et Catholicos et Donatistas, ut, se coram, inter se conferrent, unde Collationis nomen ortum est, ipse autem de facto iudex sederet. Donatistae condemnati, ut haeretici. Ipsa eius Collationis et iudicii acta, ab eodem conscripta, maximam partem diem superarunt, et Collationis Carthaginensis nomine iam occupant Conciliorum Collectiones, Harduini praesertim et Mansi. Eius historiam luculenter conscripsit Fr. Balduinus, IC. primus edidit Pap. Masson, IC. emendavit Petr. Pithoeus. IC. unde, vel ex hoc trium nobilissimorum virorum labore constare potest, quid historia ecclesiastica debeat ICTis. Quodsi fieri possit, ut levis haec nostra opella, festiva occasione orta, in manus iuris studiosorum forte incidat, monitos velim, ne pudeat eos Collationem istam oculis subicere. Egregie enim confert ad cognoscendum omnem iudiciorum ordinem, qualis illo tempore fuit.

praefato imperatore Honorio : ad quod perficiendum a latere suo tribunum Marcellinum in Africam iudicem miserat. In qua controversia illi omnino confutati atque de errore a catholicis convicti, sententia cognitoris notati sunt, et post eorum appellationem, piissimi regis ⁸¹ responso, iniusti ⁸² haereseos condemnati sunt. Ex qua ratione, solito amplius, eorum ⁸³ episcopi cum suis clericis et plebibus communicaverunt et, pacem tenentes catholicam, multas eorum persecutiones, usque ad membrorum amputationem et internecionem, pertulerunt ; totumque illud bonum, per

⁸¹ Adverte nomen regis, pro illo, Caesaris s. Augusti. Quis enim nescit, quantopere abominarint illud Romani, translata quantumvis in Imperatores omni potestate. Adsueverunt tamen paulatim saeculo iam tertio uti adiectivo regius, unde apud Vlpianum lex regia pro lege imperii legitur, mox etiam substantivo, quod fluxisse ex usu sermonis graeci, quo βασιλεὺς et αὐτοκράτωρ, promiscua erant vocabula, in rem scripsit et docuit Casaubonus ad *Spart. Adrian. c. II.* Augustino et Posidio autem eo facilius hic loquendi mos haesit, quod natione Afri erant. In Africa autem, praeter punicam, et graeca et latina lingua pariter in usu erant. Vnde iudicare licet de lite inter eruditos acta, Augustinus graeci sermonis peritus fuerit, nec ne? Nam ipse se abhorruisse a graecis litteris professus, attamen in scriptis suis multa inde petit vocabula, quaedam etiam interpretatus est. Quam litem, etsi meam facere nolim, existimem tamen ita posse dirimi, ut dicamus, eum non ita fuisse imperitum, ut ne posset graeca legere, aut adeo graece loqui vulgi more, nec tamen ita peritum, ut se posset graecum grammaticum ac rhetorem venditare, quod eum, quod ad litteras latinas fecisse constat. Idem de hebraeae notitia dicendam videtur, quam eum calluisse oportet, quatenus illa participaret de punica.

⁸² Vulg. *iuste inter haereticos*. Hac igitur occasione inter haereticos relati sunt Donatistae, cum ante inter schismaticos modo haberentur.

⁸³ Eorum puta, qui nihil moniti ista Collatione, non abstinuerant, neque re, neque nomine Donatistae esse, et pergebant contentiones cum Catholicis alere, eisque clam palam vim insidiasque parare, qua de re multoties conqueritur D. Augustinus.

sanctum illum hominem, consentientibus coepiscopis et pariter satagentibus, coeptum atque perfectum est.

Cap. VI.

(Posid. c. 14. Act. SS. c. 2.)

Porro autem post illam, quae cum Donatistis facta est, collationem, non defuerunt qui dicerent, permissos non fuisse eosdem episcopos apud potestatem, quae causam audivit, dicere omnia pro suis partibus, quoniam catholicae communionis cognitor suae favebat ecclesiae. Cum ergo postea in Caesariensi Mauritaniae civitate⁸⁴ constitutus esset venerabilis memoriae Augustinus, quo eum venire cum aliis coepiscopis, Sedis apostolicae litterae compulerunt, ob terminandas videlicet alias ecclesiae necessitates, contigit, ut Emeritum, eiusdem loci civem episcopumque Donatistarum, quem suae sectae praecipuum in illa collatione habuerant defensorem, videret, et cum eodem publice in ecclesia, populo diversae communionis astante, ex hoc ipso disputaret, et Gestis ecclesiasticis provocaret, ut, quod forte, sicut dicebant, prosequi potuit in prima collatione, sed permissum non fuerat, in praesenti, fine alicuius potestatis prohibitione, securus dicere minime dubitaret, et in sua civitate, suis omnibus praesentibus, fiducialiter propriam defenderet communio-

⁸⁴ Caesaream, maritimam Mauritaniae urbem, eandem esse plerique censent, quam nunc Algier nominamus.

nem. Ille nec hac oratione,⁸⁵ nec parentum suorum aut civium instanti petitione id voluit facere, qui ei pollicebantur, se ad eius redituros communionem, etiam cum discrimine patrimonii vel salutis suae temporalis, si tantummodo catholicam superaret assertionem. At ipse amplius respondere illis Gestis nolens, hoc tantum ait: Iam illa Gesta continentur⁸⁶ apud Karthaginem, inter episcopos confecta, utrum vicerimus, an victi fuerimus. Et alio loco, dum a Notario ut responderet admoneretur, nihil ait. Non enim inveniens quod responderet, totum sermonem, quem de solis Maximianistis in auribus eius et omnium qui aderant egregius doctor Augustinus explicavit, tanquam mutus audivit.⁸⁷ Cumque reticeret, facta eius cunctis manifestata diffidentia,

⁸⁵ Vulg. *hortatione*.

⁸⁶ Ita et Froben. sed in Actis SS. *continet*, est. Videri possit leg. *confectum*, quod magis ad ludificandum Augustinum faceret. Is enim cum Emeritum ad disputandum provocaret Gestis ecclesiasticis, h. e. e Collatione Karthag. responsum tulit ab Emerito: Gesta illa Karthagine esse, in quibus confectum sit inter episcopos catholicos, utrum Donatistae vicerint, an victi fuerint.

⁸⁷ Particula haec, a verbis: *Non enim*, usque ad verba, *mutus audivit*, non est apud Posidium, sed sumta ex August. *Retractat. lib. II, c. 51*. Habita autem fuit haec cum Emerito altercatio a. Chr. 418 eamque posteris reliquit Augustin. libro, *de gestis cum Emerito*, qui in Opp. extat. De Maximianistis autem breviter haec tene. Nomen habent a Maximiano, qui cum primum Diaconus, deinde sub finem saeculi quarti Episcopus Karthagine easset, a Donatistis, quibus adhaeserat, discessionem fecit, propriamque sectam condidit, unde multae inter eius asseclas et Donatistas caeteros turbae sunt excitatae. Iam vero, ex hoc discidio, contra Emeritum argutias suas in primis exhibuit Divus noster. Qui plura volet, adeat Tillemontium, in vasto suo Memoriarum opere, quo diligentissime Maximianistarum historiam pertexuit, nisi quod nimis sit Augustini assentator.

ecclesiae Dei augmenta provenerunt ac firmamenta. Quisquis ergo diligentiam et operam huius beatissimi viri pro ecclesiae catholicae firmamento, cognoscere plenius voluerit, etiam illa percurrat Gesta, et inveniet quae vel qualia protulerit, quibus illum doctum, eloquentem et praedicatum hominem provocarit, vel hortatus quoque fuerit, ut pro suae defensione partis, quod vellet, adiiceret; ipsumque invictum ⁸⁸ agnoscet.

Cap. VII.

(Posid. c. 15 et 16. Act. SS. c. 3.)

Scio item, non solus ego, verum etiam alii fratres, qui nobiscum tunc intra Hipponensem ecclesiam cum eodem sancto viro vivebant, nobis ad mensam constitutis, eum dixisse: Advertistis hodie in ecclesia meum sermonem, eiusque initium et finem contra consuetudinem processisse, quoniam non eam rem terminatam explicui, quam proposueram, sed pendentem reliquerim? Cui respondimus: Nos, in tempore illo satis miratos fuisse, recognoscimus. At ille ait: Credo forte aliquem errantem in populo, Dominus per nostram oblivionem ⁸⁹ et errorem docere et curare voluit, in cuius manu sunt et nos et sermones nostri.

⁸⁸ Sic Ms. noster, et retulit ad Augustinum. Vulg. *victum* habet, et tunc referendum est ad Emeritum.

⁸⁹ Mendose Ms. *oblacionem*.

Nam cum propositae quaestionis latera ⁹⁰ pertractarem, in alium sermonis excursus perrexi, atque ita, non ⁹¹ conclusa vel explicata quaestione, disputationem terminavi, magis adversus Manicheorum errorem, unde nihil dicere decreveram, disputans, quam de his, quae asserere proposueram. Ecce autem alia die venit quidam Firmus nomine, negotiator, intra monasterium sedente sancto Augustino. Hic coram nobis genibus eius provolvitur, lacrimas fundens et rogans, ut pro ipsius delictis sacerdos cum sanctis ⁹² Dominum deprecaretur, confitens, quod Manichaeorum sectam secutus fuisset, et in ea quam plurimis annis vixisset, multamque pecuniam ipsis Manichaeis, vel eis, quos dicunt electos, ⁹³ erogasset,

⁹⁰ Vulg. *latebras*, utrumque non ita male. Latera accipe partes. L. 6. § 4. *Dig. de negot. gest. Ex utroque latere nascitur obligatio*, et saepe ita in iuris libris. Praeferendum tamen illud, quod ita est ap. August. *Epist. ad Pascent.* 174. unde sumtum.

⁹¹ non in Ms. deerat.

⁹² Ita et Acta SS. Vulg. *cum suis*. Sed *sancti*, cum fideles omnes sint, certe dicantur ecclesiae patribus, quidni et incolae monasterii Augustini? Sed et sanctus pro venerabili est, apud hos scriptores, et apud Graecos ἅγιος, Dixit Reiskius ad *Constantini Ceremon.* p. 78. ed. Lips. et p. 247. ed. Bonnensis. Ipse quoque Posidius Augustinum promiscue Sanctum et venerabilem nuncupat.

⁹³ Electorum nomine aliter Manichaei utebantur, aliter Catholici. Et illi quidem omnes sectatores suos, vel Auditores esse dicebant, vel Electos, et horum quidem nomine clerum omnem, illo laicos complectebantur. Catholici contra generatim Electos quidem cunctos fideles esse voluerunt, sigillatim vero, qui inter catechumenos principali loco erant et proxime sacro fonte abluendi, unde et competentes appellabantur et βαπτίζόμενοι, sed κατὰ χρηστικῶς, cum reliqui aut audientium, essent numero, aut genuflectentium. Et de Manichaeorum quidem electis, quod dixi, ita exposuit Augustin. *Epist. ad Quodvultdeum* et in *Exposit. Psalmi CXL*.

sed nuper in ecclesia, Dei misericordia, eius tractatibus fuisse se correctum, atque catholicum factum. Quod et ipse venerabilis Augustinus, et nos qui tunc aderamus, ab eodem diligenter inquirentes, atque memorato tractatu sibi satisfactum fuisse, ipso referente, cognoscentes, profundum consilium Dei obstupuimus, sanctum nomen eius etiam glorificavimus et benediximus, qui, cum voluerit, et unde voluerit, et quomodo voluerit, etiam per nescientes operatur salutem animarum. Apud Karthaginem quoque, dum per quendam domus regiae procuratorem,⁹⁴ Vrsus nomine, fidei catholicae hominem, ad quosdam Manichaeorum, quos electos vel electas dicunt, blasphemis operibus praesentes perveniretur,⁹⁵ atque ad ecclesiam ab eodem deducerentur, ab episcopis ad tabulas auditi sunt.⁹⁶ Inter quos etiam sanctae recordationis Augustinus fuit, qui prae ceteris execrabilem illam sectam noverat, eorum prodens damnabiles blasphemias ex locis librorum, quos

⁹⁴ Is idem est, qui et Procurator Domus Augustae, *L. un. C. Th. de privil. Domus Aug.* et Domus Dominicae, *L. 8. C. Iust. ubi causae fiscal.* et simpliciter Procurator Caesaris, *tit. Dig. de Procur. Caes.* appellatur. Qui, etsi in primis per provincias rem fisci et patrimonium Principis curaret, tamen et ad alia negotia adhibebatur, et in magna erat potentia, ut patet e Capitol. in *Gordian. c. 7.* De his multi multa, inter quos de Lingen in *den kleinen Schriften, T. II. p. 207. sqq.* quem librum perdoctum et quantivis pretii, vel ideo hic laudo, quia hodie raro laudatur.

⁹⁵ Haec satis obscure sunt dicta, neque tamen aliter vel ap. Posidium habentur.

⁹⁶ Id ita intellige, ut innuatur, colloquium hoc publice habitum fuisse, praesente et excipiente Notario qui tabulas inde conficeret, unde Notarii et Tabulariorum quandoque nomen habent.

illi accipiunt Manichaei, ad confessionem earundem blasphemiarum eos perduxit, et quae inter se illi, more suo pessimo, turpia facere consueverunt, feminarum illarum velut electarum prodicione, illis ecclesiasticis Gestis decloratum est. Itaque pastorum diligentia dominico gregi augmentum accessit, et adversus fures et latrones defensio competens procurata est. Cum quodam etiam Felice, Manichaeo, de numero eorum quos electos vocant iidem Manichaei, quique Hipponem venerat eundem seminaturus errorem,⁹⁷ publice in Hipponensi ecclesia Notariis excipientibus disputavit, populo multo adstante. Post secundam autem, aut tertiam collationem, Manichaeus ille, frustrata vanitate et errore ipsius, recte ad nostram conversus est fidem atque ecclesiam, sicut eadem relecta docere poterit scriptura.

Cap. VIII.

(Posid. c. 17. Act. SS. c. 3.)

Praeterea cum quodam Pascentio,⁹⁸ Comite domus regiae, Ariano, qui per auctoritatem suae

⁹⁷ Verba, *quique Hippon*..... *errorem*, eliminavit Salinas, cum in suis non haberet, eumque secuti sunt Editores Veneti. Sed priorum Posid. editionum fidem, iam confirmatam habes nostro Ms.

⁹⁸ Huius Pascentii nomen non reperi, nisi hic, et apud Augustinum, locis quos mox indicabo, e quibus tamen, qualis fuerit Comes, et qua dignitate et officio, parum constat, praesertim cum perturbatis honorum titulis, modo clarissimus, modo spectabilis, modo nobilis appelletur, qui alias sunt diacreti. Nec tamen fuisse Comitem Africae, quae militaris fuit potestas, credibile est. Quare, cum Comitum sit generale nomen, et plurimorum ordinum, quod cum nostro *der Räte* non inficete com-

personae fisci vehementissimus exactor, fidem catholicam atrociter et iugiter oppugnabat et quam plurimos sacerdotes Dei simpliciore fide viventes, de sua civitate⁹⁹ et potestate exagitabat et perturbabat, praesentibus honoratis et nobilibus viris, apud Karthaginem, ab illo provocatus, coram contulit. Sed idem haereticus tabulas atque stilum, quas magister noster ante congressum et in congressu constantissime adesse volebat, ne adessent omnino recusavit. Et dum id pernegasset, dicens, quod, legum metu publicarum tabulas ibi adesse nollet,¹⁰⁰ Augustinus episcopus, cum suis qui aderant consacerdotibus, monens eum, ut absque scriptura disputaret, collationem suscepit, praedicens, sicut postea contigit, quod ideo sine scriptura elegisset disputare, ut libere valeret postea confingere, se dixisse, quod non dixerat, vel non dixisse, quod dixerat. Miscuit ergo cum eo sermonem, et veraci ratione atque auctoritate Scripturarum, nostrae fidei firmamenta ostendit, illius autem asserta nulla Scripturarum

---

parare poteris, quorum etiam multiplex est ordo ac dignitas, putem potius intelligendum esse Procuratorem aliquem Caesaris, titulo Comitis in Africam extra ordinem missum, ut et fisco provideret et de Donatistarum reliquiis, unde facile explicari potest illa ipsa illius cum Augustino de negotio religionis altercatio, nec mirum videri, missum fuisse ab Honorio, quippe cuius in aula tunc multi fuere Ariani. Offendit autem, omnem eam rem de Pascentio, a Cl. V. Morcello alto silentio praetermissam fuisse.

⁹⁹ Ap. Posid. est, *sua dicacitate*.

¹⁰⁰ Scil. cum clam Arianis partibus adhaereret, huius autem haeretici secta non ita longe abhinc, opera in primis Ambrosii, in Occidente damnata fuisset, ex actis Notarii publicis ne convinceretur ut Arianus, verebatur.

veritate suffulta docuit et frustravit; et ita a se invicem partes digressae sunt. Pascentius vero magis magisque ira inflatus, furore axagitatus mendacia multa pro falsa fide sua iactabat, vicisse se Augustinum proclamans. Quae cum illum venerabilem virum minime laterent, coactus est, ad praefatum haereticum scripta dirigere. In quibus litteris, quicquid inter partes dictum vel gestum fuerat fideliter intimavit, et ad ea comprobanda clarissimorum et probatissimorum virorum se habere testimonium confirmavit. At ille ad duo sibi directa scripta, unum vix reddidit rescriptum, in quo magis iniuriam facere, quam suae sectae voluit rationem declarare;¹⁰¹ quod a volentibus et valentibus legere comprobatur. Cum ipsorum quoque Arrianorum episcopo quodam Maximino, cum Gothis ad Africam veniente, apud Hipponem, quamplurimis praeclaris interpositis viris, contulit, et quid singulae asseruerunt partes, scriptum est.¹⁰² Quae si studiosi diligenter legere curaverint, proculdubio videbunt, vel quid callida et irrationabilis haeresis ad seducendum profiteatur, vel quid catholica

¹⁰¹ Extant in eam rem etiamnum in August. Opp. T. II. ed. Froben. Epistolae huius Patris 174, 175 et 177. incerti anni, Pascentii autem Ep. 166. in ed. Benedict. pag. 239—242. Nam quae praeterea habetur inter utrumque altercatio coram Laurentio quodam gesta, eam suppositam evicerunt Benedictini.

¹⁰² Huius cum Maximino disputationis manent Acta a Notariis scripta, et duo Augustini adversus eum post collationem editi libri, in huius Opp. T. VI. ed. Froben. et T. VIII. Ed. Benedictinor. Spectant autem hi labores ad a. Chr. 429. quo Sigisvultus Comes, cum magna Gothorum manu in Africam missus est, effecitque ut ibi Ariani fere principatum obtinerent.

ecclesia de divina teneat et praedicet Trinitate. Sed ille haereticus, de Hippone rediens ad Karthaginem, de multa sua in collatione loquacitate victorem se de ipsa collatione recessisse, iactavit et mentitus est. Quæ cum utique non facile a divinae legis ignaris examinari et diiudicari possunt, a venerabili viro Augustino sequentis temporis stilo, totius illius collationis de singulis obiectis et responsis, facta est recapitulatio, ubi manifeste haeresis comprobatur superata, et fidei catholicae auctoritas per omnia confirmata et roborata.

Cap. VIII. *)

Contra Felicianum etiam haereticum praesentibus multis honoratis atque edoctis viris dispu-

*) Quæ hoc capite produntur ab Epitomatore, a Posidii narratione prorsus exulant. Habetur autem inter Augustini Opp. *Contra Felicianum Arianum, de unitate Trinitatis liber ad Optatum*, quem ut genuinum eius partum agnoscunt ex antiquis auctoribus Beda, Lanfrancus, Alcuinus et Petrus Lombardus, quibus iam addere licet hunc incertum nostrum Epitomatorem, qui, quod nemo praeter eum, ni fallor, dixit, id quoque singulariter commemorat, exceptam eam disputationem fuisse a Notariis. Sed res in dubium vocata est, primum ab Erasmo, deinde a Chiffletio, moxque ab ipsis Benedictinis, isque libellus Vigilio cuidam Tapsensi ex testimonio vetustissimi Codicis vindicatus, in quam sententiam nostra memoria quoque et Schroeckhius et Schoenemannus descenderunt. Quod, etsi quod ad Vigilium, pro incerto haberi possit, illud tamen quam certissimum videri debet, Augustini esse non posse, vel solius stilli orationisque ratione, quæ mirum quantum recedit ab ingenio illius hominis. Nam quod praeterea aiunt, Augustini esse non posse propter silentium Posidii, praecipue vero, quoniam eius mentionem non fecit August. in Retractationum libris, parum equidem firmitatis habere iudicō. Nam et a silentio Posidii illud argumentum, ficulneum est, qui nec caeteros Divi illius libros recensuit, et ipsius illud Augustini. Incidere enim oportet, si facta est illa cum Feliciano disputatio, in annum 429. h. e. ultimum Augustini, Retractationum autem libri ad a. 426 vel 427. pertinere non dubitatur.

tavit, quae ab utrisque dicebantur excipientibus notariis. Adeo autem subtiliter ibi de individua Trinitate disseruit, mirabiliter ostendens in uno mediatore Christo Jesu, aliud Dei, et aliud hominis filium, sed eundem tamen: et non alium Dei, quam hominis filium, quamvis propter aliud Dei, et propter aliud hominis sit filius: ut idem haereticus publica voce proclamaret, omnem assertionem suam ab eo infirmari, eundemque in omnibus vera praefari, ita dicens: *Torrentis modo omnia quae a me dicuntur praecipitas; et post aliquanta: Omnia quidem quae a te non irrationabiliter, sed etiam veraciter dicta sunt, et intellexisse me in praecedentibus fateor, et probasse non nego.*

Cap. IX.

(Posid. c. 18. Act. SS. c. 3.)

Adversus Pelagianistas quoque, novos ¹⁰³ nostrorum temporum haereticos et disputatores callidos, arte subtili et noxia scribentes, et ubicunque poterant, publice et per domos, loquentes, per annos ferme decem elaboravit, librorum multa condidit et in ecclesia populis ex eodem errore frequentissime disputavit. Et quoniam iidem per-versi sedi apostolicae per suam ambitionem ean-

¹⁰³ Inclarescere Pelagius coepit a Chr. 405 editis in Pauli Epp. commentariis; prima autem eiusdem cum catholicis disputatio in a. 411. incidit, et condemnatio errorum eius in concilio Carthaginiensi facta, in a. 418. unde et cur novos dixerit, et quid de decem illis annis habendum sit, iudicari postest. Zosimum quoque in Pelagii partes primum inclinasse, satis constat.

dem perfidiam persuadere conabantur, instantissime etiam Conciliis Africanis sanctorum episcoporum gestum est, ut prius sancto papae Innocentio, et postea sancto Zosimo eius successori innotesceret, quantum illa secta a fide catholica et abominanda, et damnanda fuisset. At illi tantae sedis antistites, diversis suis temporibus eosdem notantes, atque a membris ecclesiae praecedentes, datis litteris ad Africanas, et Occidentis et Orientis in partibus ecclesias, eos anathematizandos et devitandos ab omnibus catholicis censuerunt. Tale etiam de illis prolatum catholicae ecclesiae iudicium, piissimus Imp. Honorius ¹⁰⁴ audiens ac sequens, suis eos legibus damnandos et inter haereticos habendos constituit. Vnde nonnulli ex eis ad sanctae matris ecclesiae gremium, a quo resilierant, redierunt, et adhuc alii redeunt, innotescente et praevaléscente adversus illum detestabilem errorem, rectae fidei veritate. Et erat ille memorabilis vir Augustinus praecipuum dominici corporis

¹⁰⁴ Multae quidem in Codice Theodosiano habentur adversus haereticos Honorii constitutiones, sed, quantum memoria teneo, nulla adversus Pelagianos. Extant tamen extra libros iuris, Rescripta Honorii duo adversus Pelagium et Coelestium, unum, inscriptum Palladio Pr. Pr. et Dat. prid. Kal. Maias Ravennae, Honorio XII. et Theodosio VII. Augg. Coss. adeoque a. 418. alterum, inscriptum Aurelio Episc. Carthagin. Dat. V. Id. Iun. Ravennae, Monaxio et Plinta Coss. i. e. a. 419, quae, primum a Baronio in lucem protracta, denuo emendatius dedit Baluzius in *App. Notar.* ad Salvian. Edd. Bremensis a. 1688, 4. p. 374. Migrarunt deinde in Augustini *Opp. T. X.* ubi praeterea, quas Noster commemoraverat Epistolas papales Innocentii I. et Zosimi collectas, si quis velit his dapibus pasci, legere licet. Adiri quoque potest Collect. Concilior. ex ed. Mansi T. IV. p. 444.

membrum,¹⁰⁵ circa universalis ecclesiae utilitates sollicitus semper ac pervigil. Huic autem divinitus donatum est, ut de laborum suorum fructu etiam in hac vita gaudere mereretur, prius quidem in Hipponensi ecclesia et regione, cui maxime praevidebat,¹⁰⁶ unitate ac pace perfecta, deinde in aliis Africae partibus, sive per semet ipsum, sive per alios, et quos ipse dederat sacerdotes, pullulasse¹⁰⁷ multiplicatamque fuisse ecclesiam Dei conspiciens, Manichaeos et Pelagianistas, Donatistas et Paganos, ex magna parte defecisse, sanctaeque matri catholicae sociatos esse, congaudens. Profectibus et studiis bonorum omnium congratulabatur, indiscipline¹⁰⁸ fratrum clementer tolerabat, super iniquitatibus ma-

¹⁰⁵ h. e. ecclesiae catholicae. Salvianus *de gubernat Dei Lib. VII* p. 153. ed. Bremensis, ecclesiasticum corpus, dixit eadem ratione. Neque aliter quae mox sequuntur dominica lucra, explicanda sunt.

¹⁰⁶ Leg. *providebant*, frequentissima enim est horum verborum inter se permutatio. Sic *L. 3. § 1. Dig. de Acquir. rer. domin.* cum recte sit, *si is providerit*, in antiqua membrana, cuius particulam possideo, aperte est *praeviderit*. Caeterum Vulg. h. l. habet *prae-sidebat*.

¹⁰⁷ i. e. quasi pullos edidisse. Salvian. *adv. avarit. lib. 2.* p. 229. *peccatorum genera non desunt .... quae pullularint.*

¹⁰⁸ Cave intelligas, quasi pepercerit aut pravis moribus, aut flagitia et rixas tolerarit, quo modo in Formula Comitivae Gothorum, apud Cassiodor Variar. 171. 3. dicitur: *ne qua inter consortes, ut assolet, indisciplina nasceretur*, aut conviviorum luxum, de quo barbarum illud verbum est ap. Ioannem Sarisber. *de nugis curial*, quibus omnibus inimicissimus fuit Augustinus: sed cape de remissione ac relaxatione a severa sacerdotum et monachorum disciplina, et austeritate, quas dicebant, regularum. Hac mente usus est indiscipline¹⁰⁸ monasterii tibi commissi conversationem. Res autem prorsus manifesta est, si contuleris Nostri cap. 15.

lorum ingemiscebat, sive eorum qui intra ecclesiam, sive eorum qui extra ecclesiam erant constituti, dominicis lucris semper gaudens, damnis autem moerens. Tanta autem ab eodem dicta sunt, tanta etiam in ecclesia disputata, excepta atque emendata, vel adversus diversos haereticos conscripta, vel ex canonicis libris ad aedificationem fidelium exposita, ut ea omnia vix quisquam studiosorum perlegere ac nosse sufficiat. Veruntamen, ne veritatis verbi avidissimos in aliquo fraudare videamus, statuimus, uti praelibavimus, Deo praestante, in huius opusculi fine, eorundem librorum, sive tractatum indiculum adiungere,¹⁰⁹ quo lecto, qui magis Dei veritatem, quam temporales amant divitias, sibi quisque, quod voluerit, ad legendum et cognoscendum eligat, et id ad describendum, vel de bibliotheca Hipponensis ecclesiae petat, ubi emendatiora exemplaria forte poterunt inveniri, vel unde valuerit inquirat, et inventa describat et habeat, et petenti ad describendum, sine invidia etiam ipse tribuat.

¹⁰⁹ De quo nonnihil dicam in fine huius vitae curriculi. Praeterea monendum duxi, in verbis, *quo lecto*, finiri p. 31. Ms. nostri Codicis, duabus paginis, quae sequi debebant, h. e. uno folio, a prava aut puerili manu excisis. Eam lacunam, ne ipsa Augustini vita ad legendum manca exhiberetur, explevi ipsis Posidii verbis, transcriptis ad exemplar in Actis SS. Edit Venet. T. VI. p. 434. sqq. ut tamen, quod ad divisionem in Capita, meum institutum tenendum existimaverim.

Cap. X.

(Posid. c. 19. in Act. SS. c. 4.)

Secundum Apostoli ¹¹⁰ quoque sententiam, dicentis: *Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens iudicari ab iniquis, et non apud sanctos? An nescitis quia sancti mundum iudicabunt? Et si in nobis iudicatur mundus, indigni estis iudiciorum? Nescitis quia angelos iudicabimus, nedum secularia? Secularia igitur iudicia si habueritis inter vos, eos qui contemptibiles sunt in ecclesia, hos collocate ad iudicandum. Ad reverentiam vobis loquor; sic non est inter vos quisque sapiens, qui possit inter fratrem suum diiudicare, sed frater cum fratre iudicio contendit, et hoc apud infideles.* Interpellatus ergo beatus Augustinus a Christianis, vel a cuiuscunque sectae hominibus, causas audiebat diligenter ac pie, cuiusdam vero sententiam ante oculos habens, dicentis, se malle inter incognitos quam inter amicos causas audire, ¹¹¹ eo, quod si de incognitis pro arbitrata aequitate iudicaretur, amicum posset

¹¹⁰ Verba sequuntur Panli *Epist. ad Corin. I. c. 6. vs. 1—6.* ut tamen non in omnibus conveniant cum ea, quam nunc dicimus *Vulgatam Versionem*, eam dico quae Sixti V. iussu recognita et Clementis VIII auctoritate edita est. Idem de caeteris locis dictum esto, qui hoc opusculo ex sacris Bibliis passim testes afferuntur.

¹¹¹ En, vestigium illius Audientiae Episcopalis, de qua est in Cod. Iustin. singularis titulus et docti libelli *Hebenstreitii*; cuius Audientiae seges, quam laete iam hoc tempore effloruerit, hic locus omnium apertissime docet. Copiose eam defendit Augustin. *Serm. 24. in Psalm. 118.*

acquirere, de amicis vero unum esset, contra quem sententia proferretur, perditurus: et eas aliquando usque ad horam refectionis, aliquando autem tota die ieiunans, semper tamen noscebat et dirimebat: intendens in eis Christianorum momenta animorum, quantum quisque vel in fide, bonisque operibus proficeret, vel ab his diceret: atque compertis rerum opportunitatibus, divinae legis veritatem partes docebat, eamque illis inculcabat, et eas, quo adipiscerentur vitam aeternam, edocebat et admonebat, nihil aliud quaerens ab his, quibus ad hoc vacabat, nisi tantum obedientiam et devotionem christianam, quae et Deo debetur et hominibus, peccantes coram omnibus arguens, ut caeteri timorem haberent. Et faciebat hoc tanquam speculator a Domino constitutus domui Israel, praedicans verbum atque instans opportune, importune, arguens, hortans, increpans; in omni longanimitate et doctrina, praecipueque operam dans instruere eos qui essent idonei ad alios docere. Rogatus quoque a nonnullis, in eorum temporalibus causis, epistolas ad diversos dabat. Sed hanc suam a melioribus rebus occupationem, tanquam angariam deputabat, ¹¹²

¹¹² Angaria, inter alia hoc tempore dici coepit provincialibus imposita necessitas, in reipublicae commodum devehendi in certum locum, sive personas, sive res. Quod, quia valde molestum provincialibus, oneris mox et necessitatis accepit significationem, ut et verbum angariare. Inde ap. Augustin. Epist. 139. ad 158. est: *ab eorum hominum necessitatibus aliquantulum vaco, qui me sic angariant.* De qua voce, cum multi dixerint, unum minus notum, sed doctissimum, laudo, Balth. Stolbergium, Tr. de barbarismis et soloecismis Novi Foederis (Witteb. 1685, 4.) p. 19. sqq. — Deputare est pro simplici, putare.

suavem semper habens de his quae Dei sunt, vel allocutionem, vel colloctionem fraternae ac domesticae familiaritatis.

Cap. XI.

(Posid. c. 20. Act. SS. c. 4.)

Novimus quoque eum a suis carissimis litterarum intercessum apud seculi potestates postulatam non dedisse, dicentem cuiusdam sapientis servandam esse sententiam, de quo scriptum esset, quod multa suae famae contemplatione amicis non praestitisset: et illud nihilominus suum addens: quoniam plerumque potestas quae praestat, premit. Cum vero intercedendum esse rogatus videbat, tam id honeste ac temperate agebat, ut non solum onerosus ac molestus non videretur, verum etiam mirabilis existeret. Nam dum exorta necessitate suo more apud quendam Africae Vicarium, nomine Macedonium,¹¹³

¹¹³ Huius Macedonii epistola hic commemorata, integra extat inter Augustinas, n. 152. ed. Bened. et ad eam responsum Augustini n. 153. praeterea quoque eorundem aliae binae n. 154 et 155. quas omnes haud improbabilius ad a. Ch. 414. referendas esse coniecerunt Benedictini. E quibus quidem epistolis, Macedonii non apparet certa aliqua dignitas, sed hoc tantum, eum tum in criminibus persequendis occupatum fuisse, et olim Advocati partes sustinuisse; iam vero Vicarium Africae fuisse ex Posidio constat, quo in munere, qui erant, Praefecti Praetorio Africae vices obibant, et numero Spectabilium censebantur. Extat quoque *L. 2. C. ubi de ratiociniis*, sine consule et die, sed Honorii et Theodosii, AA. Macedonio Magistro militum inscripta; qui, si idem est, atque noster, quod probabile videtur, data fuerit necesse est, intra annos Chr. 415 et 433, emortualem Honorii. Maior enim fuit Magistri militum honor, quam Vicarii, et erat Illustrium titulo conspicuus.

pro supplice litteris intervenisset, atque ille parisset, hoc modo rescriptum misit: *Miro modo afficior sapientia tua, et in illis quae edidisti, et in his quae interveniens pro sollicitis mittere non gravaris. Nam et illa tantum habent acuminis, scientiae, sanctitatis, ut nihil supra sit: et haec tantum verecundiae, ut nisi faciam quod mandas, culpam penes me remanere, non in negotio esse, diiudicem, Domine merito venerabilis et suscipiende.*¹¹⁴ *Non enim instas, quod plerique homines istius loci faciunt, ut, quodcunque sollicitus petitor voluerit*¹¹⁵ *extorqueas, sed, quod tibi a iudice tot curis obstricto petibile visum fuerit admones, subserviente verecundia, quae maxima difficultum inter bonos efficacia est. Proinde statim commendatis effectum desiderii tribui. Nam sperandi viam ante patefeceram.*

Sanctorum Concilia sacerdotum per diversas provincias celebrata, cum potuit frequentavit, non in eis quae sua sunt, sed quae Jesu Christi quaerens, ut vel fides sanctae Eccl. Cathol. inviolata maneret, vel nonnulli sacerdotes et clerici

¹¹⁴ Mallem *suspiende*, ut et dederunt Benedictini in ipsa Ep. 154. ap. Augustin. Saepe suscipere et suspicere permutari evidens est. Itaque cum in *Const. Tanta, de Confirm. Digestor.* § 24. in Florentino Cod. sit, *omnes iudices.... leges suscipiant*, in aliis *suspiant* legitur, quod omnino praeferendum, cum in graeco quoque eiusdem exemplo sit: ταύτην δεχόμενοι διάταξιν.

¹¹⁵ In Ep. 154. Benedictini dederunt: *sollicitus volueris*, omisso *petitor*. Forsan scripserit: *sollicitator voluerit*, ut ex uno, facta sint vocabula duo. Cassiodor. *Var. IX, 18: Sed haec de sollicitatoribus affectus alieni, pietas nostra decrevit.*

sive per fas sive per nefas excommunicati, vel absolverentur, vel abiicerentur. In ordinandis vero sacerdotibus et clericis, consensum maiorem Christianorum et consuetudinem ecclesiae sequendam esse arbitrabatur.

Cap. XII.

(Posid. c. 22. Act. SS. c. 4.)

Vestes eius et calceamenta et lectualia ¹¹⁶ ex moderato et competenti habitu erant, nec nitida nimium, nec abiecta plurimum, quia his plerumque vel iactare se insolenter homines solent, vel abiicere, ex utroque, non quae Jesu Christi, sed quae sua sunt, iidem quaerentes. ¹¹⁷ At iste beatus, ut dixi, medium tenebat, neque in dexteram neque in sinistram declinans. Mensa usus est frugali et parca, quae quidem inter olera et legumina, etiam carnes aliquando, propter hospites vel quosque infirmiores, continebat. Semper autem vinum habebat, ¹¹⁸ quia noverat et dicebat, ut Apostolus dicit, quod *omnis creatura Dei bona sit, et nihil abiiciendum, quod cum gratiarum actione accipitur, sanctificatur enim*

¹¹⁶ Novo vocabulo lectualia vocat, quae antiquis stragula dicebantur. Vereor tamen, ne multa vocabula in his scriptoribus pro novis venditemus, quae dudum cognita, quod nobis quoque fieri solet, in usu magis loquentium, quam scribentium erant.

¹¹⁷ Vbi hic baltheus coriaceus et cuculla nigra? ERASM.

¹¹⁸ Varie hic locus legitur. In Act. SS. ita: *infirmiores, semper autem vinum habebat. Quia noverat; in aliis, bibeat. Praetuli lectionem Frobenianam.*

*per verbum Dei et orationem.*¹¹⁹ Et ut idem Augustinus in suis Confessionum libris¹²⁰ posuit, dicens: *Non ego immunditiam obsonii timeo, sed immunditiam cupiditatis. Scio enim Nōe omne genus carnis quod cibo esset usui, manducare permissum; Eliam cibo carnis reffectum; Ioannem mirabili abstinentia praeditum, animalibus, h. e. locustis, in escam cedentibus, non fuisse pollutum. Scio et Esau lenticulae concupiscentia deceptum, et David propter aquae desiderium a se ipso reprehensum, et Regem nostrum, non de carne, sed de pane esse tentatum. Ideoque et populus in eremo, non quia carnes desideravit, sed quia escae desiderio contra Deum murmuravit, meruit improbari.*¹²¹

De vino autem sumendo Apostoli extat sententia ad Timotheum¹²² scribentis ac dicentis: *Nōli usque adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum et frequentes tuas infirmitates. Cochlearibus tantum argenteis utebatur, caetera vasa, quibus mensae inferebantur cibi, testea, vel lignea vel marmorea fuerunt, non tam necessitatis inopia, quam proposito voluntatis. Hospitalitatem semper exhibuit, et in ipsa mensa magis lectionem vel disputationem, quam epulationem potationemque diligebat, et*

¹¹⁹ *Ep. ad. Timoth. 1, 4 et 5.*

¹²⁰ *Lib. X, cap. 31.*

¹²¹ *Abhinc rursus Ms. Codicem sequi licuit.*

¹²² *Epist. I, 4, 23.*

contra pestilentiam humanae consuetudinis, scriptum in ea ita habebat :

*Quisquis amat dictis absentum rodere vitam,
Hanc mensam indignam noverit esse sibi.*

Ideoque omnem convivam a superfluis et noxiis fabulis et detractionibus se abstinere debere admonebat. Quosdam quoque suos familiarissimos,¹²³ scripturae illius oblitos, et contra eam loquentes, tam aspere aliquando reprehendit, ut diceret, aut delendos esse versus illos de mensa, aut se de media refectione ad suum cubiculum surrecturum. Noverat¹²⁴ enim Apostolum vera dicentem : *Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Cavebat itaque, ne aut linguam aut aures haberet prurientes idem, ne aut ipse aliis detraheret, aut alios audiret detrahentes. Sedens, inquit, adversus fratrem tuum loquebaris detrahendo, et adversus filium matris tuae ponebas scandalum, fugiebat detractionem et custodiebat sermones suos. Neque enim ista iusta est excusatio dicentium : referentibus aliis iniuriam facere non possum. Nemo invito auditori libenter refert, et sagitta in lapidem nunquam figitur, interdum resiliens percutit dirigentem. Attendebat et illud Salamonis :*

¹²³ Vulg. coepiscopos, addit.

¹²⁴ Quae sequitur *ῥῆσις* usque ad finem capitis, ap. ipsum Posidium non legitur. Quae autem inserta habet loca sacrarum litterarum, sumta sunt partim ex *Ep. I. ad Cor. XV, 33.* partim e *Psalmo L, 20.* et *Proverb. XXIV, 21 sq.*

Cum detractoribus, ait, ne commisceris, quoniam repente venit perditio eorum, et ruinam utrorumque quis novit? Subaudis, ^{124*} tam eius qui subtrahit, quam illius qui aurem accommodat detrahenti.

Cap. XIII.

(Posid. c. 23. Act. SS. c. 4.)

Pauperum ¹²⁵ et orphanorum semper memor erat, eisque inde erogabat, unde et sibi suisque omnibus secum habitantibus, h. e. vel ex redditibus possessionum ecclesiae, vel ex oblationibus fidelium. Et dum forte, ut assolet, de ipsis possessionibus invidia clericis fieret, alloquebatur plebem Dei, malens ex collationibus ¹²⁶ plebis christianae vivere, quam illarum possessionum curam aut gubernationem habere, et ut eo modo omnes servi Dei vel ministri viverent, quo in veteri Te-

^{124*} Hoc non intelligo, et mendum subesse videtur. Si scripseris, *subaudi*, vel *subaudies*, sc. post, *ruinam*, res confecta erit.

¹²⁵ Ita et Froben. at, cum Salina Acta SS. *compauperum*; illa vero, *et orphanorum*, non sunt apud Posidium.

¹²⁶ De his collationibus, quibus et ipsi clerici sustentabantur, supra monui. Inde, cum compararentur cum sportulis, a ditioribus olim clientibus ac sectatoribus et salutoribus suis expositis, de quibus passim Iuvenalis, factum est, ut iam ap. D. Cyprianum sacrorum ministri fratres sportulantes dicerentur. Quae oblationes et sportulae, quia praecipue fructibus constabant, inde esse putem, cur in Concil. Grangensi canon. 7 et 8 *καρποφάγας* et *καρποφάγας* nomine veniant.

stamento leguntur, *altari deservientes* ¹²⁷ Sed nunquam id Clerici ¹²⁸ suscipere voluerunt.

Cap. XIV.

(Posid. c. 24. Act. SS. c. 5.)

Domus, vel ¹²⁹ Ecclesiae curam omnemque substantiam, per vices et valentioribus clericis delegabat et credebat, nunquam clavem, uunquam annulum in manu habens, sed ab hisdem domus praepositis cuncta et accepta et erogata notabantur, quae anno completo eidem recitabantur, quo sciretur, quantum acceptum, quantum vero dispensatum fuisset, et quid dispensandum remansisset. ¹³⁰ Domum, agrum vel villam nun-

¹²⁷ Vulg. addit: *de eodem comparticipari*, quod est ex *I. Ep. ad Cor. IX, 13.*

¹²⁸ Ita apertissimis litteris in Ms. libro meo est. Aequè autem constanter, et nulla diversae lectionis commemoratione facta, in omnibus Posid. Edd. quas contuli et eius Cod., loco vocis *Clerici*, habentur *Laici*. Vtra lectio verior sit, vix ambigi potest, et vel eo uno ad unguem demonstratur, quod paulo ante dictum est, de possessionibus ipsis Clericis invidiam factam fuisse. Est igitur, ut hinc habeamus certissimum et satis memorabile depravationis vetustiorum codicum indicium, pia, dicam, an fraude impia, omnino autem de industria et consulto consilio, a librariis admissae.

¹²⁹ Illud vel desideratur in Vulg. sed male. Domum autem cum dixit, illam demonstrat, in qua monasterium instituerat Augustinus, per ecclesiam vero generatim omnia templa, quae ad sedem episcopalem Hipponensem spectabant.

¹³⁰ Vulg. additur: *et in multis titulis magis illius Praepositi domus fidem sequens, quam probatum manifestatumque cognoscens*, quod Noster prudenter et callide satis suppressit, veritus, ne quid de laudibus Augustini detereret. Olim enim Episcopi soli res ecclesiae administrabant, quibus deinde, crescentibus negotiis, additi Oeconomii singulares e clero electi, quos Posidius Praepositos domus appellat, qui ecclesiasticas consueverint tractare rationes, ait *L. 3. C. Th. de his qui ad eccles. confug.* ut tamen ad officium Episcopi pertineret, ab iisdem libros rationum exigere, eosque putare atque examinare.

quam emere voluit. Verum si forte Ecclesiae a quoquam sponte aliquid tale donaretur, vel titulo legati dimitteretur,¹³¹ non respuebat, sed suscipi iubebat. Nam quasdam eum hereditates recusasse novimus,¹³² non quia pauperibus inutiles esse possent, sed quoniam iustum et aequum esse videbatur, ut a mortuorum filiis vel parentibus magis possiderentur, quibus eas deficientes¹³³ dimittere noluerunt.¹³⁴ Quidam etiam ex honoratis Hipponensium, apud Karthaginem commanens, ecclesiae Hipponensi possessionem donavit,

¹³¹ h. e. relinqueretur, qua significatione creditum est, id primum usurpatum legi ap. Lampridium in *Helio*g. c. 31. adeoque saeculo demum quarto. Postea frequenter ita adhibitum est, cumprimis in Interpretat. quam appellant Gothicam, in Cod. Theod. inque Responsis Papiani. Exempla collegit Aleander ad Gaium adulterinum, 11, 7, 8, et alia, si quis desideret, in Indice ad *Schultingii Irpr. Anteiust.* inveniet. Nostro demum tempore licuit eam vindicare aetati Antoninorum adeoque saeculo secundo, postquam in Gaio Veronensi, *Inst. II*, 195 apparuit, ubi: *etiamsi*, ait, *ignoret sibi legatum esse dimissum*. Libuit id tangere, quoniam omissum video a Cl. Elvers in *Gaii Proptuar.* nec eius significationis mentionem fecerunt, qui nuper Forcellini Lexicon in Germania emendatius edere coeperunt.

¹³² Hoc exemplum nunc nullus imitatur. ERASM. — De honoratis autem, in municipiis et civitatibus, quos mox commemorat, adiri potest de la Lande in *Meermannii Thes. T. IV. p. 450 sqq.*

¹³³ h. e. morientes. Sic *L. C. Th. de infirm. his quae sub tyrann.* testamentum vocatur deficientium iudicium, et in *Nov. Valentin XII.* de muliere intestata deficiente sermo est; cumque in *L. 2. Cod. de tut vel curat. qui satis non ded.* hodie ita sit, *in locum defunctorum alios idoneos substitui praecipiet*, ut et in duobus Mss. Regiis Hafniensibus est, Azo notavit in suo esse, *defectorum*, ut illud *defunctorum*, vix dubitem ex interpretatione esse ortum et ignoratione rarioris in ea re vocis.

¹³⁴ Vulg. addit: *sibi usufructu retento*. Formulam autem, donationis tabulae, non memini me alibi legere. Donationem autem mortis causa factam, intelligi reor.

et confectas tabulas,¹³⁵ ultro eidem beatae memoriae Augustino transmisit. Cuius ille oblationem libenter suscepit, congratulans quod aeternae suae memor esset salutis.¹³⁶ Verum aliquot annis evolutis, ecce donator ille, nobis praesentibus, litteras per filium suum misit, rogans ut donationis tabulae suo redderentur filio, et pauperibus erogandos dirigens solidos centum. Quo sanctus ille cognito, ingemuit hominem vel donationem finxisse, vel de bono opere poenituisse. Tabulas autem, quas ille sponte miserat, confestim reddidit, pecuniam eius respuit,¹³⁷ rescriptis eundem, sicut oportuit, et arguit et corripuit, admonens, ut de sua simulatione et iniquitate per poenitentiam et humilitatem Deo satisfaceret, ne cum tam gravi delicto de saeculo exiret. Frequentius quoque dicebat, tutius legata, a defunctis demissa esse suscipienda, quam hereditates sollicitas et damnosas, ipsaque legata magis offerenda esse, quam exigenda. Commendata¹³⁸

¹³⁵ Quis hoc nunc faceret? ERASM.

¹³⁶ Scilicet nec sanctissimum patrem pudebat enunciationis illius, si quis ecclesiae donaverit aut legaverit, id multum facere ad salutem aeternam, et grave delictum incurrere, quem liberalitatis suae poenituerit.

¹³⁷ Aliud nunc fit. ERASM.

¹³⁸ Commendata quid sint (sunt autem deposita), uberius dixi ad Scholiast. *Iuvenalis XIII*, 73 et velim ibi addi hunc locum. Vide vero, quam catus noster fuerit Divus et acutus, qui mallet legata, quam hereditates, quae, praesertim nondum invento beneficio inventarii, saepe damnosae erant, aut Deposita recipere, e quibus praeter damaum, sperari lucrum nullum poterat, ut non frustra videatur olim fora litigiosa obiisse, de quo queritur *Confess. III*, 3.

quaeque ipse non suscipiebat, sed volentes suscipere clericos, non prohibebat. In his autem, quae ecclesia habebat,¹³⁹ intentus amore, vel implicatus cupiditate non erat, sed magis spiritualibus rebus suspensus inhaerebat. Interdum tamen, quando communis utilitatis ratio exigebat, ad illa temporalia ab aeternorum cogitatione se relaxabat ac deponebat.¹⁴⁰ Quibus dispositis recteque ordinatis, tanquam a rebus mordacibus atque molestis animae, recursum ad interiora mentis et superiora faciebat, quo vel de inveniendis divinis rebus cogitaret, vel de iam inventis aliquid dictaret, aut certe ex iam dictatis atque transscriptis aliquid emendarét. Id vero agebat in die laborans et in nocte lucubrans. Et erat tamquam illa religiosissima Maria, typum gestans supernae ecclesiae, de qua scriptum est, quod sederet ad pedes Domini et intenta aure verbum eius audiret. De qua soror ipsius conquesta, quod ab eadem, circa multum ministerium occupata, non adiuveretur, audivit: *Martha, Martha, meliorem partem elegit Maria, quae non auferetur ab ea.*¹⁴¹

Fabricarum^{141*} novarum nunquam studium habuit, devitans in eis implicationem sui animi,

¹³⁹ Ergo habebant aliquid. ERASM.

¹⁴⁰ Ms. *disponere*; aberat quoque, se.

¹⁴¹ *Evangelium. Lucae, X, ult.*

^{141*} Intellige extructiones omnes et aedificia, quae ad ecclesiam pertinebant et curam Episcoporum, qualia non templa solum et basilicae, verum brephotrophia quoque, et orphanotrophia, nosocomia, ptochotrophia, asceteria, quae et mona-

quem semper liberum habere voluit ab omni molestia temporali. Non tamen volentes eas aedificare prohibebat, nisi tantum immoderatos.

Interea dum ecclesiae pecunia deficeret, humiliter populo christiano denunciabat, non se habere, quod pauperibus erogaret.¹⁴² De vasis autem templi Dei, propter captivos et quamplurimos indigentes frangi iussit et conflari, et indigentibus dispensari. Quod non commemorassem, nisi contra carnalem sensum quorundam fieri perviderem. Hoc ipsum etiam venerabilis antistes Ambrosius in talibus necessitatibus indubitanter faciendum esse et dixit et scripsit.¹⁴³ Sed etiam de neglecto a fidelibus gazophylacio et secretario,¹⁴⁴ unde altari necessaria inferuntur,

---

steria, et Xenodochia erant, quae in *cap. 58. X. de appellat.* vocantur Domus Dei, et inde apud Gallos etiamnum Hotel-Dieu. Eorum frequens mentio est in *titt. Cod. de SS. Eccles. et, de Episc. et Cler.* Ipsae autem horum institutorum peregrinae appellationes ostendunt, eorum primordia in ecclesia Orientali quarendae esse.

¹⁴² O scelus! ERASM. Id vero sannio ille Desiderius, non tam in Augustini, quam in sui saeculi monachorum contumeliam exclamasse videtur, qui, opibus affluentes, ab ipsis nihilominus mendicantibus numos emendicabant.

¹⁴³ de *Officiis lib. II, c. 28*, ubi haec Ambrosii verba: *nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut captivos redimeremus, quod Arianis displicere poterat, nec tam factum displiceret, quam ut esset quod in nobis reprehenderetur.* Vnde etiam liquet, qui sint illi, quorum contra carnalem sensum, id factum esse dicit Noster.

¹⁴⁴ Gazophylacium locum esse, in quo pecuniae et vasa pretiosa condebantur, satis patet. Vtrum exedra fuerit, contigua templo, an in ipso templo, ambigitur, nec loci huius est plenius excutere. Secretarium vero, quod et Diaconicum dicebatur, intra templum locus erat, vestibus inprimis et illis vasis, quarum in S. Coena usus erat, destinatus. Vid. interim Bingham. in *Orig. Eccles. lib. VIII, c. 6 et 7*. Nam difficilis est de his duobus vo-

aliquando in ecclesia loquens, admonebat, quod etiam praefatum beatissimum Ambrosium se praesente in ecclesia tractasse iam dudum nobis retulerat.

Cap. XV.

(Posid. c. 25. Act. SS. c. 5.)

Cum hoc beato Augustino semper clerici una in domo et mensa, sumtibus communibus, alebantur et vestiebantur, et ne quisquam facili iuratione ad periurium decidisset, et in ecclesia praedicavit, et suis mandaverat, ne quis iuraret, ne ad mensam ¹⁴⁵ quidem. Quo si prolapsus fecisset, unam de statutis perdebat potionem; numerus enim erat suis secum commanentibus et convivantibus poculorum praefixus. Indisciplinationes et transgressionem suorum a regula recta et honesta, et arguebat et tolerabat, quantum in talibus oportebat, praecipue docens, ne cuiusquam cor declinaretur in verba maligna, ad excusandas excusationes ¹⁴⁶ in peccatis: et dum quisque of-

---

cabulis disputatio, quae et inter se permutantur, et cum aliis quoque commutantur, et diversa significatione interdum usurpantur. Locum etiam, in quem Episcopi conveniebant, de rebus ecclesiasticis deliberaturi, in ipsis Actis Conciliorum non semel Secretarium appellari meminimus. Praeterea Gazophylacii vocem, de eo quoque loco adhibitam fuisse, in quo Oblationes Altaris fiebant et custodiebantur, satis firmare videntur verba *Concil. Carthag. IV. can. 93*, haec: *Oblationes dissidentium fratrum, neque in Sacrario, neque Gazophylacio recipiantur*. Atque ea quidem significatio proxime accedere videtur ad illam, qua Noster e Posidio usus est.

¹⁴⁵ Ridiculum prope est, quod in Vulg. Edd. habetur, *ad modicum*.

¹⁴⁶ Vitiumne hic latet? Certe singulariter satisque obscure scriptum est.

ferret munus ad altare, si illic recordatus fuisset, quod frater suus haberet aliquid adversus illum, relinquendum esse munus ante altare, atque eundem quo fratri reconciliaretur, ac tunc veniendum munusque ad altare offerendum: si vero ipse adversus fratrem suum aliquid haberet, corripere eum debere in parte, et, si eum audisset, lucratus esset fratrem suum: si quando minus, adhibendum esse unum aut duos: quodsi ipsos contemneret adhibendam ecclesiam: si vero et huic non obediret, esset illi ut ethnicus et publicanus.¹⁴⁷ Illud etiam addebat, ut peccanti veniamque peccanti, non solum septies, sed et septuagesies septies delictum relaxaretur, sicut unusquisque a domino cotidie in oratione sua postulat relaxari.

¹⁴⁷ Intelligit *τελώνας* Novi Foederis, qui in Vulg. versione vix ad probam latinitatem publicani dicuntur, cum debuissent portitores appellari, quorum illi florentissima pars populi Romani, hi vilissimum exactorum genus erant, rapacitate sua et furtis infame. Inde factum, ut, cum in *L. 6. C. de dignitatib.* a senatoria dignitate arceantur, qui deformibus ministeriis se darent, Graeci interpretes, ad id significandum vocabulo *τελώνου* usi sint. Locus exstat in *Synopsi Basil. lib. 6 tit. I. cap. XXII.* quod ideo monendum duximus, quia Leunclaius omisit annotare, unde istud caput sit, et Hauboldus olim nobis amicissimus, eam Legem in utilissimo suo *Basilicor. Manuali*, silentio praeteriit. Sed quicquid sit, Vulgata Biblior. versio excusationem habet. Nam sub Caesaribus publicanorum nomine hi quoque veniebant, qui ab ipsis publicanis et mancipibus unam alteramve partem vectigalium subconduxerant. Inde discrimen inter *ἀρχιδημωστούς* et *ὑποδημωστούς*. Sed haec iam in vulgus nota puto. Certe inter Ictos rem dudum dixerat Bynkershoek. ad *L. Rhod. c. 3* et *5.* et poterat prolixius. Et haec quidem de publicani voce. Nam quod ad mentem auctoris nostri attinet, magis est ut putem eum scripsisse: *ethnicus et paganus*. Qui enim tam implacabili animo est, atque ille, de quo Augustinus dicebat, ostendit quidem parum se Christianum esse, neque tamen id ad personam publicani per se facit.

Cap. XVI.

(Posid. c. 26 et 27. Act. SS. c. 5.)

Foeminarum intra domum eius nulla unquam conversata est, nulla mansit, non germana quidem soror eius, quae vidua, Deo serviens multo tempore usque in diem obitus sui, praeposita ancillarum Dei vixit. Sed nec fratris sui filias, quae pariter Deo serviebant; quas personas sanctorum episcoporum concilia exceperunt: quia, etsi de sorore et neptibus ¹⁴⁸ secum commorantibus

¹⁴⁸ Habemus hic nondum ab aliis usurpatum exemplum, neptium nomine fratris quoque filias venisse, ut in aliis scriptoribus simile quid factum est in nomine *nepotum*, atque etiamnum fit in linguis a latina ortis, Itala et Gallica, quarum, in vocabulis nipoti, et neveu ac nièce, perpetua ea significatio facta est. Quae, an ut latina defendi possint a novitatis calumnia et solecismi, in utramque partem disceptatum accepimus a doctissimis hominibus, Turnebo, Cuiacio, Casaubono, Barthio, Facciolato, Burmanno, Gesnero, Heusingero, aliisque, ut tamen, si verum fateri velimus, ista lis nondum ex iustis rationibus decisa esse videri possit. Quare quum, ut id tandem fiat, mea quoque, utpote olim ICTi, intersit, quid impedit, quin more veterum iuris peritorum, in hac de verbis disceptatione, meam quoque sententiam eloquar? Quod si quis quaerat, an antiquis probisque caetera scriptoribus nomina nepotis et neptium ita sint usurpata, ut fratrum sororumque natos natasque iidem comprehenderint, atque si id certis exemplis comprobatum fuerit, non barbaram, sed latinam illam significationem existimet, litem pro eo dandam esse, negare nolim. Exemplis enim Plauti, Ovidii, Taciti, Quintiliani, quos nemo non testes idoneos dicat, defendi posse, adeo luculenter ostendit Facciolatus, ut nemo contra hiscere posse videatur. Quodsi vero a me quaeras, rectene id ab iis factum sit, atque ad imitandum propositum, quod idem voluit Facciolatus, facile inclino in id, ut dicam vix sine reprehensione ac barbarie in istam sententiam adhiberi posse ista nepotum ac neptium nomina. Barbariem autem dico, si quis dicendo scribendove ita vocabulis abutatur, ut quae fuerit eius mens ex illis ipsis iudicari non possit, utque adeo ex ea ambiguitate larga errorum series nascatur necesse sit. Quare, ne de poetis loquar, quibus aliquantum plus licere constat, in historicis inprimis, hic ab usus verborum culpandus videri debet, et ab optimo quoque serio vitandus. Caeterum, unde haec incuria vel optimorum scriptorum

nulla nasci posset suspicio mala, tamen illae personae sine aliis necessariis secumque manentibus foeminis esse non possint, et quod ad eas etiam aliae aforis ¹⁴⁹ intrarent, et de his posse offendiculum aut scandalum infirmioribus nasci. Asse-
rebat ergo, nunquam foeminas debere cum servis Dei, etiam castissimas, una in domo manere, vel propter callidi insidiatoris tentationem, vel propter malam malorum hominum suspicionem, vel, ut dictum est, ne tali exemplo offendiculum poneret infirmis. Et si forte ab aliquibus foeminis, ut videretur vel salutaretur, venire rogabatur, nunquam sine clericis testibus ad eas ingrediebatur, nunquam solus cum solis locutus est, nisi secretorum aliquid interesset. In visitationibus vero modum tenebat ab Apostolo definitum, ut non nisi viduas et pupillas ¹⁵⁰ in tribulationibus con-

sit, non est in obscuro, nata quippe ex studio brevilloquentiae et penuria linguae latinae, quae propriis in eam rem careret vocabulis, cuius rei testis luculentissimus in L. 10. § 14. *Dig. de grad. et adfn.* est Paulus, cuius haec sunt: *Illud notandum est, non, quemadmodum patris matrisque fratres et sorores patrui, amitae, avunculi, materterae dicuntur, ita fratris sororisque filios, filias, nomen speciale cognitionis habere, sed ita demonstrari, fratris sororisque filios, filias.* Feliciores in ea re Graeci, quibus nomina propria ἀδελφιδῶν, fuerunt et, quod apud Harmenopulum est et in Basilicis, ἀδελφοπαίδων, et nos quoque, quibus in usu sunt vocabula *Neffe* et *Nichte*, et ad utrosque significandos compositum illud, *Geschwisterkinder*.

¹⁴⁹ Ioannes de Ianna: *Aforis*, adverbium loci, penultima correptum, significat, de loco, et in locum. Eiusmodi adverbia multa in huius temporis scriptoribus occurrunt, veluti illud, quod supra legimus, incominus, non tam nova, quam dudum vulgi plebeioque sermone trita, sed sero in libros traducta.

¹⁵⁰ Ita Ms. et vere, cum de foeminis sermo totus sit. In Vulg. tamen Posidii constanter *pupillos* legitur.

stitutas visitaret. Praeterea si ab aegrotantibus peteretur, ut eas inviseret, pro eis divinam clementiam supplicaret, eis manum imponeret, sine mora pergebat. Foeminarum monasteria non nisi urgentibus necessitatibus visitavit. Referebat autem illud servandum esse, quod instituto beati Ambrosii compererat, ut virginem marito nunquam copularet,¹⁵¹ ne scilicet, dum inter se coniugati iurgarent, ei male dicerent, per quem coniuncti essent. Porro, si iam ad hoc consensissent, rogatum interesse debere affirmabat sacerdotem, ut vel eorum iam pacta et placita firmarentur, vel benedicerentur. Indicaverat etiam, se memorati beati viri, in ultimo vitae constituti, audisse sapientissimum piissimumque responsum, quod multum laudabat et praedicabat. Cum enim idem venerabilis antistes in ultima iaceret aegritudine, et a fidelibus honoratis, lecto eius adstantibus, eumque de saeculo ad Dominum migraturum videntibus, et moerentibus tanti ac talis pastoris migratione ecclesiam privandam verbi et sacramenti dispensatione, rogaretur cum lacrimis, ut sibi a Deo commeatum¹⁵² peteret vitae: ferunt eum

¹⁵¹ Pro eo ap. Posidium est: *ut uxorem cuiquam nunquam peteret*, et hoc quidem melius, ne incautus lector in eam opinionem ducatur, ut existimet, Augustini tempore ad constituendum matrimonium iam opus fuisse ea solemnitate, quam Copulationem et Benedictionem sacerdotalem nuncupare solent, sufficiente tum adhuc sola domum deductione, ut de legitimo thoro constaret. Attamen passim iam inoleverat, ut sacerdotum auxilio sponsae quaererentur, illique sponsalibus, quasi testes interessent, iisque bene dicerent.

¹⁵² Adnotant qui Acta SS. ediderunt, multa de voce Commeatus hic Salinam dixisse, hoc autem loco significare facultatem,

illis dixisse: *Non sic vixi, ut me pudeat inter vos vivere, sed nec mori timeo, quia bonum dominum habemus.* Haec noster Augustinus senex eliminata, librata admirabatur et laudabat verba. Ideo enim eum dixisse intelligendum est: *nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus*, ne crederetur praefidens purgatissimis moribus, praemisisse: ¹⁵³ *non sic vixi, ut me pudeat inter vos vivere*: hoc enim ad illud dixerat, quod homines de homine nosse poterant. Nam ad examen aequitatis divinae, de bono se domino magis confidere asserebat, cui in oratione cotidie dicebat: *Dimitte nobis debita nostra.* Cuiusdam etiam coepiscopi et familiarissimi amici sui, in extremis vitae de talibus frequentissime referebat dictum. Ad quem, iam morti propinquantem, cum visitandi gratia venisset, et ille manus gestu se de saeculo exiturum significaret, essetque ei responsum ab ipso beato Augustino, adhuc eum, ecclesiae necessarium, vivere posse, idem, ne putaretur huius vitae teneri cupiditate, taliter respondit: *Si nunquam, bene: si aliquando, quare non modo?* Hanc

sive licentiam, idque vel apud aureae aetatis scriptores, quod tamen vix verum puto. Neque enim his simpliciter pro licentia est, sed pro venia parumper et ad praestitutum tempus discedendi a militia vel munere publico. Sic centies in utroque Codice legitur, ut fere pro formula solenni sit, commeatum petere et accipere. Atque ex eo quidem, commeatum vitae petere, scriptores christiani de his dixerunt, qui vitae suae prorogationem et productionem a Deo peterent, quasi moram aliquam et remissionem ad tempus ab illa vita, quam mortales post mortem speramus.

¹⁵³ Vulg. *praesumissee*.

sententiam mirabatur et laudabat egregius vir Augustinus hominem protulisse, dominum quidera timentem, sed in villa natum et nutritum, et non multa lectionis scientia eruditum. Illud quoque memorabile cuiusdam aegrotantis episcopi dictum proferebat in medium,¹⁵⁴ de quo beatissimus martyr Cyprianus, in epistola sua, quam de Mortalitate scripsit, ita retulit, dicens: *Cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris, infirmitate defessus, et de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti et iam pene morienti iuvenis, honore et maiestate venerabilis, statu¹⁵⁵ celsus, et clarus aspectu, quemque assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre iam poterat de saeculo recessurus. Ille itaque non sine quadam animi ac vocis indignatione infremuit et dixit: Pati timetis, exire non vultis; quid faciam vobis?*

¹⁵⁴ Haec quasi itidem ad imitationem relata sint ab Augustino, Noster tradit, cum tamen ille potius reprehendisset. Inde melius apud ipsum Posidium est: *Contra illum scilicet sensum aegrotantis episcopi, de quo... scripsit Cyprianus ita retulit,...* — Cypriani, quae hic dicitur Epistola, nunc inter eiusdem Tractatus refertur, et exstat in mea Bremensi Edit. p. 163.

¹⁵⁵ Non aliter apud ipsum Cyprianum nunc editur, pro quo tamen quidam Codd. *statura* habent, quod et in ipso Posidio legitur, et est mera interpretatio ac glossema alterius vocis. De Maximiano, ingentis proceritatis homine, Lactantius de mortib. persecutor. c. IX, refert: *Erat corpus moribus congruens, status celsus, caro ingens et in horrendam magnitudinem diffusa*, ubi plura testimonia conguessit eius interpres, Columbus. In Ms. quoque meo Posidio, *statu* habetur.

Cap. XVII.

(Posid. c. 28. Act. SS. c. 6.)

proximum diem obitus sui, saepe mel-
 gloriosus doctor et episcopus Augustinus,
 tatos et editos recensuit libros, sive eos
 mo tempore adhuc laicus, sive quos pres-
 ve quos episcopus dictaverat. Quaecun-
 m in his recognovit, aliter, quam se ha-
 bet ecclesiastica regula, a se fuisse dictata et
 scripta, cum adhuc ecclesiasticum usum minus
 sciret, minusque sapuisset, a semetipso reprehensa
 et correcta sunt. Vnde etiam duo conscripsit
 volumina, quorum est titulus: De recensione
 librorum.¹⁵⁶ Praeceptos autem sibi quosdam
 libros ante diligentiore emendationem a non-
 nullis fratribus conquerebatur, licet eos postmo-
 dum emendasset.¹⁵⁷ Imperfecta quoque quaedam
 librorum suorum, praeventus morte, dereliquit.
 Quique prodesse omnibus volens, et volentibus
 multa librorum legere et non valentibus, ex utro-
 que divino Testamento, veteri et novo, praemissa
 praefatione, praecepta divina, ad vitae regulam

¹⁵⁶ Ita nempe origine sua hi libri, ab ipso auctore suo videntur
 inscripti fuisse, idque non immerito. Neque enim multa sunt, quae
 in scriptis suis emendavit, neque adeo graves in rebus ipsis errores,
 quos correxit. Mox tamen *Retractationum* nomen, quod iam
 apud Cassiodorum *Institut. cap. 16.* habent, acceperunt, eoque
 etiamnum hodie celebrantur, utiles cum primis ad cognoscenda ger-
 mana eius scripta, et quo ordine ac tempore ea in lucem dederit.

¹⁵⁷ Id ipsum inter alia de quindecim libris de Trinitate con-
 stat, quos, priusquam eorum duodecimum perfecisset, inemendatos
 sibi praereptos fuisse, ipse conqueritur *Retraetat. 11, 15.*

pertinentia excerpsit, atque ex his unum codicem fecit, ut qui vellet legeret, atque in eo vel quam obediens Deo, vel quam inobediens esset agnosceret. Et hoc opus voluit Speculum appellare. Verum brevi consequente tempore,¹⁵⁸ divina venit voluntate et potestate, ut ingens manus immanium hostium diversis telis armata, bellis exercitata, Wandalorum scilicet et Halanorum, commixtam secum habens fortissimam gentem Gothorum et Hispanorum, navibus in partes Africae devenisset, per universa loca Mauritania-
rum¹⁵⁹ influxisset, ad provincias et regiones Karthagini proximas irruisset. Omnimode autem saeviens atrocitate et crudelitate, cuncta, quae potuit, depopulata est spoliatione, rapinis et caede, diversis tormentis, incendiis, et innumeris nefandisque¹⁶⁰ malis. Nulli sexui, nulli pepercit aetati, nec ipsis Dei sacerdotibus vel ministris, nec ipsis ecclesiarum ornamentis vel aedificiis.¹⁶¹

¹⁵⁸ Anno aerae nostrae 428, quo anno, Imperatore Valentiniano III. e rixa Placidiam inter et Bonifacium, Comitem Africae, irruptio illa barbarum gentium in Africam facta est, et dominatio Wandalorum quasi legitime constituta, quae usque ad Iustiniani tempora duravit, qui Vandalis duce Belisario debellatis, Africam in provinciae formulam redegit, eamque a 594 novo Praefecto Praetorio administrandam dedit, recreatam quidem tum parumper, mox vero recasuram in extremam barbariem. Vnde, an forte fortuna nostris diebus sit resurrectura, *ἐν Θεῷ, μὲν γούνασι νεῖται.*

¹⁵⁹ Plurali numero utitur. Quae enim antea fuerat una Mauritania, in duas a Claudio Imp. secta fuit provincias, Tingitanam alteram, alteram Caesariensem.

¹⁶⁰ Vulg. *infandis.*

¹⁶¹ Talium querelarum pleni sunt aevi istius libri. Credas te temporis, quod vivimus, utinam non eius quoque quod vivimus, historiam legere; Gallorum, dico, foedus tumultus, et intus et extra

Cap. XVIII.

(Posid. c. 28. Act. SS. c. 6.)

Hanc ferocissimam hostium grassationem atque vastationem, ille homo Dei, et factam fuisse, et fieri sentiebat, at non ut ceteri hominum, sed altius et profundius; in his praecipue animarum vel pericula vel mortes praevidebat. Scriptum est enim: *Qui apponit scientiam, apponit dolorem: et cor intelligens, tinea ossibus; iuxta Psalmistam quoque, fuerunt ei lacrimae panes die ac nocte.*¹⁶² Propter haec omnia, lugubrem et amarissimam prae caeteris iam paene extremam senectutis ducebat ac tolerabat vitam. Videbat enim civitates excidiis perditas, et pariter cum aedificiis villarum habitatores, alios hostili gladio extinctos, alios effugatos atque dispersos, ecclesias destitutas, sacerdotes Dei ac ministros,

---

per quadraginta prope annorum spatium agitados, et infandas Hispanorum saevitias, et in Lusitania hoc ipso momento crudelitates Neronianas, ipsorum admissa imperantium nequitia, qui tamen se voluit Christianos salutari, dolos denique et rapinas Anglorum, et quidquid commiserunt in Indiam, et Hiberniam, et o! in patriam meam, eiusque regiam, versuta fraude incensam captamque. Vidimus haec opprobria, et perpassi sumus haec carcinomata generis humani, et perpatimur indies, et nihil agimus, sed infantium more tegimus oblivione, ipsi semper intenti novis rebus et salutem sperantes a fissione ingeniorum in duas partes, una nihil non Principibus arrogante, quo securius populorum capitibus insultent, altera, dominationem plebeculae provocantem, ut ex aliorum incommodis sua sibi comparent commoda, exsibilatis his paucis, qui antiquum illud, *In medio Virtus est*, ruminantur, et vetus Poetae:

*Semita certe**Transquillae per Virtutem patet unica vias.*¹⁶² Psalm. XLII, 4.

virgines sacras et quoscunque continentes ¹⁶³ ubique dissipatos. Dolebat in his alios tormentis defecisse, alios gladio interemptos fuisse, alios in captivitate, perdita integritate ac fide, duris hostibus deservire. Super haec lamentabatur hymnos Dei ac laudes ecclesiis deperisse, templa Dei quamplurimis locis ignibus concremata esse, sollemnia, quae proprie debentur Deo omnipotenti, iam non fieri, sacrificia ac divina sacramenta, vel non quaeri, vel, quaerenti qui traderet, non facile reperiri. Cernebat multos in ipsis montium silvis se occultantes, in cavernis petrarum et speluncis latentes, alios expugnatos fuisse ac interceptos, alios ita necessariis sustentaculis privatos, ut fame contabescerent. Ipsos quoque ecclesiarum praepositos et clericos, rebus omnibus exspoliatos atque nudatos, plangebat egentissimos mendicare, nec eis omnibus, ad omnia quibus fulciendi erant, subvenire posse. Vix autem tres superstites, ex innummerabilibus, Ecclesiae remanserunt, hoc est, Karthaginensis, Hipponensis ac Cirtensis, quae Dei beneficio excisae non sunt, et earum permanent civitates divino humanoque fultae praesidio, licet post eius obitum urbs Hipponensis ab incolis destituta, ab hostibus fuerit concremata. Inter

---

¹⁶³ Continentes inter Christianos generatim vocabantur hoc tempore, abstinentes se a curis rerum publicarum privatarumque, id unice curantes, ut meditationi rerum divinarum sese darent, castitati studerent, et gulae oblectamenta fugerent. Inde mox ad monachos praecipue et ascetas id verbum translatum est. Graecis *ἐγκρατεῖς* dicuntur. Conf. Gothofredum ad L. 20. C. Th. de Episc. et Cangium in *Glossar. utroque*.

haec mala tam nefanda cuiusdam sapientis se consolabatur sententia, dicentis: *Non erit magnus, magnum putans quod cadunt ligna et lapides, et moriuntur mortales.* Haec ergo omnia ille, ut erat alte sapiens, cotidie ubertim deflebat, accrevitque moeroribus et lamentationibus eius, ut etiam adhuc in suo statu consistente, ad eandem Hipponensium civitatem obsidendam iidem hostes convenirent. In eius enim tunc defensione erat constitutus Comes quidam Bonifacius,¹⁶⁴ cum Gothorum foederatorum manu, quam urbem ferme quatuordecim mensibus conclusam obsederunt, et litus illi marinum interclusionem abstulerunt. Ad hanc et nos ipsi de vicino cum aliis episcopis nostris confugeramus, et in eadem omni illo obsidionis tempore fueramus. Vbi nobiscum super his infortuniis saepissime colloquebamur, Dei-que tremenda iudicia prae oculis nostris posita considerabamus, dicentes: *Iustus es Domine, et rectum iudicium tuum.* Pariterque dolentes, gementes et flentes orabamus miserationum Patrem, et Deum totius consolationis, ut in eadem tribulatione nos dignaretur sublevare.

---

¹⁶⁴ De Bonifacio, Comite Domesticorum et totius Africae, ut ab ipso Augustino *Ep.* 220, familiari eius, appellatur, viro multis virtutibus ornato, sed Aetii et Placidiae odio addicto et inde calamitatum Africae quodammodo auctore, praeter illa pauca, quae supra praecepi, praeprimis legendus est Procopius, *de bello Vand.* 1, 3. ubi prudenter ac luculenter omnem causam rationemque belli huius intestini memoriae prodidit.

Cap. XIX.

(Posid. c. 29. Act. SS. c. 6.)

Forte autem provénit, ut una cum eodem piissimo patre Augustino nobis ad mensam constitutis et inde fabulantibus diceret: *Noveritis me hoc tempore nostrae calamitatis id Deum rogare, ut vel hanc civitatem ab hostibus circumdatam liberare dignetur, aut, si aliud ei videtur, suos servos ad perferendam suam voluntatem fortes faciat, aut certe, ut me de hoc saeculo ad se accipiat.* Quae ille dicens nosque instituens, cum eodem omnes, qui in eadem civitate commanebamus, a summo Deo insimul similia petebamus. Et ecce tertio illius obsidionis mense decubuit febribus, et illa ultima exercebatur aegritudine. Dominus autem famulum suum fructu pacis suae non fraudavit, quam et sibi et eidem civitati, quod lacrimosis depoposcerat precibus, impetravit. Novi eundem, et presbyterum et episcopum, pro quibusdam energumenis patientibus Deum orasse, lacrimas fudisse, et statim daemones ab hominibus recessisse. Item, ad beatum istum lecto aegrotantem quidam cum suo aegroto venit: ut ei manus imponeret, quo sanus esset, poposcit. Cui Sanctus respondit: *si aliquid in his potuissem, mihi primitus praestitissem.* At ille se visitatum fuisse dixit, sibique in somnio dictum esse: *Vade ad Augustinum episcopum, ut tibi manum imponat, et salvus eris.* Quod sanctus vir audiens, facere non distulit, manum aegroto

imposuit, eumque incolumem, et, cum exultatione Dominum collaudantem ad propria remisit.

Cap. XX.

(Posid. c. 30. Act. SS. c. 6.)

Interea reticendum minime est, quod, cum memorati impenderent hostes, a sancto episcopo Thiabensis ¹⁶⁵ ecclesiae, Honorato, litteris fuerit consultus: utrumnam, illis adventantibus, ab ecclesiis episcopis vel clericis recedendum esset, nec ne? Cui rescriptis insinuavit, quid magis ab illis Romaniae ¹⁶⁶ eversoribus esset metuendum. Quam eius epistolam hic decrevimus esse inserendam; ^{166*} est enim sacerdotum Dei ac ministrorum moribus valde necessaria, exordiens ita: „Sancto fratri et coepiscopo Honorato, Augustinus salutem. Caritati tuae misso exemplo epistolae, quam fratri Quodvultdeo ¹⁶⁷ nostro coepis-

¹⁶⁵ Vbinam haec civitas sita fuerit, in Mauretania, an in Numidia, incertum est, incertum adeo nomen illius. Perlit cum ipso oppido, ut centum alia in florentissima Africa. In Mss. Possidii et Thiabensis, et Thiavensis, et Thiabennensis, et Thebennensis, scribitur, nec defuerunt qui in horum locum alia nomina substituerent, aequè ignobilia et aequè incerta, ut fere otiosi sit in ea inquirere.

¹⁶⁶ Ita et ap. Possidium. Rarum est in ea re nomen, quo non potest significari nisi quidquid in illo terrarum orbe Romano imperio tum pareret.

^{166*} Id quoque factum est in ipsis Possidii Codd. nam in Edd. omissa fuit, quoniam inter ceteras Epistolas Augustini legi potest, ubi est Ep. 228 al. 180. Nihilominus visum fuit eam hic integram dare, ut, quibus alias cum Augustino negotium nullum est, unum saltem huius Ecclesiae Patris tantopere celebratae eloquentiae specimen in promptu habeant.

¹⁶⁷ Nomen quod aberat Ms. inserui ex Augustino.

„copo scripsi, putabam me hoc onere caruisse, quod mihi imposuisti, quaerendo consilium, quid in his periculis, quae tempora nostra invenerunt, facere debeatis. Quamvis enim epistolam illam breviter scripserim, nihil tamen me praetermisisse arbitror, quod ei respondenti dicere, et quaerenti audire sufficeret: quandoquidem et dixi, nec eos esse prohibendos, qui ad loca, si possunt, munita migrare desiderant, et ministerii nostri vincula, quibus nos Christi caritas alligavit, ne deseramus ecclesias, quibus nos servire debemus, non esse rumpenda. *Ista quippe verba sunt, quae in ista epistula posui: Restat ergo, inquam, ut nos, quorum ministerium quantumlaecunque plebi Dei, ubi sumus manentes, ita necessarium est, ut sine hoc eam non oporteat remanere, dicamus Domino: *Esto nobis in Deum protectorem et in locum munitum.**¹⁶⁸ Sed hoc consilium tibi propterea non sufficit, ut scribis, ne contra Domini praeceptum vel exemplum facere nitamur, ubi fugiendam esse de civitate in civitatem monet. Recolimus enim verba dicentis: *Cum autem persequantur vos in civitate ista, fugite in aliam.*¹⁶⁹ Quis autem credat ita hoc Dominum fieri voluisse, ut necessario ministerio, sine quo vivere nequeunt, deserentur greges, quos suo sanguine comparavit? Numquid hoc fecit ipse, quando portantibus parentibus in Aegyptum

¹⁶⁸ *Psalm. XXX, 3.*

¹⁶⁹ *Matth. X, 23.*

„parvulus fugit, qui nondum ecclesias congregaverat, quas ab eo desertas fuisse dicamus? Numquid, quando Apostolus Paulus, ne illum comprehenderet inimicus, per fenestram in sporta submissus est, et effugit manus eius, deserta est, quae ibi erat, ecclesia necessario ministerio, et non ab aliis fratribus ibidem constitutis, quod oportebat, impletum est? Eis quippe ¹⁷⁰ volentibus hoc Apostolus fecerat, ut se ipsum servaret ecclesiae, quem proprie persecutor ille quaerebat. Faciant ergo servi Christi, ministri verbi et sacramenti eius, quod praecepit, sive permisit. Fugiant omnino de civitate in civitatem, quando eorum quisquam specialiter a persecutoribus quaeritur, ut ab aliis, qui non ita requiruntur, non deseratur ecclesia, sed praebeant cibaria conservis suis, quos aliter vivere non posse noverunt. Si autem omnium, id est, episcoporum et clericorum et laicorum est commune periculum, hi qui aliis indigent, non deserantur ab his quibus indigent. ¹⁷¹ Aut igitur ad loca munita ¹⁷² omnes transeant, aut qui habent remanendi necessitatem, non relinquantur ab eis, per quos illorum est ecclesiastica supplenda necessitas, ut aut pariter vivant, aut pariter sufferant, quod eos paterfamilias volet perpeti. Quodsi contigerit, ut sive alii magis, alii minus, sive omnes aequaliter patiantur, qui

¹⁷⁰ Ms. *quoque*.

¹⁷¹ Verba: *non deserantur* — *indigent*, incuria a Cod. exulant.

¹⁷² Cod. *ad locum uniti*, sed praeferenda lectio vulgaris.

„eorum sint, qui pro aliis patiuntur apparet, illi scilicet, qui cum se possent talibus malis eripere fugiendo, ne aliorum necessitatem desererent, manere maluerunt. Hinc maxime probatur illa caritas, quam Iohannes Apostolus ¹⁷³ commendat, dicens: *Sicut Christus animam suam pro nobis posuit, sic et nos debemus pro fratribus animas ponere.* Nam qui fugiunt, vel suis devincti necessitatibus fugere non possunt, si comprehensi patiuntur, pro se ipsis, non pro fratribus, patiuntur utique. Qui vero propterea patiuntur, quia fratres, qui eis ad christianam salutem indigebant, deserere noluerunt, sine dubio suas animas pro fratribus ponunt. Vnde illud, quod ¹⁷⁴ episcopum quendam dixisse audivimus: *Si dominus nobis imperavit fugam in eis persecutionibus, ubi potest esse fructus martyrii, quanto magis debemus fugere steriles passiones, quando est barbaricus et hostilis incursus?* verum est quidem et acceptabile, sed his, quos ecclesiastici officii non tenent vincula. Nam qui clades hostiles ideo non fugit, cum possit effugere, ne deserat ministerium Christi, sine quo non possunt homines vel vivere vel fieri Christiani, maiorem invenit caritatis fructum, quam qui, non propter fratres, sed propter se ipsum fugiens atque comprehensus, non negat Christum, suscipitque martyrium. Quid est ergo quod in epistula tua priore posuisti?

¹⁷³ I. Iohan. III, 16.

¹⁷⁴ Cod. male *quoniam*; mox quoque deerat vox, *dominus*.

„Dicois enim: si in ecclesiis persistendum est, quid simus populo vel nobis profuturi, non video, nisi ut ante oculos nostros viri cadant, foeminae constuprentur, incendantur ecclesiae, nos ipsi tormentis deficiamus, cum de nobis quaeratur, quod non habemus. Potens est quidem Deus audire preces familiae suae, et haec quae formidantur avertere, nec ideo tamen propter ista, quae incerta sunt, debet esse nostri officii certa desertio, sine quo est plebi certa perniciēs, non in rebus vitae huius, sed alterius, quae incomparabiliter diligentius sollicitiusque curanda est. Nam, si certa essent illa mala, quae timeantur, ne in locis, in quibus sumus, forte contingant, prius inde fugerent omnes, propter quos ibi manendum est, et nos a manendi necessitate liberos redderent. Non enim quisquam est, qui dicat, ministros manere oportere, ubi iam non fuerint, quibus necesse sit ministrare. Ita quidem sancti episcopi de Hispania profugerunt, prius plebibus partim fuga lapsis, partim peremptis, partim obsidione consumptis, partim captivitate dispersis. Sed multo plures illic, manentibus propter quos manerent, sub eorundem periculorum densitate manserunt. Et si aliqui deseruerunt plebes suas, hoc est, quod dicimus fieri non debere. Neque enim tales ducti ¹⁷⁵ auctoritate divina, sed humano vel errore decepti, vel timore sunt victi. Cur enim sibi putant indifferenter obtemperandum

---

¹⁷⁵ Vulg. docti.

„esse praecepto, ubi legunt, in civitatem de civitate esse fugiendum, et mercenarium non abhorrent, qui videt lupum venientem et fugit, quoniam non est ei cura de ovibus?¹⁷⁶ Cur non istas duas dominicas verasque sententias, unam scilicet ubi fuga sinjitur aut iubetur, alteram ubi arguitur atque culpatur, sic intelligere student, ut inter se reperiantur non esse contrariae, sicut non sunt? Et hoc quomodo reperitur, nisi attendatur, quod iam superius disputavi, tunc de locis, in quibus sumus, premente persecutione fugiendum esse Christi ministris, quando ibi aut plebs Christi non fuerit, cui ministretur, aut potest¹⁷⁷ impleri per alios necessarium ministerium, quibus eadem non est causa fugiendi, sicut in sporta submissus, quod supra memoravi, fugit Apostolus, cum a persecutore ipse proprie quaereretur, aliis utique necessitatem similem non habentibus, a quibus ministerium illic impleatur. Absit ut deseratur ecclesia. Sic fugit Athanasius, Alexandrinus¹⁷⁸ episcopus, cum eum specialiter apprehendere Constantius praeceperat Imperator, nequaquam a caeteris ministris deserta plebe catholica, quae in Alexandria commanebat. Cum autem plebs manet et ministri fugiunt ministeriumque subtrahitur, quid erit nisi mercenariorum

¹⁷⁶ E Matth. X, 23. et Iohan. X, 12.

¹⁷⁷ Vulg. plenius, aut etiam fuerit, et potest.

¹⁷⁸ Vulg. continuata oratione, sicut. Mox in Cod. ex errore Anastasius legitur, qui et demum saeculo sexto, dudum illo mortuo, vixit, et ab urbe presbyterii sui nomen tulit, Antiocheni. Ipse quoque Cod. paullo inferius recte habet.

„illa fuga damnabilis, quibus non est cura de ovibus? Venit enim lupus, non homo, sed diabolus, qui plerumque apostatas esse persuasit, quibus cotidianum ministerium dominici corporis defuit, *et peribit infirmus in tua non scientia*, sed ignorantia, *frater propter quem Christus mortuus est.*¹⁷⁹ Quod autem ad eos attinet, qui in hac re non falluntur errore, sed formidine superantur, quare non potius contra suum timorem, Domino miserante atque adiuvante, fortiter dimicant, ne mala sine comparatione graviora, quae multo amplius sunt tremenda, contingant? Fit hoc ubi Dei caritas flagrat, non mundi cupiditas fumat. Caritas enim dicit: *Quis infirmatur et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror?*¹⁸⁰ Sed caritas ex deo est. Oremus ergo ut ab illo detur, a quo iubetur. Et per hanc magis timeamus, ne oves Christi spiritalis nequitiae gladio in corde, quam ut ferro in corpore trucidentur, ubi quandocunque quocunque mortis genere morituri sunt. Magis timeamus, ne sensu interiore corrupto, pereat castitas fidei, quam ne foeminae violenter constuprentur in carne; quia violentia non violatur pudicitia, sed

¹⁷⁹ Edd. *non in tua*, sed ipsius apostoli *Ep. I. ad Cor. VII, 31.* secundum Vulg. Vers. haec. sunt verba: *Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est*, nec aliter in Graeco est. Vnde apparet Verba *sed* (f. suà) *ignorantia*, ipsius Augustini esse, interpretationis causa adiecta. In proximo, mallet *separantur*, quam *superantur*, de his enim loquitur, qui se fuga a grege suo separant.

¹⁸⁰ *Ep. II. ad Corinth. XI, 29.*

„integre servatur, si mente servatur, quoniam nec in carne violatur, quando voluntas patientis sua turpiter carne non utitur, sed sine consensione tolerat, quod alius operatur. Magis timeamus, ne lapides vivi extinguantur deserentibus nobis, quam ne lapides et ligna terrenorum aedificiorum incendantur praesentibus nobis. Magis timeamus, ne membra corporis Christi destituta spiritali victu necentur, quam ne membra corporis nostri oppressa hostili impetu torqueantur. Non, quia ista non sunt vitanda, cum possint, sed quia potius ferenda sunt, quando vitari sine impietate non possunt: nisi quisquam forte contenderit, non esse ministerium pietati necessarium.¹⁸¹ An non cogitamus, cum ad istorum periculorum pervenitur extrema, nec est potestas ulla fugiendi, quantus in ecclesia fieri soleat ab utroque sexu atque ab omni aetate concursus, aliis baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis etiam poenitentiae ipsius actionem, omnibus consolationem, et sacramentorum confectionem et erogationem? Vbi, si ministri desint, quantum exitium sequetur eos, qui de isto saeculo vel non regenerati exeunt, vel ligati? Quantus est etiam luctus fidelium suorum, qui eos secum in vitae aeternae requie non habebunt? Quantus denique gemitus omnium, et quorundam quanta blasphemia de absentia ministrorum et ministeriorum? Vide quid malorum

¹⁸¹ Vulg. sic: *non esse ministerium impium, qui tunc subtrahit ministerium pietati necessarium, quando magis est necessarium.* In Ms. meo Possidio, vulgata quoque tantum est a manu secunda in margine.

„temporalium timor, et quanta in eo sit malorum acquisitio aeternorum. Si autem ministri adsint, pro viribus, quas Deus eis ministrat, omnibus subvenitur; alii baptizantur, nulli dominici corporis communione fraudantur, omnes consolantur, aedificantur, exhortantur, ut Deum rogent, qui potens est omnia quae timentur avertere, parati ad utrumque, ut si non potest ab eis calix iste transire, fiat voluntas eius, qui mali aliquid non potest velle. Certe iam vides, quod te scripseras non videre, quantum boni consequantur populi christiani, si in praesentibus malis non eis desit praesentia ministrorum, quorum vides etiam quantum obsit absentia, dum sua quaerunt, non quae Jesu Christi, nec habent illam de qua dictum est: *non quaerit quae sua sunt*, nec imitantur eum qui dixit: *non quaerens, quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant.*¹⁸² Qui etiam persecutoris principis illius insidias non fugisset, nisi se aliis, quibus necessarius erat, servare voluisset. Propter quod ait: *Compellor autem ex duobus, concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis enim optimum; manere in carne necessarium propter vos.*¹⁸³ Hinc fortasse quis dicat, ideo debere fugere Dei ministros talibus imminentibus malis, ut se pro utilitate ecclesiae temporibus tranquillioribus servant. Recte hoc fit a quibusdam, quando non desunt alii, per quos suppleatur eccle-

¹⁸² Ep. ad Philipp. II, 21 et Ep. I ad Cor. X, 33.

¹⁸³ Ep. ad Philipp. I, 23.

„siasticum ministerium, ne ab omnibus ¹⁸⁴ deserratur, quod fecisse Athanasium supra dixi. Nam

¹⁸⁴ Cod. hominibus, quae vocabula frequenter in libris scriptis permutantur, et passim etiamnum doctorum virorum diligentiam frustrarunt, cuius rei, ut interrumpam sancti viri meditationes ineptiis aliquot grammaticis, dno quae memoriam subeunt exempla subliciam. Apuleius Floridor. IV. p. 362. ed. Elmenh. Fref. 621. 8. postquam narravit hominem quendam pro mortuo habitum, et ad sepulturam iam expositum, ab Asclepiade vivere declaratum, pergit inter alia: *Postremo propinquis etiam hominibus invitis, quod ne iam ipsi hereditatem habebant, an quod adhuc illi fidem non habebant, aegre ac difficulter Asclepiades impetravit mortuo dilationem.* Placet omnino, omnibus, legere, et, quodoe; neque intercedo si quis cum Lipsio mavelit hiabant, pro habebant, etsi hoc, pro habere se putabant, satis commodum sit. Alter locus est apud Gaium Ictum, *Instit. II. 155.* ubi, postquam dixit necessarij heredis bona iterum non venire, pergit: *cum caeterorum hominum, quorum bona venierint... etiam saepius venire soleant, ubi item omnium praestat, ne de solis servis capias, qui saepe simpliciter homines appellantur.* Succurrit et tertius locus, *L. ult. C. Communia de manumiss.* ubi verba sunt Iustiniani haec: *Hominibus etenim uxores habentibus, concubinas vel libertas vel ancillas habere, nec antiqua iura, nec nostra concedunt, ubi his peccatum est, et emendandum, Omnibus, et liberas, vice libertas.* Id didici, tum libro Ms. bibliothecae regiae Hafniensis, tum ex versione κατά πόδας Basilicor. ed. Fabroti T. VI. p. 539. ubi sic habet: *πᾶσι γὰρ τοῖς ἔχουσι γαμίτας, παλλακίδας, ἢ ἐλευθέρους, ἢ δούλας ἔχειν οὔτε τὰ ἀρχαῖα νόμιμα, οὔτε τὰ ἡμέτερα συγχωροῦσιν.* Contrarium autem huiusdem confusionis exemplum ne desit, en *L. 2. Cod. Si ex plurib. tutorib.* Rescribit ibi Constantinus Symmacho cuidam in hanc sententiam: *Si divisum administrationis periculum per provincias sit, his tantum omnibus insinuari convenit, et ab ipsis inferri litem, qui in ea provincia tutelae vel curae officium sustinent, caet.* Vbi non animadverterunt Editores legendum esse hominibus, quod et aperte scriptum inveni in eodem Ms. Cod. Hafniensi, quare nec aliter in *L. I. C. Th. de denuntiati.* et edit. *Rescripti*, legerim, quae alterius *L. 2. C. Iust. d. t.* fundus est. Certo nec in suis aliter habuit, quicumque est auctor Interpretationis illius, quam vulgo adscribunt Aniano. Ostendunt id verba eius: *Ita si in diversis provinciis istius officii homines sunt, i. e. Curatores vel Tutores, et mirum id effugere potuisse εὐστοχῶν aut Gothofredi, aut nuper Wenckii.* Sed et huius permutationis tertium adiungam exemplum. Extat id in *Nov. Maioriani III.*, in qua cum hactenus sit: *Adsit ordinatio omnium propitia divinitas, malle, hominum, ut divinitati opponantur homines, quod satis convenit quaesito aetatis illius acu-*

„quantum necessarium fuerit ecclesiae, quantumque profuerit quod vir ille mansit in carne, catholica fides novit, quae adversus Arianos haereticos ore illius et amore defensa est. Sed quando est commune periculum, magisque timendum est, ne quisquam hoc facere credatur non consulendi voluntate, sed timore moriendi, magisque fugiendi obsit exemplo, quam vivendo prosit officio, nulla ratione faciendum ¹⁸⁵ est. Denique sanctus David, ne se committeret periculis proeliorum, et fortassis *extingueretur*, sicut ibi dictum est, *lucerna Israel*, ¹⁸⁶ a suis hoc petentibus sumsit, non ipse praesumsit. Alioquin multos fecisset imitatores ignaviae, qui eum crederent hoc fecisse, non consideratione utilitatis aliorum, sed suae perturbatione formidinis. Occurrit autem alia quaestio, quam contemnere non debemus. Si enim haec utilitas negligenda non est, ut aliqui ministri propterea non fugiant imminente aliqua vastitate, ut servantur qui ministrent eis, quos post illam cladem residuos potuerint invenire: quid fiet ubi omnes videntur interituri, nisi aliqui fugiant? Quid enim hactenus fit evicta illa

---

mini. Alia qui cupit, adeat aut Drackenborch. ad *Liv. III*, 54. aut H. Cannegieter. *Obs.* I, 15. ut alios taceam. Ecquis enim est e philologis, qui hunc Hylam non clamaverit. In *Cod. Ms.* Possidii meo plura eius commixtionis exempla extant, quae dudum correcta, recoquere nolo.

¹⁸⁵ *Ms. fugiendum.*

¹⁸⁶ *I. Reg. XXI*, 17.

„perniciēs,¹⁸⁷ ubi solos ministros ecclesiae persequatur? Quid dicemus? An relinquenda est a ministris fugientibus ecclesia, ne a morientibus miserabilius relinquatur? Sed si laici non quaeruntur ad mortem, possunt occultare quoque modo episcopos et clericos suos, sicut ille adiuverit, in cuius potestate sunt omnia, qui potest et non fugientes pro mirabili conservare potentia.¹⁸⁸ Sed omnino quaerimus, quid nos facere debeamus, ne, in omnibus exspectando divina miracula, tentare dominum iudicemur? Non quidem talis est ista tempestas, quando laicorum et clericorum est commune periculum, sicut in navi una commune est periculum mercatorum atque nautarum. Verum absit ut tanti pendenda sit haec navis nostra, ut debeant eam nautae et maxime gubernator periclitantem deserere, etiamsi in scapham transiliendo, vel etiam natando possint effugere. Quibus enim metuimus, ne nostra desertione pereant, non temporalem mortem, quae quandoque futura sit, sed aeternam, quae potest, si non caveatur, venire, et potest si caveatur, etiam non venire, metuimus: In communi autem periculo huius vitae, cur existimemus,¹⁸⁹ ubicunque fuerit hostilis incursus, omnes clericos et non etiam omnes laicos esse morituros, ut simul finiant

¹⁸⁷ Ita Ms. sed videtur aut rescribendum, *dicta illa pern.* aut cum Edd. Augustini legendum: *Quid si enim hactenus saeviat illa perniciēs, ut solos caet.* ut et Ms. Possid. habet.

¹⁸⁸ Edd. *per mirabilem* — *potentiam*. Mallem quoque *sicubi*, pro, *sicut*.

¹⁸⁹ Edd. *existimamus*.

„hanc vitam, cui sunt clerici necessarii? Aut cur non speremus, sicut aliquos laicos sic etiam clericos remansuros, a quibus eis necessarium ministerium valeat exhiberi? Quanquam, o! si ¹⁹⁰ inter Dei ministros inde sit disceptatio, qui eorum maneant, ne fuga omnium, et qui eorum fugiant, ne morte omnium deseratur ecclesia. Tale quippe certamen erit inter eos, ubi utrique ferveant charitate, et utrique placeant charitati. Quae disceptatio si aliter non potuerit terminari, quantum mihi videtur, qui maneant et qui fugiant, sorte legendi sunt. Qui enim dixerint, se potius fugere debere, aut timidi videbuntur, quia imminens malum sustinere noluerunt, aut arrogantes, quia se magis, qui servandi, necessarios ecclesiae iudicaverunt. Deinde fortassis hi, qui meliores sunt, eligent pro fratribus animas ponere, et hi servabuntur ¹⁹¹ fugiendo, quorum est minus utilis vita, quia minor consolandi vel gubernandi peritia. Qui tamen si pie sapiunt, contradicent eis, quos vident vivere potius oportere, et magis mori mallé, quam fugere. Ideo sicut scriptum est: *Contradictiones sedat sortitio, et inter potentes definit.* ¹⁹² Melius enim Deus in huiusmodi ambagibus, quam homines iudicat, sive dignetur

¹⁹⁰ Ms. *Quanquam hos inter*. Nempe non cepit librarius suavitatem particulae, *quanquam*, quae corrigentis est et se quodammodo corripientis. Virgil. *Aen. V*, 195: *Non iam prima peto Mnestheus, neo vincere certo, Quanquam o! — sed superent, quibus haec Neptune dedisti.*

¹⁹¹ Ms. *servantur*.

¹⁹² Proverb. XVIII, 18.

„ad passionis fructum vocare meliores et parcere infirmis, sive istos facere ad mala perferenda fortiores et huic vitae subtrahere, quorum non potest ecclesiae tantum, quantum illorum vita prodesse. Res quidem fiet minus usitata, si fiat ista sortitio. Sed si facta fuerit, quis eam reprehendere audebit? Quis non eam nisi imperitus aut invidus, congrua praedicatione laudabit? Quodsi non placet facere, cuius facti non occurrit exemplum, nullus fugam faciat, ut ecclesiae ministerium, maxime in tantis periculis necessarium et debitum, non desit. Nemo excipiat personam suam, ut si aliqua gratia videtur excellere, ideo se dicat vita et ob hoc fuga digniorem. Quisquis enim hoc putat, nimium sibi placet, quisquis autem hoc dicit, omnibus displicet. Sunt qui arbitrantur, episcopos et clericos non fugientes in talibus periculis, sed manentes, facere ut plebes decipiantur, cum ideo non fugiunt, quia manere suos praepositos vident.¹⁹³ Sed facile est hanc reprehensionem¹⁹⁴ vel invidiam devitare, alloquendo easdem plebes atque dicendo: Non vos decipiat, quod de loco isto non fugimus; non enim propter nos, sed propter vos potius hic manemus, ne vobis non ministremus, quicquid salutis vestrae, quae in Christo est, novimus neces-

¹⁹³ Edd. *cernunt*. Nihil interest fateor. Sed exemplo esse potest, quam saepe librarii, verba sibi notiora subiecerint paulo infrequentioribus.

¹⁹⁴ Vulg. *responsionum*, et mox *declinare*, pro *devitare*, quae rursus merae sunt glossae.

„sarium. Si ergo fugere volueritis, et nos ab istis, quibus tenemur vinclis, solvitis.¹⁹⁵ Quod tunc puto esse dicendum, quando videtur vere esse ecclesiae utile ad loca tutiora¹⁹⁶ migrare. Quo audito, si vel omnes vel aliqui dixerint: In illius potestate sumus, cuius iram nullus, quocunque vadit, evadit, et cuius misericordiam, ubicunque sit, potest invenire, qui nusquam vult ire, sive certis necessitatibus impeditus, sive laborare¹⁹⁷ nolens ad incerta suffugia, et non ad finienda, sed ad mutanda pericula: proculdubio isti deserendi non sunt ministerio christiano. Si autem hoc audito abire maluerint, nec illis manendum est, qui propter illos manebant. Quicunque ergo isto modo fugit, ut ecclesiae ministerium illo fugiente non desit, facit quod Dominus praecepit, sive permisit. Qui autem sic fugit, ut gregi Christi ea, quibus specialiter vivit, alimenta subtrahantur, mercenarius est, qui videt lupum venientem et fugit, quoniam ei non est cura de ovibus. Haec tibi, quia me consuluisti, frater

¹⁹⁵ Vulg. solvistis.

¹⁹⁶ Ms. viciniora.

¹⁹⁷ i. e. laborem impendere, ut mox cap. 21. *laboravit ad bonum in vita sua*. Restituenda, ni fallor, ea vox *L. 7. Cod. Th. de agentib. in rebus*, qua perhibent Impp. Arcadius et Honorius, novum ordinem in scholam Agentium in rebus introduxisse Imp. Theodosium, et hanc clausulam addunt: *Quisquis autem adipiscitur gradum, hoc honore contentus, praeponi his, qui ordine priores meruerint, non labore*, quae mendosa esse, nemo non videt. Quod si una litterula addita legas: *laboret* omnis obscuritas cessat, ut facile carere possimus longe petita interpretatione et emendatione Iac. Gothofredi, quem tamen secutos video Editores Berolinenses. — Mox Ms. male habet *suffragia*, pro *suffugia*.

„dilectissime, qua existimavi veritate et certa caritate rescripsi. ¹⁹⁸ Melius tamen, quod in his periculis faciamus, invenire non possumus, quam orationes ad Dominum Deum nostrum, ut misereatur nostri. Quod ipsum, ut scilicet ecclesias non desererent, Dei dono nonnulli prudentes et sancti viri, et velle et facere meruerunt, et inter dentes ¹⁹⁹ obtrectantium a sui propositi intentione minime defecerunt.”

Cap. XXI.

(Possid. c. 31. Act. SS. c. 6.)

Sane ille sanctus laboravit ad bonum in vita sua prolixa, pro utilitate et felicitate sanctae ecclesiae divinitus condonata. Nam vixit annis septuaginta sex, in clericatu autem vel episcopatu annis ferme quadraginta. Dicere nobis inter familiaria colloquia consueverat, post perceptum baptismum etiam laudatos christianos et sacerdotes absque digna et competenti poenitentia exire corpore non debere, quod et ipse fecit ultima, qua defunctus est, aegritudine. Nam sibi iusserat psalmos Davidicos, qui sunt paucissimi de poenitentia, ²⁰⁰ scribi, ipsosque quaterniones,

¹⁹⁸ In Vulg. additur: *sed, ne meliorem, si inveneris, sequaris sententiam, non praescripsi.*

¹⁹⁹ Peasime Ms. coalescentibus binis vocabulis, *intercedentes* exhibet.

²⁰⁰ Intelligit septem illos Psalmos, quos poenitentiales appellant, nos autem olim, cum pueri essemus, memoriter tenere debebamus, nisi virgam metuere vellemus. Eos sibi describi de in-

iacens in lecto, contra parietem positos, diebus suae infirmitatis intuebatur et legebat, et ubertim et iugiter flebat. Et ne intentio eius a quocumque impediretur, ante dies ferme decem, quam exiret de corpore, a nobis postulavit praesentibus, ne quisquam ad eum ingrederetur, nisi his tantum horis, quibus medici ad inspiciendum intrabant, vel cum ei refectio inferretur. Et ita observatum et factum est, et omni illo tempore orationi vacabat. Verbum Domini usque ad ipsam suam extremam aegritudinem inpraetermisit, alacriter et fortiter, sana mente sanoque consilio in ecclesia, praedicavit. Membris omnibus sui corporis incolumis, integro aspectu atque auditu, et

tegro Codice Sacro iussit Sanctus, quo commodius eos, lecto cubans, legere posset de longinquo, utpote litteris scriptis maioribus. Continebant autem hi Psalmi Quaternionem, cuius vocabuli, ni fallor, ad rem librariam adhibiti, hic habemus antiquissimum testimonium, quod neglexerunt plerique, atque id demum medio aevo exortum esse tradiderunt. Cuius verbi dum mentio fit, in memoriam incidit liticula, inter Montefalconium et Schwarziū, de ornamentis libror. Diss. IV. §. 13. agitatae, quot foliis eiusmodi quaternio constiterit, illo contendente, e quatuor complicatis membranarum consutum fuisse, adeoque octo folia habuisse, hoc, eiusmodi fasciculum tenuisse binas tantum tabulas complicatas, ideoque non nisi quatuor folia singula. In qua quidem controversia videntur illius partes superiores esse. Certe pro iis facit auctoritas Ioannis a Ianua, cuius in Catholico haec sunt verba: *A quatuor, inquit, derivatur, quaternus, a, um, et hic Quaternus, ni, ubi quatuor chartae seu octo folia sunt, unde hic Quaternulus diminutivum.* Facit quoque usus eius vocis in libris, inter initia typographiae excensis, fere constans, in quorum fine saepe annotatum videas, quot habeant terniones, aut quaterniones, aut adeo quinquerniones, quorum isti sex, illi octo, hi decem folia in unum fasciculum complicata continent; facit denique hic ipse Possidii locus. Quum enim aetate Augustini, ad libros scribendos plerumque adhiberentur litterae, quas a magnitudine unciales vocant, ipse illorum Psalmorum ambitus suadet, eos, quo magis a sene et fere iam deficiente Sancto illo, minus legi possent, vix minori quam octo foliorum spatio describi potuisse.

ut scriptum est, nobis astantibus et videntibus et orantibus obdormivit cum patribus suis, enutritus cum bona senectute, et nobis coram, pro cuius commendanda corporis depositione, sacrificium Deo oblatum est, et sepultus est.

Cap. XXII.

(Possid. c. 31. Act. SS. c. ult.)

Testamentum nullum fecit, quia unde faceret pauper Dei non habuit. Ecclesiae bibliothecam, omnesque codices, diligenter posteris custodiendos, semper iubebat. Si quid ecclesiae,²⁰¹ vel in sumptibus, vel in ornamentis habuit, fidei presbyteri, qui sub eodem domus ecclesiae curam gerebat, dimisit. Nec suos consanguineos vel in proposito vel extra constitutos,²⁰² in sua vita et morte vulgi more tractavit, quibus, cum adhuc superesset, id, si opus fuit, quod et caeteris erogavit, non ut divitias haberent, sed ut aut non, aut minus egerent. Clerum sufficientissimum, et monasteria virorum ac foeminarum continentium,²⁰³ cum suis praepositis plena, ecclesiae dimisit, una cum bibliothecis, et libros et tractatus, vel suos vel aliorum sanctorum, habentibus, in quibus dono Dei qualis quantusque in ecclesia

²⁰¹ Haec lectio paullo melior, quam Vulg. *ecclesia*.

²⁰² Videtur hoc velle, eum pariter coluisse propinquos, sive ad clerum pertinerent, sive laici essent, vel, quod magis placet, sive christiani, sive essent pagani, qualis ipse et pater antea fuerant.

²⁰³ Ms. male, *continentibus*, de qua voce supra nonnihil dictum est.

fuertit noscitur, et in his semper vivere a fidelibus invenitur. Iuxta quod etiam quidam saecularium poeta,²⁰⁴ iubens quo sibi tumultum mortuo in aggere publico locarent, programme finxit dicens:

Vivere post obitum vatem vis nosse viator?

Quod legis, ecce loquor. Vox tua nempe mea est.

Et in suis quidem scriptis ille Deo acceptus et carus sacerdos, quantum lucente veritate videre conceditur, rectae ac sanae²⁰⁵ fidei, spei et caritatis catholicae, ecclesiae vixisse manifestatur, atque eum de divinis scribentem legentes proficiunt. Sed ego arbitror, plus ex eo proficere potuisse, qui eum et loquentem in ecclesia praesentem²⁰⁶ audire et videre potuerunt, et eius praesertim inter homines conversationem non ignoraverunt. Erat enim non solum eruditus scriba in regno coelorum, de thesauro suo proferens nova et vetera, et unus negotiatorum, qui inventam pretiosam margaritam, quae habebat venditis, comparavit, verum etiam ex his, ad quos scriptum est: *Sic loquimini et sic facite*, et de quibus Salvator dicit: *Qui fecerit et docuerit sic homines, magnus vocabitur in regno coelorum.*²⁰⁷ Peto

²⁰⁴ Vulg. *secularium quidam poetarum*. Sed et illud satis placere potest. Quisnam autem ille fuerit poeta, aliis ad indagandum relinquo. Certe, etsi id mereri videatur hoc distichon, P. Burmanni *Anthologiae Epigramm. Latinor.* insertum non est, cum tamen tot senioris aetatis minorisque longe pretii versiculi, in istam informem suique dissimilem molem compacti sint.

²⁰⁵ Vulg. *recte ac sane*.

²⁰⁶ Ita et Vulg. sed praestaret, *praesentes*.

²⁰⁷ Evang. Matth. V, 19.

autem impendio ²⁰⁸ vestram caritatem, qui haec scripta legitis, ut mecum omnipotenti Deo gratias agatis Dominoque ²⁰⁹ benedicatis, qui mihi tribuit intellectum, ut haec in notitiam, et praesentium et absentium, praesentis temporis et futuri hominum, et vellem deferre et valuissem, et mecum et pro me oretis, ut illius quondam viri, cum quo ferme annis quadraginta, Dei dono, absque amara ulla dissensione familiariter et dulciter vixi, et in hoc saeculo aemulator et imitator existam, et in futuro omnipotentis Dei promissis cum eodem perfruar. Amen. ²¹⁰

²⁰⁸ Ms. pessime, in compendio.

²⁰⁹ Vnig. *Dominumque*, et sane hoc tempore promiscue cum dativo et accusativo dicitur.

²¹⁰ Sequitur in Cod. nostro, quem supra promiserat Possidius se daturum, Indiculus Scriptorum omnium D. Augustini, novem paginas complens. Quem, etsi magnae auctoritatis sit, ad accuratius cognoscendos Augustini labores eruditos, tamen omitendum hic duxi, tum quia hic locus parum ad examen, de genuinis vel suppositis huius Ecclesiae Patris scriptis instituendum, aptus videtur, idque adeo plerorumque lectorum parum interesse videri debet, tum quia multoties typis exscriptus est, noster autem Codex ab editis parum, et nisi in rebus non adeo magni momenti recedit. Finit in verbis: *De continentia, Sermo unus*, ut et Salinae Mss, neque agnoscit, quae posthac in edit. Benedictinorum exhibentur verba, satis inemendata, quae tamen, prorsus eodem modo, nos quoque in nostro Possidio Ms. habemus. Denique librarías, universum libellum hunc, his versiculis, quibus defraudare lectores volumus, clausit:

*Mentitur qui te totum legisse fatetur,
Namque Voluminibus mille Augustine refulges.*

INDEX

NOMINUM ET RERUM.

<i>abundantia</i>	1	<i>competentes</i>	63
ACADEMICI	16	<i>continentes</i>	96
ADRODATUS	38	<i>Corpus dominicum</i>	71
<i>aforis</i>	89	CRISPINUS	55 sqq.
<i>Agentes in rebus</i>	27 sq.	IAC. CUIACIUS	37
ALIPPIUS	20, 35	CYPRIANUS	14, 92
AMBROSIUS	17, 85	DACII, Chronicon	36
<i>Amplecti</i> , passive	2	<i>defensor ecclesiae</i>	55
ANASTASIUS	104	<i>deputare</i>	74
<i>angaria</i>	74	<i>diffamare</i>	48
ANTONIUS, Monachus	27	DIGESTA	71
APULBIUS, emend.	108	<i>dimittere</i>	7, 82
ARISTOTELIS	9	DONATISTAR	47 sqq. 59
ATHANASIUS	104	<i>electi</i>	63
<i>Audientes</i>	63	C. F. ELVERS	82
<i>Audientia</i> episcopalis	73	EMERITUS	60 sq.
AUGUSTINUS, illustr. 13, 15.		EVODIUS	38
emend. 5, 42, 50, 105, 110		FAUSTUS	10 sqq.
IDEM, an graece doctus?	59	FELIX	65
EIUSD. Epistola	99 sqq.	FELICIANUS	68
<i>auraria multa</i>	55	<i>fiducialiter</i>	60
ΒΑΡΤΙΣΘΕΥΟΙ	63	FIRMUS	63
<i>benedicere</i> , cum accusat.	118	FORCELLINUS	82
BONIFACIUS	97	FORTUNATUS	46 sq.
<i>buccella</i>	7	FRAGMENTA VATIC.	29
P. BURMAN.	117	GAIUS	29, 82 em. 108
CAESAREA	60	<i>gazophylacium</i>	85
CPI. CELLARIUS	2	GELLIUS	29
<i>Cera</i>	34	<i>genusflectentes</i>	63
<i>ceratius</i>	35	GLOSSAR MSS	35
CICERONIS, Hortensius	4	IAC. GOTHOFREDUS 20, 55, 113	
<i>circumcelliones</i>	52	HELPIDIUS	16
<i>clanculo</i>	14	HIERIUS	9
CODIX THEOD. em. 108, 113		D. HIERONYMUS, tentat.	34
CODIX IUSTIN. 2, 9, 75, em.	108	<i>hilarescere</i>	17
<i>collatio</i> , quid?	83	HONORATUS	99
COLLATIO CARTHAGIN.	58	IO. a IANUA	115
<i>commensus vitae</i>	90	ICHERIUS	9
COLLECTIO CONCILIOR. em. 23		<i>in</i> , promiscue constr.	29
<i>comes</i>	65	<i>indisciplinatio</i>	71, 86
<i>commendatum</i>	83	<i>indocibilis</i>	8
		INNOCENTIUS, Papa	70

<i>inpraetermissae</i>	115	PLINIUS, Maior	2
INSCRIPT. illustr.	13	PLINIUS, Minor, explic.	56
ISIDORUS	52	POETAE ignoti epigr.	117
IULIANUS, Imp.	26	<i>poenalis</i>	4
IUSTINIANI, Constit.	76	PONTIANUS	27 sq.
IUSTINUS, Martyr	15	POSSIDIUS, emend.	50, 61
<i>laborare ad aliquid</i>	113 sq.	<i>praepositi domus</i>	81
LANDULPHUS	36	<i>primates</i>	20
<i>latera</i>	63	PROCOPIUS	97 em. 13
<i>lectualia</i>	77	<i>procurator regiae domus</i>	64
LIBANIUS	2	<i>Psalmi poenitentiales</i>	114
<i>libellaris sententia</i>	56	<i>publicani</i>	87
de LINGEN	64	<i>quanquam</i>	111
<i>lusoria mensa</i>	27	<i>quaternio</i>	115
LYDUS, em.	56	RAMBACH	36
MACEDONIUS	75	<i>refrigere</i>	5
MADAURUM	4	<i>responsoria</i>	37
MAIORIANI, Novella, em.	108	<i>resultare</i>	55
MANICHAEI	17, 116	<i>rex</i>	59
FL. MARCELLINUS	58 sq.	ROMANIA	99
MAXIMIANISTAE	61	<i>sae in baptismo</i>	3
MAXIMINUS	67	<i>Sanctus, quis?</i>	63
MEGALIUS	49	SCHWARZ	115
<i>memoria</i>	13	<i>secretarium</i>	85
<i>mensa lusoria</i>	27	SERVIUS	13
<i>militare in Palatio</i>	27	SIMPLICIANUS	25
MONICA	1 sqq.	<i>sonus inapertus</i>	2
MORCELLI	66	<i>statua, in honor.</i>	23
<i>multa auraria</i>	55	<i>status</i>	92
Mundatio	3	<i>symphonia cantare</i>	37
MURATORIUS	36	<i>tabulae donationis</i>	82
NEBRIDIUS	20	<i>tabularii</i>	64
<i>nepos, neptis</i>	88	TE DEUM LAUDANUS	36 sq.
<i>notarius</i>	47, 58	TENTZEL	37
NOVELLA MAIORIANI, em.	108	THAGASTE	2
<i>Oblaten</i>	15	THEODOSIUS M.	1
<i>Oblatio ad Altare</i>	15	TILLEMONT	61
<i>Officium</i>	57	VALERIUS	44 sq.
OROSIUS	1	VEGETIUS, tentat.	5
PASCENTIUS	65	VICTORINUS	23 sq.
<i>pater, honoris titul.</i>	23	VIRGILIUS	111
PATRICIUS	1	URSUS	64
PAULUS, Apost.	105	HENR. WAGNERBECK	15
PELAGIANISTAE	69	C. F. C. WENCK	20
<i>periculum</i>	56	ZOSIMUS	70
PLATO	21, 24		

